

KONRÁD LORENZ

Salamon király gyűrűje

MÁSODIK KIADÁS

GONDOLAT • BUDAPEST 1976

A mű eredeti címe:

Er redete mit dem Vieh, den Vögeln
und den Fischen

Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH
et Co. K. G. München 1967, 9. kiad.

Az első kiadás 1964-ben jelent meg
Fordította Sárközy Elga

Az utószót fordította Korányi Tamás
Szaklektorok Kardos Lajos Stohl Gábor

A szerző eredeti illusztrációival

ISBN 963 280 340 x

© 1964, Dr. G. Borotha-Schoeler Verlag, Wien

© Hungarian translation Sárközy Elga, 1970

A gyártási hibákról

Bűnbánó előszó a második kiadáshoz

Mi hárman, vagyis a szerző, aki még soha könyvet nem írt, a kiadó igazgatónöje, aki voltaképpen jogászdoktor, melleleg nyomdász, és még soha könyvet nem adott ki, végezetül pedig a lektor, akinek ugyan vastagon van vaj a füle mögött, de hármunk közül mégiscsak az egyetlen „hivatásos” irodalmár, mi hárman tehát egy igen kedélyes estét töltöttünk együtt tavaly, s miután elcsevegtünk a jó meg a rossz állatkönyvekről, úgy döntöttünk, hogy összehozzuk ezt a művecskét. Gyártmányunkra büszkék vagyunk, de eszünk ágában sincs elpalástolni, hogy hibák is akadnak benne.

Itt van mindjárt a címe: „És társalgott az állatokkal, a madarakkal, a halakkal”! (*Az eredeti német kiadás címe: „Er redete mit dem Vieh, den Vögeln und den Fischen.”*) Úgy látszik, félreérthető, hisz az egyik olvasóm is írta, hogy csaknem félreértette a karácsonyi ajándéku kapott könyvet, mivel semmiképpen sem igazodott el azon, hogy a megszólítottak közül vajon *melyik* kategóriába sorolja magát.

Egyik fejezetünk címével is baj van: „Három ragadozó az akváriumban”. Hiszen, aki pontosan utána számol, megállapíthatja, hogy mindössze ketten szerepelnek, a szegélyes csíkbogár, meg a szitakötőlárva. Ami a harmadik ragadozót illeti, a csukát, nos, azt a lektor kihúzta, túlságosan hosszú lévén (mármint a csuka, nem a lektor). (*A magyar fordításban kijavítottuk. – A szerk.*) A fejezetcímet bezzeg változatlanul meghagyta, így azután egy ragadozóval kevesebb van a leltárban. Már előre rettegtem a szörnyű következményektől. Szerencsére csupán egyetlen olvasóm vette észre a kis hiányt: egy alaposágáról közismert tudós.

No és az a rémes história az aranyhörcsögökkel, amelyeket – a könyv szerint – nyugodtan szabadon lehet eresztetni a szobában, mivel nem rágesálnak és nem mászkálnak. Mindjárt rosszat sejtettem, amint közvetlenül könyvecskénk kinyomtatása után egy magas Mária Terézia-korabeli szekrény *tetején*, valamelyik iratrendezőben bukkantam rá egy aranyhörcsögfészkekre... Az egyik kövér, öreg hörcsöghím ugyanis felfedezte, hogy a papír kiváló fészkeanyag, csodás kürtömászó technikával megtanult felkúszni a szekrény és a fal között, végül egy centrális, gömb alakú üreget rágott ki a levélkötegből, s az ezúton nyert papírgyapottal lakályosan berendezte a fészket. Az iratrendező közepe táján levő levelekből mindössze holmi keretféleség maradt; kifelé haladva a kerek lyukak nagysága egyre csökkent – olyan görbén, amelyet még az ábrázoló geometrikus sem rekonstruál egykönnyen –, csupán az elején meg a végén voltak sértetlenek a levelek. Elvből és haladéktalanul félredobom azóta is nyájas olvasóm azon körének irományait, akik néhány engem, valamint könyvem általános értékét méltató nyilatkozat után az aranyhörcsögökről szóló fejezetre térnek át: tudom, mi következik! Jómagam

is mindörökre számúztam az aranyhőrcsögöket ketrecükbe, igaz, nem az iratrendező miatt – azóta becsületszavamra nem ettek meg semmi mást –, hanem mert veszélyeztetnék a sivatagi ugróegeret, amely kis ideje szabadon tanyázik a szobámban. Sajna, az utolsó nagytakarításkor hitvesem inkrimináló „*corpora delicti*”-t talált a fent nevezett rágcsáló fészékben: vörös és kék gyapjúfoslányokat a szőnyegből (a nagy perzsából, amelyet az eredetileg sötétzöld, időközben halvány sárgászölddé fakult foltok ékesítenek, 1. 16. old.). Így azután vagy a szőnyegnek, vagy az egérnek kotródnia kell a szobámból, még nem döntöttem pontosan, hogy melyiknek.

Végül pedig épp az elmúlt napokban annyit mérgeződtem akváriumok miatt, hogy a második fejezet címe („Ami sohasem okoz kárt: az akvárium”) egyenesen dühbe gurít. A minap ugyanis az egyik százliteres medence valamelyik táblája éjszaka titokban megrepedt, és az egész szobát elöntötte az árvíz; tegnapelőtt hajnali ötkor meg egyszerre dögölt be mindhárom levegőszivattyúm. Hét álló óra hosszat harcoltam a szivattyúkkal és a halállal versenyben a rengeteg, félig felserdült Cichlidae-ivadék (*Etoplus maculatus*) életéért, mire sikerült legalább egy szivattyút helyreállítanom. Pedig a könyvemben csak úgy hemzseg a sok nyomatékos intelem, hogy ne gyömöszöljünk túl sok halat egy-egy medencébe, főként ne többet, mint amennyi az akvárium biológiai egyensúlyának megfelel. Abban a bizonyos tartályban bezeg kereken háromszáz darab, két-három centiméteres kis *Etoplus* úszkált, noha már harminc is több lett volna a kelletténél. Így azután a szivattyújavítás alkalmat adott arra, hogy párhuzamot vonjak az ilyen munka és egy sebész dolga közt, aki egy erősen vérző, de megtalálhatatlan érrel küszködik. De esküszöm, hogy holnap lesz a napja, amikor a létszám fölötti kétszázhetven halgyereket szétosztogatom a bécsi díszhalereskedők között!

Ilyetén tapasztalataim miatt úgy megdühödtem a fejezetcímekre, hogy vettem magamnak két erdei pintyet, már csak azért is, mert a nyolcadik fejezet címe így hangzik: „Erdei pintyet pedig ne vegyé!” A két édes kis fiókát munkatársnőm, dr. Ilse Prechtl-Gilles nevelte fel az énekesmadár-fiókák kolduló reakcióival kapcsolatos munkájának kísérleteihez. A madárkák egyelőre búbajosan szelídek és nagyon aranyosak. Ezt engesztelésül szánom madárkedvelő nyájas olvasóimnak, akik szemrehányó levelek tömegét írták az erdei pintyek védelmében!

Mindennek ellenére, azért voltaképpen minden igaz, ami ebben a könyvben áll – relatívan. Hiszen próbáljon csak meg valaki egyszer szabadon tartani mókust a szobájában, rögtön teljesen ártalmatlannak fogja látni az aranyhőrcsögöt; ami az akváriumot illeti, elenyészően ritkán okoz csak kárt és bosszúságot; az erdei pintyek pedig biztosan nem maradnak olyan szelídek és aranyosak, mint amilyenek most. Hát akkor hagyjunk inkább mindent úgy, ahogy az első kiadásban volt – csak azért is! (*Kivéve a ragadozó állatokról szóló mesét. – A lektor megj.*)

Előszó

Amit haragomban
földbe dobtam,
kikelt nyomban – s jégeső aratta.

Kedvvel mit vetettem,
annál szebben
nőtt a kertben – áldás maradt rajta.

Péter Rosegger (Ford. Bárány György)

Ahhoz, hogy valaki állattörténeteket tudjon írni, forrón és őszintén szeretnie kell az élőlényeket. Én pedig igazán szeretem őket, ezt elismerheti mindenki; ámde Péter Rosegger szép verse egyáltalán nem azért jutott eszembe, mintha az eleven *állatok* iránti szeretetem indított volna most írásra, hanem épp azért, mert ezt a művem az állatokról szóló *könyvek* miatt érzett haragomban írtam. Mert be kell vallanom: ha semmi mást nem, de ezeket az állathistóriákat bizony haragomban írtam le.

Hogy mire haragudtam? Arra a rengeteg hihetetlenül rossz, csupa hazugság állattörténetre, amelyeket manapság kínálnak minden könyvkereskedésben; arra a rengeteg firkászra, aki azt állítja, hogy állatokról mesél, noha nem is ismeri őket. Aki arról ír, hogy a méh kitátja a száját és ordít, vagy hogy a csukák harc közben torkon tagadják egymást – az bebizonyította, hogy halvány sejtelve sincs arról, milyen is az az állat, amelyet – mint állítja – tapasztalatból és szeretetből ábrázol. Ha az illetékes tenyésztőegyesületek néhány felvilágosítása is elegendő volna ahhoz, hogy valaki állatkönyvet írjon, akkor az olyasfajta emberek, mint például az idősebb Heck, Bengt Berg, Paul Eipper, Ernest Seton Thompson, vagy Wäscha Kwonesin, akik egész életüket az állatok vizsgálásával töltötték, aligha mondhatók épelméjűeknek. El sem tudjuk képzelni, hogy az efféle felelőtlenül megírt állathistóriák mennyi téveszmét terjeszthetnek az olvasók, mindenekelőtt az elevenen érdeklődő ifjúság körében.

Ne hozza fel ellenérvként senki sem, hogy a hamisítás a művészi ábrázolás törvényes szabadságjoga. Persze, a költőknek jogában áll, hogy – mint bármilyen más tárgyat – az állatot is „stilizálják” a költői alkotás

szükségszerűségei szerint: Rudyard Kipling farkasai és párduca, csodálatos mungója, Rikki-tikki-tévi úgy beszélnek, mint az emberek, sőt Waldemar Bonsel méhkisasszonya, Maja is udvariasan és etikettszerűen tud viselkedni.

De az ilyen stilizálás csak annak áll jogában, aki igazán ismeri az állatot. A képzőművész sem köteles tudományos pontossággal ábrázolni tárgyát. De háromszorosan jaj neki, ha *erre nem is lenne képes*, és a stilizálás csak tehetetlenségét palástolja!

Én természettudós vagyok, nem művész. Következésképpen nem is engedek meg magamnak semmiféle szabadságot vagy „stilizálást”. Egyébként is meggyőződésem, hogy ezekre a szabadságjogokra egyáltalán nincs szükség, és ha fel akarjuk tární az olvasó előtt, milyen szép is az állat, bőségesen elegendő, ha ugyanúgy, mint a szigorúan tudományos munkánál, itt is a pusztá tényekre szorítkozunk. Hiszen az élő természet igazságai olyan szeretetre méltóan, olyan tiszteletet parancsolóan szépségesek, és annál szebbek lesznek, minél mélyebbre hatolunk sajátosságaiba, különlegességeibe. Oktalanság volna azt vélni, hogy a természetes összefüggések kutatása, feltárása, ismerete csökkenti örömlenket a természet csodálatosságában. Épp ellenkezőleg: a természet eleven valósága annál mélyebb és tartósabb érzelmeket kelt bennünk, minél többet tudunk róla. Talán nincs is igazán jó és eredményes munkát végző biológus a világon, akit ne az élő teremtmény szépségén érzett bensőséges öröm vezetett volna hivatásához, s akinek ne mélyítette volna el a természetben, a munkában talált örömet az a tudás, amit hivatása gyakorlása közben szerzett. És ez az igazság az élettan minden ága között is talán leginkább éppen arra a kutatási területre érvényes, amelynek egész életem munkáját szenteltem magam is, nevezetesen: az állatok *viselkedésének* kutatására. Ez a munka megköveteli, hogy a kutató szoros és meghitt kapcsolatban álljon az eleven állattal, másrészt azonban olyan emberfeletti türelmet igényel a megfigyelőtől, hogy az állat iránt érzett elméleti érdeklődés nem volna elegendő a kitartáshoz, ha nincs mellette a szeretet, amely nemcsak megérezteteti, hanem meg is láttatja vele a rokon vonásokat az ember és az állat viselkedésében.

Ezért reménykedhetem talán, hogy könyvem végül is mégsem lesz teljesen hiábavaló; mert, noha bevallottan haragom gyümölcse, ez a harag maga is a szeretetből származik!

Altenberg, 1949 nyarán

Állatok, károk, bosszúságok

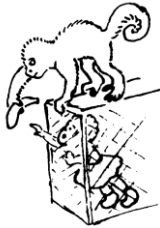

Hogy miért mesélek mindjárt az elején az állatokkal való együttélés árnyoldalairól? Mert annak a mértéke, hogy ki mennyire kész elviselni ezeket a nehézségeket, ki mekkora áldozatokra hajlandó, egyúttal mértéke annak is, hogy mennyire szereti az állatokat. Illesse örökös hála türelmes szüleimet, akik csupán a fejüket csóválták, esetleg sóhajtottak egyet megadóan, amikor kisdiák, majd ifjú egyetemista koromban hazacipeltem egy-egy újabb, előreláthatóan bajcsináló jövődöbéli lakótársat. És hogy szegény feleségem mi mindent túrt el, illetőleg meg az évek hosszú során! Mert hiszen ki merné megkövetelni hitvesétől, hogy lakásában szabadon szaladgálhasson egy szelíd patkány, sőt, hogy ez a patkány takaros kis korongokat rághasson ki az ágyneműből, mivel éppen ezekkel akarja kitapétázni a fészket? Avagy hogy egy kakadu a kertben kiteretett, száradó fehérneműről az összes fellelhető gombot leharapdálhassa? Vagy hogy egy szelíd vadliba az éjszakát benn tölthesse a hálószobában, s onnét reggelenként az ablakon át távozhassék? (A vadlibák *nem* szobatiszták!) Vagy mit szólna bármelyik feleség, ha kiderülne például, hogy azok a bájos kék pöttyöcskék, amilyenekkel az énekesmadarak szokták egy-egy kiadós bodzabogyó-lakoma után kidíszíteni a bútorkiszáradásokat és függönyöket, egyáltalán *nem* „mennek ki” a szövetből... Vagy mit szólna, ha teszem azt... és így tovább, húsz oldalon! Joggal kérdezhetik tőlem: valóban feltétlenül szükség van mindezenre? Én pedig hangos, határozott igennel válaszolok. Igaz, tökéletesen szalonképes ketrecekben is lehet állatokat tartani, de *megismerni* a magasabb rendű, szellemileg, lelkileg fejlettebb állatokat csupán akkor lehet, ha szabadon mozoghatnak. Milyen szerencsétlen, sőt, csonkalelkű a ketrechez szokott félmajom, majom, papagáj, és milyen hihetetlenül eleven, szórakoztató és érdekes ugyanaz az állat, ha teljes szabadságban élhet! Ámbár ez esetben fel kell készülni persze kárra és bosszúságokra is. Ami engem illet, régi specialitásom, már pusztán metodikai-tudományos okokból is, hogy magasabb rendű állatokat korlátlan szabadságban tartok, mint ahogy kutatásaim jelentős részét is szabadon élő, szelíd állatokon végeztem. Altenbergben a ketrec rácsa éppen ellenkező szerepet töltött be, mint egyebütt: azt kellett megakadályoznia, hogy az állatok bejussanak a házba vagy a virágoskertbe. És bizony a legszigorúbban „tilos” volt nekik a szép virágágyásokat védő drótrácsokon belül tartózkodniuk. De hát, ugyanúgy, mint a kisgyerekeket, az értelmes állatokat is szinte mágikusan vonzza minden, ami tilos. Ráadásul a bűbájosan ragaszzkodó vadlibák megkövetelték az emberi társaságot. Így azután számtalanszor megtörtént, hogy mielőtt észbe kaphattunk volna, már húsz-harminc vadliba legelészett az ágyásokon, vagy ami még rosszabb, harsány üdvölgögással betoppantak a verandára. Ugyanis egy madarat, amely repülni tud, az emberektől ellenben

csöppet sem fél, iszonyúan nehéz távol tartani egy-egy adott helytől. Itt bizony hiábavaló a legvadabb ordítózás, a legveszekedettebb karlengetés is. Egyetlen, még aránylag hatásos ijesztőeszközünk egy hatalmas, tulipiros kerti ernyő volt akkoriban. Valahányszor a libák nekiláttak, hogy újfent leleljeék az alighogy kiültetett virágokat, nejem, miként egy lándzsáját támadásra sülyesztő lovag, a napernyővel a hóna alatt feléjük ugratott, majd harci rikoltást hallatva, rajtaütésszerűen kinyitotta az ernyőt. Ez azért még a mi libáinknak is sok volt egy kicsit, és nagy suhogás közepette a levegőbe emelkedtek.

Sajnos, apám ízzé-porrá zúzta hitvesem minden libanevelési rendszabályát. Az öregúr ugyanis módfelett kedvelte a nyári ludakat, különösen a gúnárok lovagiasan merész magatartása miatt; ezért ragaszkodott ahhoz, hogy naponta vendégül lássa őket egy kis uzsonnára a verandán. Mivel azonban akkoriban már meglehetősen rosszul látott, az efféle libavizitek *anyagi* következményét csupán akkor vette észre, amikor már belelépett. Egyszer például úgy alkonyattájt kimentem a kertbe, és legnagyobb elképedésemre jóformán alig láttam kinn libát. Rosszat sejtve rohantam apám dolgozószobájába, hát mit látok: a csodaszép perzsaszőnyegen huszonnégy lúd gyűlésezik az öregúr körül, aki íróasztalánál ülve teázik, nyugodtan olvasgatja az újságot, s közben egyre-másra nyújtogatja nekik a kenyérdarabkákat. A madarakat azonban az ismeretlen helyiség egy kicsit mégiscsak idegesítette, és ez – emberi szempontból nézve – kellemetlenül hatott a bélműködésükre. A libáknak tudniillik, mint a többi, szintén sok növényi rostot emésztő állatnak, igen fejlett a vakbelük, amelyben bizonyos baktériumok a cellulózt lebontják, és a test számára felhasználhatóvá teszik. Normális körülmények között minden hat-nyolc rendes béltartalom-ürítés után következik egy-egy sajátosan átható szagú, erősen sötétzöld színű vakbél-tartalom-ürítés. Ha a vadliba fél és ideges, sűrű egymásutánban potyognak a vakbél-trottyok. Több mint tizenegy esztendő telt el már e libavendégség óta, közben szép világos, sárgászöldre fakultak a sötétzöld pöttyök a szőnyegen...

Így hát az állatok tökéletes szabadságban, de mégis teljesen otthonosan éltek nálunk. Mindig csak *hozzánk* kíváncsoztak, *tőlünk* el sohasem vágytak. Másutt rendszerint azt kiabálják: „A madár kiszökött a kalitkából, csukjátok be gyorsan az ablakokat!” Mi azonban inkább azt mondjuk: „Az istenért, csukjátok be az ablakokat, már megint *be* akar jönni a kakadu (a varjú, a hamvasmaki, a csuklyásmajom)!” Hanem a „fordított rácshatás” legkedvesebb alkalmazási módját mégiscsak a feleségem találta ki, amikor első gyermekünk még kisbaba volt. Akkortájt éppen néhány nagyobb fajta, elég harcias állatot tartottunk. Voltak hollóink, két jól megtermett sárgabóbitás kakadunk, két hamvasmakink meg egy csuklyásmajmunk, s ezeket, de különösen a hollókat nemigen lehetett egyedül hagyni a gyermekkel. Így aztán a feleségem sebtében épített egy nagy ketrecet a kertben, és beledugta – a járókát!

Sajnos, a magasabb rendű állatok értelmi szintjével egyenes arányban áll az a hajlamuk és képességük is, hogy károkat okoznak. Épp ezért, főként a majmokat nem lehet felügyelet nélkül tartósan szabadjára engedni. De nem vonatkozik ez a félmajmokra (és elsősorban nem az aranyos kis hamvasmakira, amely hosszú évekig volt kedves és mulattató lakótársunk), mert ezek még nem tanúsítanak tüzetes kutatói érdeklődést a lakberendezési tárgyak iránt. A valódi majmok bezzeg, beleértve már a fejlődés-történetileg alacsonyabb rendű újvilági majmokat (Platyrrhinae) is, égető kíváncsisággal fordulnak minden újabb holmi felé, és „kísérleteznek” vele. És bár állatlélektani szempontból mindez fölöttébb érdekes probléma, hosszú távon azonban anyagi csődbe sodorná a háztartást. Csupán egyetlen példát említek. Amikor még ifjú egyetemista voltam, szüleim bécsi lakásában egy pompás, jól megtermett bóbitás csuklyásmajmot tartottam (*Cebus fatuellus*), mégpedig egy nőtény példányt, amelyet Glóriának hívtak. Háló-dolgozószobámban lakott, egy igen tágas ketrecben. Ha otthon voltam és szemmel tarthattam, megengedtem, hogy szabadon mászkálhasson a szobában; de ha el kellett mennem, bezártam a ketrecébe, ahol viszont halálosan unatkozott, és mindent elkövetett, hogy mielőbb kikerüljön. Egyszer, amikor hosszabb távollét után este hazaértem, hiába próbáltam felgyújtani a villanyt, továbbra is sötét maradt, de mivel Glória kuncogó dudorászása nem a ketrecből, hanem fentről, a függönytartóról hallatszott, semmi kétségem sem volt többé az áramzavar oka és okozója felől. Kinn gyertyát gyújtottam, s amint visszatértem, a következő tényállás tárult bámuló szemeim elé: Glória a súlyos bronz olvasólámpát leemelte eredeti helyéről, az éjjeliszekrényről, keresztülhurcolta a szobán (a csatlakozót azonban sajnálatos módon nem

rántotta ki közben a konnektorból), felvonszolta a legfelső akvárium, a tengervizes medence tetejére, ahol is faltörő kosnak használta, vagyis úgy beverte vele a vastag üvegtáblát, hogy a lámpa tövig merült a vízbe. Ez okozta hát a rövidzárlatot! Ezután – vagy talán már ez előtt – Glória kinyitotta könyvszekrényem szörnyen nehezen kezelhető zárát a picurka kulccsal – ami maga is meghökkenítő teljesítmény volt –, a szekrényből kiráncigálta von Strümpel *A belgyógyászat tankönyvének* II. és IV. kötetét, felcipelte az akvárium állványára, ott pedig miszlikre szaggatta mindkettőt, és a papírcafatokat az utolsó szemig begyömösölte a medencébe. A földön csupán az üres borítótáblák heverték, egyéb semmi. A medencében viszont mélabús tengeri viaszrózsák kuksoltak, tapogatóik telis-tele papirossal...

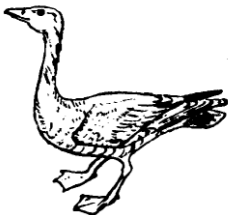
Az egészben az a legérdekesebb, hogy milyen szigorúan tárgyi vonatkozású, milyen koncentrált volt ez a „kísérletezősdi”; a majom alighanem hosszú ideig foglalkozhatott az egyes feladatokkal; s amilyen kicsi állat, munkateljesítménye pusztán fizikailag is elismerésre méltó. Csak egy kissé drága multság volt!

De milyen pozitívumokat állíthatunk szembe azzal a végeláthatatlan, sőt fölöttébb költséges bosszúságsorozattal, amelyet szabadon élő állat-társbérlelőink okoznak?

Amellett, hogy bizonyos állatpszichológiai vizsgálatokhoz nélkülözhetetlenek a fogság károsító hatásaitól mentes, egészséges lelkű állatok, van valami leírhatatlanul vonzó a szabadon élő állatban, amely *elmehetne*, és mégis marad, mégpedig azért marad, mert ragaszkodik hozzám. Ha a Duna-parti réteken sétálgatva meghallom a holló zengő kiáltását, s válaszköltésomra az égbolt magasát hasító hatalmas madár összecsukja szárnyát, zuhanón aláüvít, kurta morajlással fékez és súlytalan gyengédséggel kiköt a vállamon – engem bizony bőségesen kárpótol ez minden széttépett könyvért, minden kiszürcsölt kacsatojásért, ahány csak terheli hollóm lelkiismeretét. Az élmény varázsa akkor sem szűnik meg, ha mindennapossá vált, ha Wotan madara éppoly magától értetődően tagja házam népének, mint másokénak a kutya vagy a macska. Hiszen az állat, ha egyszer megbarátkoztunk vele, nem csupán a jelenét adja, hanem annál sokkal többet: a közös múltat, az emlékeket. Történt egyszer, hogy egy borús, kora tavaszi napon lesétáltam a Dunához. A folyam még téliesen keskeny, sötétlő szalagja fölött kerkerécék, kis-, nagy- és örvösbukók vonultak, hébe-hóba egy-egy csapat vetési lúd vagy lilik húzott, s egyszerre, mintha így volna rendjén, egy csapat nyári lúd. S ekkor észrevettem, hogy a háromszögű falanx bal szárnyán a második libának hiányzik egy evezőtolla. S ez a látvány egy csapásra élelem varázsolta mindazt, amit erről az egyetlen libáról, erről az egy szál törött tollról tudok, hogy mi történt vele, miként törött le. Mert ugye, mi sem természetesebb, az *én* nyári ludaim húztak odafenn, hiszen nincs is több belőlük a Dunán, még vonulási időszakban sem.

Nos tehát, a háromszög bal szárnyán repülő második liba Martin, a gúnár. Annak idején ugyanis az én szelíd szobaludammal, Martinával jegyezte el magát, ezért is neveztük el róla (előzőleg csupán száma volt, mert nevet egyedül a magam nevelte példányok kaptak). Mármost, a nyári ludaknál az a szokás, hogy az ifjú vőlegény a szó szoros értelmében lépten-nyomon követi menyasszonyát. Mivel azonban Martina tökéletesen szabadon, a legcsekélyebb félelem nélkül közlekedett házunk minden helyiségében, ezért eszébe sem jutott, hogy tudakozódjék szabadon felnőtt vőlegényének aggályai felől, a szegény ifjú kénytelen volt bemerészkedni a számára teljesen ismeretlen szobákba. Ha pedig tudjuk, hogy micsoda gátlásai vannak a nyári lúdnak, a nyílt életterek madarának akkor is, ha csupán bokrok vagy fák közé kell bátorkodnia, bizony, valóságos kis hősnek tűnhet a szemünkben Martin, amint magasra tartott nyakkal követi imádottját a kapun át a hallba, onnan meg a lépcsőn fel, egészen a hálószobáig. Még ma is látom, ahogy a szoba közepén áll: mereven kihúzza magát, tollazata túlságosan simán, egészen szorosan testéhez lapul, a csőre nyitva, csak úgy remeg a belső feszültségtől, és mégis hangosan sziszeg, bátran harcra szólítja a Nagy Ismeretlent. És ekkor váratlanul, nagy robajjal becsapódott mögötte az ajtó. Még a legvakmerőbb libahóstitól sem kívánhattuk volna, hogy továbbra is állja a sarat. Martin felrebbent, nyílegyenesen neki az üvegcsillárnak. A csillár néhány függővel szegényebb lett, Martin lovag azonban egy evezőtollát veszítette el.

Ennyit tudok hát az ék bal szárnyán repülő második lúd hiányzó evezőtolláról, de tudok azért többet, vigasztalóbbat is. Például tudom, hogyha most hazaérkezem a sétából, a libák ott ácsorognak majd a veranda lépcsőin, és üdvözölnek, hosszan előre nyújtott nyakkal, ami náluk ugyanazt jelenti, mint a kutyaéknál a

farkcsóválás.

S miközben tekintetem még a ludakat kíséri, amelyek alacsonyan a víz fölött szárnyalva eltűnnek a folyó legközelebbi kanyarulatánál, akkor hirtelen előnt az ámulat ezen a meghittségen, s ez már – úgy érzem – a filozófia születése. És csak csodálkozom mélységesen, hogy sikerült ilyen bizalmas kapcsolatba kerülni egy szabadon élő madárral, s úgy érzem, mintha ennek a ténynek valami különlegesen boldogító tartalma volna, mintha ezzel egy kissé hatálytalaníthatnánk a Paradicsomból való kiűzetést.

A hollóknak nyomuk veszett; s ki tudja, hová vándoroltak el a nyári ludak az összelövöldözött Königsbergből, ahol annak idején előadtam az egyetemen. Valamennyi szabadon repkedő madaram közül csupán a csókák vannak meg. Ezek voltak az első madarak, amelyeket megtelepítettem Altenbergben. És e kortalan cimborák még ma is itt köröznek a magas oromzat körül, csengő kiáltásaik, melyeknek jelentését legapróbb részletében is értem, ma is behallatszanak dolgozószobámba a légfűtés kürtőin át. És mint minden esztendőben, ma is eltömítik fészkeikkel a kéményeinket, ma is bosszantanak a szomszédok cseresznyéseiben okozott károkkal.

Vajon kiderül-e majd, hogy nem csupán a tudományos eredmények kárpótolnak a bosszúságért, a kiadásokért, hanem valami más, ami mindennél sokkalta, sokkalta több?

Ami sohasem okoz kárt: az akvárium

Szinte ingyen van, és mégis csodálatos: szórj az üvegedény fenekére egy marék tiszta homokot, ültess bele néhány közönséges kis vízinövénydugványt, töltsd meg óvatosan vízvezetéki vízzel, és állítsd az egészet egy napsütötte ablakpárkányra. Mikor aztán a víz letisztult s a növények is fejlődésnek indultak, telepíts bele egypár halacska, vagy pedig, ami még sokkal jobb, fogj egy befőttesüveget meg egy kis merítőszárat, bandukolj a legközelebbi tocsogóig, húzzál néhányat a hálóval, és máris egész tömeg élőlény van a birtokodban.

Számomra a gyerekkor egész varázsát még ma is az efféle kis fogószák jelenti, amelynek persze a világot sem szabad holmi rézabroncsos, malomszitaszövetből készült kifogástalan szerszámnak lennie, nem ám, mert a tradíció megköveteli, hogy ezt maga eszkábálja össze az ember, tíz perc alatt: durván karikába hajlított drótból a keretet, a zacskót meg valami rossz harisnyából, függönydarabból, esetleg pelenkából. Ilyen felszereléssel fogtam kilencesztendős koromban az első vízbilhákat halaimnak, s fedeztem fel eközben az édesvízi zombékosok kis csodavilágát, amely azonnál megigézett. A merítőszárat a nagyító követte, a nagyítót egy szerény mikroszkóp, s ezzel el is dőlt a sorsom, visszavonhatatlanul. Mert aki önnön szemével látta a Szépséget, az sohasem lesz a halál jegyese, mint Platen véli, hanem ha a Természet szépségével találkozott, a Természeté. És ha csakugyan van szeme, feltétlenül természetbúvár lesz belőle.

Nos, húzd csak meg a szárat a legközelebbi tocsogó vízinövényei között, miközben persze először is a cipőd telik meg lucsokkal és iszappal. És ha jól választottad ki a helyet, és olyan pocsolót találtál, amelyben „valami van”, akkor a hálód aljában csak úgy hemzsegnek majd az üvegesen áttetsző, izgó-mozgó, tekergőző lények. Nyomd be alulról a zacskó végét, ürítsd ki a befőttesüvegbe, amelyet előzőleg persze gondosan tölts meg vízzel. Amikor hazaérsz, óvatosan öntsd bele a zsákmányt akváriumodba, és vedd szemügyre az elébed tároló apró világot. Mert az akvárium – maga az egész világ. Hisz ugyanúgy, mint bármelyik természetes mocsárban vagy tóban, sőt, mint voltaképpen bolygónkon mindenütt, az akváriumban is növényi és állati lények élnek együtt, mégpedig úgynevezett biológiai egyensúlyban: a növény felhasználja a széndioxidot, amelyet az állat lélegzik ki, és a maga részéről oxigént választ ki. Helytelen volna azt állítani, hogy a növény nem úgy lélegzik, mint az állat, hanem „fordítva”. Erről szó sincs, a növény ugyanúgy oxigént szív be és széndioxidot lehel ki, mint az állat; csakhogy ezenkívül, és ettől teljesen függetlenül, a fejlődő növény széndioxidot vesz fel, vagyis használ teste felépítéséhez, s közben oxigént választ ki, éspedig többet, mint amennyire szüksége van a lélegzéshez. Ezt az oxigénfelesleget lélegzik be az emberek meg az állatok.

Végezetül: a növény képes más élőlények kiválasztott anyagcsere-végtermékeit és elbomlott tetemének anyagait is hasznosítani, s az anyag hatalmas körforgásába visszajuttatni.

Súlyos következményekkel jár, ha az anyagnak ezt a körforgását, az állati és növényi lények együttélésének egyensúlyát bármilyen módon megbolygatják. Hány embert – lett legyen az gyerek vagy felnőtt – fogott már el a

kísértés: de jó lenne még ezt az egyetlen, gyönyörű halacskát becsúsztatni az akváriumba, ahol pedig már amúgy is annyi az állat, hogy a zöld növények teljesítőképességét a végső határig kihasználják. És az akvárium egész, féltve őrzött, szeretett kis világa elpusztulhat emiatt az egyetlen halacska miatt. Mert ha túl sok benne az állat, oxigénhiány lép fel. Ennek következtében hamarosan elpusztul valamelyik élőlény, amelynek halálát talán észre sem vesszük. A rothadó tetem miatt túlságosan elszaporodnak az akváriumban a baktériumok, a víz zavarossá válik, oxigéntartalma emiatt még gyorsabban csökken, mindennek következtében további állatok hullnak el, a pusztulás általánossá válik, végül már a növényzet is rothadásnak indul és az, ami alig néhány napja még dúsan burjánzó növényekkel, eleven állatokkal teli, vonzó, tiszta tavacska volt, mára undorító, bűzös lötytyé változott.

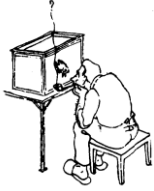
A tapasztalt akváriumkedvelő az efféle veszélyeket a víz mesterséges levegőztetésével hárítja el. Ámde ezek a technikai segédeszközök voltaképpen csökkentik is az akvárium vonzerejét, ami épp abban rejlik, hogy ez a kis vízvilág képes önállóan fenntartani magát, s az állatok etetésén meg a tartály elülső üvegtáblájának megtisztításán kívül semmiféle biológiai gondozást nem igényel. Ha ugyanis az akváriumban megfelelő egyensúly uralkodik, semmiféle tisztogatásra nincs szükség! És amennyiben lemondunk a nagyobb halakról, főként az olyanokról, amelyek turkálni szoktak a fenéktalajban, semmiféle kárunk nem származik abból, ha az állatok excrementumaiból s az elhalt növényi részecskékből fokozatosan iszapréteg alakul ki. Sőt, ez egyenesen kívánatos is, mert áthatja és termékkennyé teszi az eredetileg steril talajt. A víz maga – az iszap ellenére is – olyan kristálytisza és szagtalan marad, mint bármelyik alpesi tavunkban.

Biológiai szempontból legegyszerűbb, de legszebb is, ha tavasszal rendezzük be az akváriumot, és csak néhány sarjadó növénykét ültetünk bele. Mert az adott medence sajátos körülményeihez éppen az így kifejlődő növények alkalmazkodnak a legjobban, éppen ezek élnek meg benne a leghosszabb ideig, míg az olyan növényzet, amelyet úgyszólván készen telepítünk be, igen sokat veszít szépségéből. Hiszen két, egymástól csupán arasznyi távolságra elhelyezett akvárium éppolyan erősen jellegzetes egyedi adottság, mint az a két tó, amelyet többórás járóföld választ el egymástól. Sőt, pontosan az a nagyszerű az új akváriumban, hogy amikor berendezzük, még sejtelmünk sem lehet arról, hogyan fog fejlődni, és milyen lesz, mire kialakítja a maga sajátos egyéni egyensúlyát. Tegyük fel például, hogy azonos időpontban, azonos elemekkel három medencét rendezünk be, amelyeket ugyanarra az ablakpárkányra állítunk, egymás mellé, és mindháromba átokhínárt (Elodea) meg süllőhínárt (Myriophyllum) telepítünk – és csakhamar azt látjuk, hogy az elsőben esetleg az átokhínár burjánzik vad dzsungellé, s teljesen kiszorítja a törékeny süllőhínárt, a másodikban meg éppen az Elodea jut hasonló sorsra, a harmadikban azonban nagyszerűen megfér egymással a két növény, s látszólag a semmiből tüneményes vegetáció keletkezik: a törékeny, csillárkaszerű elágazó zöldmoszat, a *Nitella flexilis*. Ilyen eltérően is viselkedhetik a három medencénk; biológiai tulajdonságaik is alapvetően különbözhetnek egymástól, s mindegyikben más és más állatok találhatják meg életük feltételeit, röviden szólva: jóllehet azonos feltételek mellett rendeztük be mindháromat, mindegyik a maga sajátos világát fejleszti ki.

Okvetlenül kell bizonyos érzék, sőt önuralom is ahhoz, hogy meghagyjuk az „akvárium szabad akaratát”; sok mindent megsemmisíthetnek még a legjobb szándékú beavatkozások is. Természetesen „gyönyörű” medencét is be lehet rendezni mesterséges talajjal, kényünk-kedvünk szerint szétültetett növényekkel; olyat, ahol szűrő gátol meg minden iszapképződést, s a mesterséges levegőztetés révén jóval több halat is tarthatunk benne, mint ahányat az efféle segédeszközök nélkül lehetne. A növények csak díszül szolgálnak az ilyen akváriumnak, az állatoknak semmi szükségük nincs rájuk, hisz a mesterségesen bejuttatott oxigén önmagában is bőven elég ahhoz, hogy megéljenek.

Ízlésről lehet vitatkozni. Mindenesetre szerintem az akvárium olyan életközösség, amely *önállóan* tartja fenn a maga biológiai egyensúlyát. A másik afféle „istálló”, vagyis egy mesterségesen tisztított, higiéniai szempontból kifogástalan tartály, amely nem cél, hanem csak eszköz bizonyos állatok tartásához.

Akinek már elég sok tapasztalata és némi biológiai „hatodik érzéke” van, annak bizonyos fokig már módjában áll meghatározni, hogy milyenné is fejlődjék egy-egy akvárium élővilágának általános jellege. Mindezt úgy érheti el, hogy megfelelő körületekintéssel választja meg a talaj minőségét, a medence állandó helyét, a hő- és fényviszonyokat, végezetül az akváriumot benépesítő állatokat. És ez az akvárium gondozásának szinte művészi tökéletessége. Ennek egyik legnagyobb mestere volt tragikus körülmények közt elhunyt barátom, Bernhard Hellmann. Egyik akváriumával például sikerült létrehozni egy pontosan meghatározott, természetes élettérnek, az altaussee-i tónak egészen különösen találó másolatát: a medence elég nagy és igen magas volt, hűvösben állt, és nem túlságosan közel a fényhez, a kristálytisza vízben tenyésző vegetáció üvegszerűen halványzöld békaszőlőfélékből állt, a köves talajt sötét forrásmoha (*Fontanalis*) meg a kecses csillárka (*Chara*) borította be. A nagyobb állatokat mindössze néhány picinyke pisztráng, fűrge csellé és egy parányi folyami rák képviselte, vagyis az állomány sűrűsége alig volt nagyobb, mint a szabad vizekben. S éppen erre kell különös gonddal ügyelnünk, ha hosszú ideig akarunk érzékenyebb víziállatokat életben tartani, sőt esetleg tenyészteni is. A legtöbb külföldi díszhal, amelyet akvaristáink medencéiben láthatunk, megkönnyíti számunkra ezt a feladatot, mivel természetes körülmények között sem él valami túlzottan tiszta vízű tavacskákbán. És ez a kis trópusi tocsogó a maga évszámra egyformán meleg, napsütötte vízzel, egy olcsó kis fűtőberendezés segítségével bármely délre néző ablakban könnyűszerrel „lemásolható”, legalábbis sokkal könnyebben, mint hazai vizeink akármelyik típusa. Ezért – és csakis ezért – összehasonlíthatatlanul nehezebb dolog a hazai tavainkban, patakjainkban élő halak tartása és tenyésztése, mint akárhány trópusi halfajé. Most már talán érthető, miért ajánlottam, hogy először inkább a legközelebbi tocsogóból szerezzük be állatainkat, a már ábrázolt rituális merítőszák segítségével. Jómagam száz meg száz akváriumot gondoztam már, de a legjobban bizony mindig csak ezeket a hétköznapi, filléres, hogy úgy mondjam tócsa-akváriumokat kedveltem, mégpedig azért, mert falain belül a legtermészetesebb, legtökéletesebb életközösség tenyészik. Az ember hosszú-hosszú órákon át üldögélhet mellette, bölcs avagy bolondos gondolatokba merülve, eltűnődhet, éppúgy, mint a kandallóban lobogó lángokon, a patak tovarohanó vizén. Sőt, még okulhat is közben. Mert bizony ha mindazt, amit az ilyen akvárium melletti elmélkedések során láttam be és ismertem fel, bevetném a mérleg egyik serpenyőjébe, a másikba pedig azt dobnám, amit a könyvekből nyertem – milyen magasra szökkennék fel ez a serpenyő!

Két ragadozó az akváriumban

A pocsolyák világában félelmetes ragadozó állatok is élnek, a létért folytatott kíméletlen harc kegyetlensége a szemünk előtt játszódik le itt is. Ha merítőszákunk vegyes, de azért nem túl sok állatot tartalmazó tartalmát beleöntjük az akváriumba, máris kapunk egy kis ízeltőt e harcból; hiszen a betelepített állatok között alighanem ott lesz majd egy vízibogár, a szegélyes csíkbogár (*Dytiscus marginalis*) lárvája is. Ha áldozatainak viszonylagos nagysága, falánksága s a gyilkolás módszerének kifinomultsága alapján ítélünk, emellett az állat mellett eltörpülnek még az olyan hírhedt ragadozók is, mint a tigrisek, oroszlánok, farkasok, cápák, bálnák és rablódarazsak. Mindezek valóságos báránykának számítanak a *Dytiscus*-lárvához képest.

A karcsú, áramvonalas rovar mintegy hat centiméter hosszú; hat lábát széles evezőserték borítják, segítségükkel gyorsan és nagy biztonsággal mozog a vízben. Széles, lapos fején két hatalmas, harapófogószerű rágója van; a rágók üregek, egyrészt méregfecskenként működnek, másrészt a táplálék felszívását végzik. A lárvá nyugodtan meghúzódik a vízinövények között, onnan leselkedik, majd egy hirtelen lökessel zsákmánya után, pontosabban alája veti magát, villámsebességgel felvágja fejét, úgy, hogy az áldozat a fogóba kerül. Ennek a ragadozónak „zsákmány” minden, ami él és mozog, s legalább valamelyest „állatra emlékeztet”. Többször megtörtént már velem is, hogy miközben nyugodtan ácsorogtam valamilyen tocsogó vizében, „felfalt” egy *Dytiscus*-lárvát; mondhatom, a mérges emésztőnedv-, „injekció” pokolian fáj még az embernek is.

Ez a lárvá ugyanis azon kevés állat közé tartozik, amely, hogy úgy mondjam, „házon kívül” emészt. Az üregek rágókon kifecskenedett mirigyváladék a zsákmányolt állat egész belsejét levessé oldja, amely aztán ugyanezen

a csatornán át a lárvá gyomrába vándorol. A Dytiscus-lárva marása után még az olyan jól megtermett áldozat, mint a testes ebihal vagy a szitakötőlárva is legfeljebb néhány védekező mozdulatot végez, de azután hamarosan megbénul, majd belseje – amely a legtöbb víziállatnál többé-kevésbé áttetsző – megzavarosodik, mint amikor formalinnal tartósítják, teste felpuffed, eleinte szinte megnő, aztán lassanként petyhüdt bőrzacskóvá zsugorodik össze, ernyedten csüng a gyilkos fogóban, végül lehull.

A szűk akváriumban néhány természetes Dytiscus-lárva alig pár nap leforgása alatt maradéktalanul felfal minden fél centiméternél nagyobb élőlényt. És azután? Azután egymást falják fel, ha ugyan már előbb meg nem tették; ráadásul a győzelem nem is azon múlik, hogy melyikük nagyobb és erősebb, hanem hogy ki támad előbb. Gyakran láttam már, amint két megközelítően azonos nagyságú lárva pontosan egyszerre csípte el egymást, s hamarosan mindkettőt elpusztította a belső cseppfolyósodás. Egyébként nagyon kevés olyan állat akad a világon, amely végszükségben, ha éhhalál fenyegeti, azzal a szándékkal támadja meg azonos nagyságú fajtársát, hogy felfalja. Teljes bizonyossággal csak a vándorpatkányokról és néhány velük rokon rágcsálóról merem ezt állítani; de hogy például a farkasok ilyesmire vetemednének, abban erősen kételkedem, mégpedig néhány sokatmondó tény alapján, amelyekről később még szó esik. A csíkbogár lárvái azonban felfalják hasonló nagyságú fajtársaikat, még akkor is, ha bőviben vannak egyéb tápláléknak. Ezt pedig, tudomásom szerint, semmiféle más állat nem teszi meg soha.

Valamivel kevésbé brutális, sokkal elegánsabb, sőt szebb ragadozó az óriás acsa szitakötő (*Aeschna grandis*) pompás, kék-sárga rajzolatú lárvája, az úgynevezett „ördögű”. A kifejlett rovar csodálatos repülő, valóságos sólyom a rovarvilágban. Amikor a tocsogókban fogott zsákmányunkat beleöntjük a mosdótálba, hogy eltávolíthassuk belőle a túlságosan rosszindulatú ragadozókat, olykor találunk egy-egy jókora, szintén áramvonalas alakú lárvát, melynek furcsa haladó mozgása nyomban feltűnik. A karcsú, többnyire zöld-sárga rajzolatú torpedók szorosan testükhöz zárt lábbal, igen sebesen és lökésszerűen iramodnak előre; eleinte szinte rejtélyesnek látszik, hogy voltaképpen mi mozgatja őket. Ha egy lapos tálkában elkülönítve vizsgáljuk meg a példányokat, észrevesszük, hogy ezek a lárvák valóságos sugárhajtású járművek. Potrohuk végéből ugyanis erőteljes kis vízszögletű sugár áramlik ki, amely a reakcióerő folytán az állatot gyors iramban előrehajtja. Belsőcsatornájuk végső szakasza üres hólyagot alkot, amelyet belülről trachea-kopoltyúk ágaznak be; végbelük tehát – biológiaiilag igen előnyös kombinációban – egyszerre szolgál a lárva légzésére és helyváltoztatására is.

Az acsalárvák sohasem vadásznak úszás közben, hanem – még a csíkbogárlárváknál is fokozottabb mértékben – lesből: ha zsákmány téved látóterükbe, ezt többé nem tévesztik szem elől; a lárva lassan-lassan a megfelelő irányba fordítja fejét és testét, s követi a zsákmányul kiszemelt állat mozdulatait. Az áldozat ilyenforma „fixírozását” csak alig néhány más gerinctelen állatfajtánál figyelhetjük meg. A csíkbogárlárvákkal ellentétben, az acsalárvák az olyan nagyon lassú mozgást is észlelik, mint például a csiga kúszása, s éppen ezért gyakran esnek áldozatul a csigák a szitakötőlárváknak – és csak ritkán a bogarak lárváinak. Lassan, nagyon lassan, szinte lépésről lépésre lopózik az acsalárva zsákmánya felé, és amikor már csak három-négy centiméter távolságra van tőle, akkor hirtelen – hát ez mi volt? – rágói közé szorítja vonagló áldozatát. Mivel a szemünk, sajnos, nem alkalmas a lassított felvételekre, csupán annyit láthattunk, hogy a lárva fejéből valami nyelvfeleséget lövellt ki a zsákmányig, és berántotta a mohó állkapocs hatóterületére. Aki látott már valaha kaméleont enni, annak nyomban eszébe jut a ragados nyelv ki-becikkanása. A különbség csak az, hogy az acsalárva „bumerángja” nem nyelv, hanem a két mozgatható taggá s egy harapófogóvá átalakult alsó ajak (fogóálarc).

A szitakötőlárvák már pusztán a zsákmány „fixírozása” folytán is sajátosságosan „intelligensnek” tűnnek; s ez a benyomás csak erősödik, ha megvizsgáljuk viselkedésük néhány más sajátosságát is. A szegélyes csíkbogár vaktában támadó lárváival ellentétben, az acsalárvák még akkor is békében hagynak bizonyos meghatározott nagyságú meghaladó állatokat, ha már hetek óta éheznek. Egyik medencében hosszú hónapokig tartottam együtt acsalárvákat és halakat, de soha nem tapasztaltam, hogy saját maguknál nagyobb állatot megtámadtak vagy megsebesítettek volna. Különös az is, hogy soha nem csaptak le olyan zsákmányra, amelyet egy másik fajtárusuk már elfogott, s annak őrlő állkapcsában mozog lassan ide-oda, de ugyanakkor azonnal nekiestek egy friss húscafatkáznak, amelyet én mozgattam előttük hasonló módon az üvegből készült etetőpálcikán.

Hatalmas sügéraqváriumomban mindig nevelkedett néhány acsalárva is; fejlődésük sokáig tart, több mint egy

esztendeig. És akkor, egy szép nyári napon elérkezik a nagy pillanat: a lárva elhagyja a vizet, lassan felkapaszkodik valami növényi szárra, ott hosszú ideig nyugodtan üldögél, majd – mint a vedléseknél általában – a tor hátrészén megreped a bőr, s a lárvaburokból lassan kibontakozik a csodaszép, kifejlett rovar. Még jó néhány órába telik ezután, míg a szárnyak elnyerik végleges nagyságukat és megkeményednek; bámulatos az a folyamat, amint egy gyorsan megszilárduló folyadék nagy nyomás alatt bepréselődik a szárnyerezet finom hálózataiba. Azután szélesre tárod az ablakot, és sok-sok sikert és szerencsét kívánsz akváriumod szállóvendégének rovaréletéhez!

Halvér

Megdöbbenő, hogy milyen vakon hisznek az emberek a közmondások bölcsességeiben! Még akkor is, ha az, amit állítanak, nem igaz, vagy éppenséggel megtévesztő: a róka például egyáltalán nem ravaszabb, mint más ragadozók, sőt, sokkal butább a farkasnál meg a kutyánál; a galamb biz' isten nem szelíd, a halról pedig végképp csak hazugságot terjesztenek a „szólásmondások: korántsem olyan „halvérű”, mint azt az unalmas emberekről mondják, de ugyanakkor egészsége sem olyan megtámadhatatlan, mint ahogyan azt a „hal a vízben” kifejezés alapján gondolhatná az ember.

Valójában nincs a földön még egy állatcsoport, amelyet már a szabad természetben ne gyötörne annyi fertőző betegség, mint éppen a halakat. Még soha nem tapasztaltam, hogy bármelyik frissen befogott madár, hüllő vagy emlős fertőző betegséget hurcolt volna be állatseregletembe; a halakat bezzeg először mindig karantén-akváriumba kellett helyeznem. Biztosan – akár száz az egyhez – lefogadhattam volna, hogy a régi telepítésű akváriumlakók úszóin a legrövidebb időn belül megjelennek a rettegett fehér pontocskák – az Ichthyophthirius-parazita fertőzésének jelei.

Továbbá, hogy az egyik közismert slágerrel is vitába szálljak, kevés állatról tudjuk olyan pontosan, hogyan csókol, mint éppen némelyik halfajról. Jómagam meglehetősen sok állatot ismerek, és tudom, hogyan viselkednek életük legintimebb helyzeteiben, a harc és a szerelem eszeveszett eksztázisában, de – a vadkanárik kivételével – nincs tudomásom egyetlen állatról sem, amely forróbb vérű és temperamentumosabb volna, mint az ivarzó hím tuskés pikó (*Gasterosteus aculeatus*), a számi harcoshal (*Betta splendens*) vagy éppen az ivadékait gondozó bölcsőszájú hal (*Cichlidae*). Nincs a világon még egy állat, amelyet olyan tökéletesen megváltoztatna a szerelem, amely olyan izzón felhevülne a szó szoros értelmében a szenvedélytől, mint a tuskés pikó vagy a harcoshal. Ki tudná visszaadni szóval – vagy ha festő, ecsettel – a hím pikó oldalát üvegszerűen áttetszővé varázsló, lángoló pirt, hátának irizáló kékeszöldjét, amelyet legfeljebb bizonyos Geissler-csővek színével, fényerejével hasonlíthatunk *össze, s végül ki tudná ábrázolni* a szempár tündöklő smaragdját? A festői ízlés szabályai szerint ezek a színek állítólag rettenetesen „ütik” egymást, és lám, mégis micsoda harmóniába olvasztotta őket a nagy alkotómester keze!

A harcoshal színompája nem állandó, és nem tart nagyon sokáig. Az akvárium egyik zugában összecukott úszókkal heverésző, apró, barnásszürke hal mit sem árul el belőle. Csupán amikor egy másik, első pillantásra hasonló, jelentéktelen hal közeledik hozzá, pontosabban, amikor a két hal észreveszi egymást, akkor izzik fel ez az egész hihetetlen szépség, mégpedig csaknem ugyanolyan gyorsan, ahogyan a villanymelegítő drótszárait látjuk kivörösödni, mihelyt az áramkör bezárul. Az úszók egyszerre széttárnak, hatalmas lemezes képződményekké válnak, olyan hirtelen, hogy az ember szinte afféle zajt várna, mint amikor sebtében kinyitnak egy ernyőt.

És ekkor következik az izzó szenvedély tánca, s ez a tánc nem játék, hanem mélységesen komoly, ebben a táncban a lét és a nemlét, a teremtés vagy a pusztulás kérdése dől el. Mert amikor elkezdődik, még egyáltalán nem biztos, hogy szerelmi táncá alakul-e és párosodáshoz vezet, vagy pedig éppoly természetes átmenettel véres harc bontakozik-e ki belőle. A harcoshal ugyanis nem egyszerűen ránézésre *ismerik fel* fajtársuk nemét, hanem csak közvetve szereznek tudomást erről, nevezetesen, hogy a partner hogyan és miként válaszol a táncos szigorúan „ritualizált” öröklött, ösztönös mozdulataira.

Két, egymásnak idegen harcoshal találkozása az úgynevezett „imponáló pózzal” kezdődik, vagyis hetvenkedő önmutogatással, amikor is a gyönyörű úszók minden egyes tündöklő színfoltja, irizáló sugara a lehető leghatásosabban tárul a szem elé. A hím díszompája láttán a szerényebb külsejű nőstény gyorsan meghajtja zászlaját, amit ezúttal ismét szó szerint vehetünk; amennyiben összecukja úszóit, és ha netán nem hajlandó párzani, nyomban el is menekül. Ha azonban hajlandó, valami egészen sajtáságos, lágy, „szende” módon közeledik a hímhez, vagyis az imponálással homlokegyenest ellenkező testtartással. És ekkor bontakozik ki a szerelmi tánc, a násztánc, amely nem olyan pompázatos ugyan, mint két hím harci tánca, de a mozdulatok végtelenül kecses bája bőven kárpótolt ezért.

Hanem ha történetesen két hím akad össze, akkor a kölcsönös elkápráztatás valóságos orgiái következnek, s ez a legesztétikusabb élmény, amit csak egy akvárium nyújthat. Minden egyes mozdulat pontosan megállapított törvények szerint játszódik le, és meghatározott „szimbolikus” jelentése van, olyasformán, mint mondjuk a sziámi vagy az indonéz rituális táncok gesztusainak. Feltűnő, hogy mennyire emlékeztet egymásra az ember és az állat táncának stílusa, a legyűrt, fegyelmezett szenvedély egzotikus kecsessége. Jóformán szemmel látható, hogy milyen hosszú történelmi fejlődés áll az egyes mozdulatok mögött, s hogy sajátos, finoman kimunkált formájuk ősrégi ritualizálódás eredménye. De azt már nem olyan könnyű észrevenni, hogy míg az embernél ez a ritualizálódás egy *nép* történelmi hagyományainak eredménye, az állatnál a *faj* törzsfajlás során öröklődött, vele született mozgásmódja. Az efféle „ritualizált” kifejező mozdulatok keletkezésének, kialakulásának fejlődéstörténeti vizsgálata s a rokon fajták szertartásainak összehasonlítása hallatlanul érdekes és tanulságos. És voltaképpen sokkal többet is tudunk az effajta mozdulatok történetéről, mint a többi úgynevezett „ösztön” létrejöttéről. De hát ez már más lapra tartozik.

Kis kirándulásunk után térjünk csak vissza a hímek harci táncához. Ez a tánc jelentőségében pontosan azonos a homéroszi hősök avagy az alpesi parasztok hetvenkedő szitokpárbajával, amely még ma is gyakori, kedvelt bevezetése a kocsmái verekedéseknek. Az ember igyekszik megrémíteni ellenfelét, önmagát pedig izgalmi állapotba hozza, és így tesz szert a kellő bátorságra.

Az előjáték hosszadalmassága, rituális jellege, de főként a pompázó színek és a hatalmas úszók hivalkodó fitogtatása csak az ellenfél megfélemlítésére szolgál, és nem bántalmazására, s éppen ezért a beavatatlan nézők szemében egyáltalán nem tűnik fenyegetően komornak. A harcosok, éppen azért, mert olyan szépségesek, nem látszanak olyan rosszindulatúnak, mint amilyenek a valóságban, az ember éppúgy nem tételezne fel róluk holmi gyilkos elszántságot, konok vakmerőséget, mint ahogyan a szinte nőiesen szép maláj férfiakról sem; márpedig ezek is, amazok is képesek az utolsó csepp vérig harcolni. A harcoshalak párviadalai is csakugyan sűrűn végződnek valamelyik fél halálával. Ha felindulásuk odáig fokozódott, hogy sor kerül az első tördőfésre, akkor már csupán percek kérdése, s az úszókon széles repedések tátonganak, további néhány perc múlva pedig keskeny cafatokra hasadoznak. A sziámi harcoshal – és csaknem minden harcias halfaj – támadási módja ugyanis valóban a tördőfés, és nem a harapás. A hal annyira kitérte száját, hogy minden foga előremered, s így dőfi bele azokat ellenfele oldalába, izmos testének teljes, elképesztő erejével. Az alig néhány centiméteres harcoshal taszítása olyan erőteljes és kemény, hogy világosan hallani a koppanást, ha történetesen a medence üvegtáblájának ütöközik.

A „hetvenkedés” fél óráig, sőt, akár órákig is tarthat, hanem ha egyszer sor kerül a tettelegességre, többnyire alig telik el néhány perc, s az egyik küzdőfél már halálos sebbel hever a fenéken.

A sziámi harcoshalak és a mi európai tuskés pikóink küzdelmei alapvetően különböznek egymástól. Az ívásra készülő hím pikó a harcoshallal ellentétben nem csupán akkor gyúl ki, ha ellenséggel, avagy ha hölgygel találkozik, hanem mindaddig „izzik”, amíg csak maga választotta költőhelyének közelében tartózkodik. A pikó harcának alapmotívuma: „My house is my castle.” Ha megfosztjuk fészektől, például kiemeljük megszokott medencéjéből, s egy másik hím pikó mellé helyezük, esze ágában sincs harcolni, sőt, egészen picike és csúnya lesz. A pikókkal például teljesen lehetetlen volna olyan látványos harci bemutatókat rendezni, amilyeneket a sziámiak már évszázadok óta rendeznek a harcoshalakkal. A pikó fizikailag csak akkor kezd nekikészülni az ívásnak, csak akkor kerül erős nemi izgalomba, ha már megtalálta a maga otthonát; komoly küzdelmet pikók között csak olyankor láthatunk, ha nagy medencében tartjuk őket, ahol két hím épít fészket magának. A pikó harciassága ugyanis mindig fordított arányban áll a távolsággal, amely az adott pillanatban elválasztja fészektől. Fészkeben megveszekedett harcos, halálmegvető bátorsággal rohamozza meg még az ember kezét is. De minél messzebbre távolodik úszás közben főhadiszállásától, annál kevésbé van kedve támadni. Ha két hím pikó találkozik, szinte pontosan megjósolhatjuk a harc kimenetelét: az a hal menekül el, amelyik távolabb van hazulról. Fészke közvetlen közelében a legkisebb még akár a legnagyobbat is elpáholja, az egyedek viszonylagos harci ereje csak abban fejeződik ki, hogy mekkora területet képes megtartani riválisaival szemben. A vesztes tehát menekül, mégpedig – magától értetődően – hazafelé; s ami szintén teljesen érthető, a győztes nyeregben érzi magát, és dühödten üldözőbe veszi. Csak hogy eközben egyre távolodik főhadiszállásától, következőképpen pontosan úgy fogy a mersze, ahogyan a menekülő vesztesé gyarapodik. S mihelyt fészke közelébe ér, az imént még bátorságát vesztett hím újuk erővel egyszerre csak visszafordul, s őrvongó dühvel ront üldözőjére. Ekkor újabb küzdelem bontakozik ki, amely holtbiztosan az iménti vesztes győzelmével zárul, a hajsza pedig megindul ugyanazon az úton – visszafelé.

Az egész folyamat még jó néhányszor megismétlődik, a hadakozók ingajaratban üldözik egymást a két terület között ide-oda, az inga kilengése azonban egyre kisebb, míg végül egy meglehetősen konstans „határvonalon” megállapodik. A bajnokok fenyegető tartásban állnak szemközt, mint két kis fordított

keljfeljancsi, fejjel lefelé, farkukkal az égnek. Közben széltében fordulnak egymás felé, a szembeeső oldalon fenyegetően felmereszti tuskéiket, és sajátos, lefelé irányuló mozgást végeznek, olyasformán, mintha táplálékot akarnának felszedni a fenékről, valójában azonban ez a mozgás a fészeküreig kiválásának „ritualizálódása”. Ezt a mozgást mindig olyankor figyelhetjük meg, amikor a halak már nem mernek tettelegességre vetemedni.

A harcoshalaktól eltérően, a tuskés pikók az összetűzés előtt nem is fenyegetőznek, de ha aztán összezsapnák, annál szaporábban döfködik egymást, úgyhogy a néző szinte alig győzi szemmel követni. A fölöttébb veszedelmesnek látszó, jókora hasi túske a viaskodásban meglehetősen mellékes szerepet játszik, de a pikók vad „közéharca” mégis sokkal veszélyesebbnek tűnik, mint a harcoshalak szertartásos haditánc. Csakhogy míg az utóbbinál már az első dőfések után mély sebek tátonganak az úszókon, a pikók rendszerint minden szabad szemmel látható sérülés nélkül ússzák meg a dolgot. A „Brehm”-ben ugyan még ilyesmit olvashatunk: „Tuskéiket olyan erővel használják, hogy a harcolók egyike gyakran átdöfött testtel, holtan süllyed alá a fenékre...”, ám ez csak azt bizonyítja, hogy az író még soha életében nem próbált „átdöfni” egy pikót. A pikó ugyanis még a borotvaéles szike alól is jó néhányszor kicsusszan, mielőtt sikerülne bemetszeni kemény bőrét, akár csak ott is, ahol nem borítja páncél. Próbálkozzék csak meg valaki, fektesse a pikót valami puha alátétre (bármilyen legyen is az, mindenképpen nagyobb ellenállása van, mint a víznek), fogjon egy hegyes varrótűt (ami tízszer hegyesebb, mint a pikó tuskéje), és kísérelje meg felnyársalni az állatot! Csodálkozni fog. A szűk akváriumban az erősebb pikóhím végül is halálra gyöttri a gyengébbiket, egyszerűen azáltal, hogy úzi és hajszolja, megszaggatja az úszóit, lenyúzza bőrét – de hát a nyuszik és a gerlék sem viselkednek különül.

S amennyire más e két módfelett temperamentumos hal haragja és harca, olyan eltérő a szerelmük. De azért van néhány közös vonásuk is. Így például mindkettőnél a hím vállalja magára a fészek megépítésének, az ivadékok gondozásának feladatát, nem pedig a nőstény. És a jövődöbéli családtagok mindkét faj esetében csupán akkor gondolkodnak a szerelemre, amikor már elkészült a várható kicsikék bölcsője. De ezzel aztán véget is érnek a hasonlóságok, és megkezdődik az eltérés. A pikók bölcsője – hogy úgy mondjam – a padló alá kerül, a harcoshalaknál viszont a mennyezet fölé, vagyis emez a víz fenéktalajába ás gödröt, amaz pedig a víz színére, vagy éppenséggel föléje építkezik; az egyik növényi rostokat és veseváladékot használ építőanyagként, a másik levegőt és nyálát; bizony, a harcoshal légvára, akárcsak közelebbi rokonaié, szorosan összetapadó, szívós nyálkával bevont, rendkívül tartós léghólyagokból áll össze, amelyek egyetlen, a vízből némelyest kiemelkedő csomócskává tömörülnek. A hím már a habfészek építése idején is csodálatos színekben tündököl, s ezek a színek még mélyebbé, még ragyogóbbá válnak, ha egy nőstény közeledik. Ilyenkor az úr villámsebesen a hölgyhöz siklik, és lángolva torpan meg előtte. Amennyiben a hölgy kész követni a Természet hívó szavát, úgy adja tudtul, hogy bizonyos meghatározott árnyalatú, szabálytalan, világos harántcsíkokkal mintázott „ruhát” ölt. Úszóit szorosan összezárja, és lassan a hím felé úszik, az pedig remegve szinte pattanáig feszíti minden úszóját, s közben állandóan széltében helyezkedik el, hogy oldalának pompázatos látványa teljes egészében a körülrajongott hölgy felé táruljon. A következő pillanatban azonban lendületesen széles, végtelenül kecses kígyómozdulattal tovaúszik a fészek irányába. A gesztus felszólító jellege még annak is rögtön világos, aki először látja. S ugyanilyen világosan értelmezhető a mozdulat „ritualizált” mivolta: mindaz, ami *optikai* hatékonyságát növelheti – például a test kígyózó mozgása vagy a farkúzó lengetése –, mimikailag erősen túlzott. Ellenben mindaz, ami mechanikusan eredményessé tenné, csökkentett. Hisz a mozdulat ezt fejezi ki: „tovaúszom, siess, ha követni akarsz”, csakhogy a hal nem úszik messzire, nem is úszik gyorsan, sőt nyomban vissza is tér a nőstényhez, az pedig csak tétován és szégyenlősen követi.

A hím végül a habfészek alá csalogatja a nőtényt. És ekkor bontakozik ki az a csodálatosan szép szerelmi tánc, amelyet az osztrák díszhalrajongók „Schuhplattler”-nek mondanak, ami kétségkívül ízléstelenség, hiszen a halak násztánca maga kecses gráciájával inkább menüettre emlékeztet, általános stílusában pedig a Bali-szigetek templomi táncosnőinek transz-táncaira. E szerelmi tánc ősi törvénye szerint az „úrnak” mindig széltében, pompázatosabbik felével kell „hölgye” felé fordulnia, a hölgy ellenben köteles állandóan az úrral derékszögben elhelyezkedni. Az úr a maga részéről egy pillanatra sem láthatja meg a hölgy oldalát, mert akkor rögvést feldühödik, és lovagiatlanul goromba lesz, tudniillik a széltében helyezkedés ennél és sok más halfajtánál a harcra kész férfiasság kifejezése, s mint ilyen, minden hímből azonnal a leghirtelenebb hangulatváltozást váltja ki: a legforróbb szerelem a legvadabb dühbe csap át.

Mivel a hím semmiképpen sem akar eltávolodni a fészektől, körözni kezd a nőtény körül, s mivel a nőtény a hím minden mozdulatát követi, igyekezővén szüntelenül szemközt fordulni vele, a tánc egészen szűk körben gyűrűzik, pontosan a habfészek középpontja alatt.

A színek egyre izzóbbak, a mozdulatok egyre izgatottabbak, a körök egyre kisebbek, míg végül a két test összeér. S ekkor a hím testével egyszerre szorosan átöleli a nőtényt, gyengéden a hátára fordítja, és végbemegy a nemzés nagy aktusa: a két állat egyszerre ürít ikrát és petét.

A nőtény a párzás után még másodpercekig hever a hátán, mintegy kábultan, a hímnak azonban már a következő pillanatban fontos tennivalója akad.

A parányi, üvegszerűen átlátszó ikrák ugyanis lényegesen nehezebbek a víznél, ezért azonnal lemerülnek a mélybe. Csakhogy az ivási testhelyzet, nagyon is bölcsen, éppen olyan, hogy az ikrák éppen a hím lefelé forduló fejénél süllyednek alá, s az ifjú atya nyomban észre is veszi őket. Gyengéden kibontakozik az ölelésből, lemerül utánuk, szájával lelkiismeretesen fölcsedegeti egyiket a másik után, és rögtön el is szállítja a habfészekhez, ahol szépen bedugdossa őket a buborékok közé. De kell is ám, hogy igyekezzenek! Hiszen nemcsak hogy meg sem találná többé az áttetsző üveggolyócskákat az iszapos fenéktalajon, de ha csak egy másodperccel is tovább ráérősködik, az már elég ahhoz, hogy magához térjen a nőtény, és szintén az ikrák után vesse magát, és egyenként összegyűjtse őket. Ahá, gondolnád esetleg, a jóasszony segíteni iparkodik férjurának, mindjárt feljön a felszínre ő is, és berakosgatja az ikrákat a fészekbe. De erre ugyan hiába várnál: *ezeknek* az ikráknak ugyanis végük lenne, ezeket lenyelné, felfalná a nőtény.

A hím tehát pontosan tudja, miért siet annyira, sőt azt is, hogy miért nem tűri meg többé a fészek közelében a nőtényt, mikor az – tíz-husz párzás után – teljes ikrakészletétől megszabadult.

A lovagias bölcsőszájúak (Cichlidae) szertartási rendje egészen más. Náluk a két nem közösen gondoskodik az ivadékokról, melyek zárt csapatban követik a szülőket, akárcsak a kiscsibék a kotlóst. Az élőlények emelkedő fejlődéstörténeti sorában először a bölcsőszájúakon tapasztalunk olyan viselkedést, amelyet az emberek többnyire igen érdeműsnek és erkölcsösnek ítélnek: a hím és a nőtény a nemzés nagy művének szerencsés befejezése után is együtt marad, szoros életközösségben; éspedig nem csupán annyi időre, amennyire az ivadék gondozás szempontjából szükség van, hanem – és ez a döntő – továbbra is. Általában „házasságnak” minősítik már azt is, ha két nem közösen gondoskodik egy-egy nemzedék felneveléséről, jóllehet ebben az esetben még arra sincs szükség, hogy a házaspár között igazán *személyes* kapcsolat legyen. De a Cichlidák között *megvan* még ez is.

Hogy vajon egy állat felismeri-e a maga élettársát személyesen mint egyént is, úgy állapíthatjuk meg, hogy párját kísérletképpen hasonmű és a szaporodási ciklusnak bizonyíthatóan azonos fázisában levő másik állattal helyettesítjük. Tudniillik, ha például egy tojásain kotló madárpár esetében a nőtényt olyan példánnyal helyettesítem, amelyik már a fiókák etetésének pszichofiziológiai stádiumában van, akkor ennek ösztönselekvései természetesen nem egyeznek a hím ösztönselekvéseivel. Szükségképpen súlyos egyenletlenség uralkodnék köztük, amelyről azt sem állapíthatnánk meg, abból származik-e, hogy a madárférj észrevette, miszerint a jelenlevő hölgy *nem* a saját eredeti felesége, avagy csupán azt veszi tőle zokon, hogy „helytelenül viselkedik”. Nekem persze elsőrendű tudományos érdekeim fűződtek ahhoz, hogy megtudjam, hogyan viselkednek e téren a Cichlidák, vagyis az egyetlen fajta e halak közül, amely ténylegesen házasságban él. A kísérlethez mindenekelőtt két, egyugyanazon fajhoz tartozó, a szaporodási ciklus azonos fázisában levő párocskára volt szükségem. Ez a feltétel teljesült is 1941-ben, amikor hozzájutottam két pár gyönyörű, nagy, dél-amerikai *Herichthys cyanoguttatus*hoz, amelyeket Németországban „kékfoltos hóshalnak” neveznek. Ez az elnevezés találó: a bársonyfekete alapon villózó, csepp alakú, mély türkizkék foltok kusza mozaikja szinte

döbbenetesen szép, s az ivási időszakban a párok olyan hősiességet tanúsítanak még a leghatalmasabb ellenféllel szemben is, hogy kétségtelenül rászolgálnak nevükre. Őt kis halacszkám volt eredetileg, egyelőre azonban nem voltak sem kékfoltosak, sem különösebben hősiések. Néhány heti bőséges táplálás után, amikor már szép nagyra megnöttek napos, terjedelmes akváriumomban, egy szép napon a két legnagyobb hal egyikén mutatkozni kezdtek a kék foltok, s a foltokkal pontosan egyidőben a hősiesség is megjelent. A hal birtokába vette a medence elülső bal sarkát, vajt néhány mély fészekgödört, és egy nagyobb fajta, lapos követ is rendbe szedett az iváshoz: gondosan letisztogatta róla az algákat meg az egyéb lerakódást. (A medence négy sarkába már előzőleg elhelyeztünk alkalmas kődarabokat.) A többi négy hal ijedt kis falkába tömörülve, egészen hátra szorult az akvárium jobb felső zugába. De másnap reggelre már közülük is nászruhát öltött az egyik, egy kisebb termetű, ám a bársonyfekete zsabó, amelyet nem ékesítettek kék foltok, elárulta, hogy ez a hal – nőstény. A hím tüstént hozzálátott, hogy otthonába csalogassa a kedvest, mégpedig olyan ceremóniák közepette, amelyek szoros rokonságban állnak a pikók és a harcoshalak szertartásaival.

A pár végül is elhelyezkedett a már említett kő és fészekgödörök fölött, s elkekeredetten védelmezte ezt a területet. A maradék három hálnak bizony vajmi kevés oka maradt a jókedvre, és feltétlenül a fajta nevét meghatározó hősiességre utal, hogy amikor néhány nap elteltével a másik nagy termetű hal is férfisorba került, – kiharcolta és birtokba vette az akvárium jobb elülső, alsó sarkát.

A két hím ekkor pontosan úgy tanyázott ott szemközt egymással, mint két ellenséges rablólovag a maga várában. A határ annak a hímnek a várához esett közelebb, amelyik később jött nászhangulatba, s ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy mielőtt előmerészkedett a maga zugából, nyomban két ellenség ugrott a torkának, bár a nőstény valamivel kevésbé dühödten, mint a hím. Csakhogy ez a magányos hím – nevezzük egyszerűen Másodiknak – a *maga* fészkebe akarta csábítani Első hím nejét. Fáradásai azonban nem jártak sikerrel, mindössze annyit eredményeztek csak, hogy valahányszor megpróbálta körüludvarolni, Első hím felesége mindannyiszor alaposan beledöfött védtelen oldalába. A dolog így folyt több napon át, változatlanul.

Ekkor azonban úgy látszott, hogy happy end következik, kettős esküvővel, mivel egy másik nőstény is menyasszonyi ruhába öltözött. Csakhogy szó sem volt ilyesmiről, mert amilyen kevésbé törődött Második hím ezzel az újonnan felserdült hölgygel, éppúgy nem vett róla tudomást az sem. Annál hevesebben próbálta magát felkínálni Első hímnek. Ahányszor a hím fészke felé úszott, Második nőstény mindannyiszor utána eredt – a fészekhez hívott nőstény szokásos testtartásával. Más sem kellett, mint hogy az idegen hím csak elinduljon a fészek irányába, máris úgy érezte, hogy „csábítják”. Első hím párja – úgy látszik – tökéletesen felfogta a helyzetet, amennyiben azonnal örjögő dühvel lendült támadásba, amint háborgatója közeledni merészelt, a hím azonban csak nagyon lagymatagon követte példáját. Második hím és Második nőstény egymást egyszerűen levegőnek tekintették, mást sem láttak, csupán boldog házasságban élő imádottjaikat, azok meg ügyet sem vetettek rájuk.

Ez az állapot még sokáig tartott volna, ha én nem avatkozom közbe, s nem költöztetem át a két Másodikat egy másik, de tökéletesen hasonló akváriumba. Reménytelen szerelmük tárgyától távol csakhamar egymást is észrevették, és egy pár lett belőlük. Néhány nap múlva mindkét pár leivott, mégpedig pontosan ugyanabban az órában. Ezzel meg is volt, ami nekem kellett: az azonosfajú két Cichlida-pár, a szaporodási ciklusnak pontosan ugyanabban a fázisában. Mivel azonban nagyon a szívemen viseltem a már akkoriban is igen ritka halak további tenyésztését, mindaddig vártam a további kísérletezéssel, amíg a két pár ivadékaik akkorák nem lettek, hogy végszükségben, azaz a szülők házasságának felbomlása esetén egyedül is felnővekedhetnek volna.

És ekkor felcseréltem a két nőstényt. Az eredmény eléggé felemás lett, és korántsem adott egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy a hal vajon személyesen ismeri-e a maga párját; hisz az én magyarázatom mindarra, ami most következik, némelyek szemében túl merésznek tűnhet, és további experimentális bizonyításra szorul. Második hím azonnal befogadta a hozzá áttelepített Első nőstényt. De én azért valahogy mégsem éreztem, hogy nem vett volna észre semmi különbséget, sőt úgy láttam, hogy az őrségváltásnál, és egyáltalán, ahányszor csak találkozott a nősténnyel, sokkal tüzesebbé, sokkal intenzívebbé váltak mozdulatai. Ami a nőstényt illeti, az is nyomban osztozott a hím szertartásaiban, és húzódozás nélkül vállalta a társszerepet az ivadékok gondozásánál. Ez egyébként nem jelentett sokat, hiszen a Herichthys-nőstény amolyan buzgó kotlóstyúk módján minden figyelmét a kicsik hadának szenteli, s a hím csak mint a család védelmezője érdeklődik, no meg, hogy olykor felváltja a szolgálatban.

A másik akváriumban bezzeg, ahol a Második nőstényt költöztettem össze Első hímrel és ivadékaival, egészen másként zajlottak az események. A nőstény itt is csak a kicsikkel törődött, nyomban odaúszott csapatukhoz, elhelyezkedett fölöttük, s mivel ő maga meglehetősen zaklatott állapotba került a költöztetés miatt, bejedd kotlóstyúk módjára kezdte maga köré gyűjteni őket. Egyébként Első nőstény is pontosan ugyanezt tette a másik medencében. Csakhogy míg ott Második hím barátságos, lángoló szertartásokkal üdvözölte, hogy a betelepített nőstény felváltja az ivadékgondozás szolgálatában, Első hím fölöttébb bizalmatlanul továbbra is ott

ácsorgott a gyerekei mellett, meg sem fordult a fejében, hogy felváltották, sőt a következő pillanatban nekitámadt a mit sem sejtő nőténynek, s dühödten döfkölte védtelen oldalát. És mint a csillámpelyhek, máris peregni kezdtek az ezüstlő pikkelyek a fenékre, úgyhogy kénytelen voltam sürgősen beavatkozni és megmenteni a nőtényt, hisz a him néhány perc leforgása alatt halálra gyötörte volna.

Hogy mi történt itt? Nos, az a hal, amelyik a már korábban is körüludvarolt, *szebbik* nőtényt kapta meg – elégedett volt. A másik azonban, amelyiket megfosztottam szépséges feleségétől, s a már korábban is elutasított hölgyet csempésztem a helyére, az bizony dühöngött, és megállapíthatjuk, joggal. S ami különösen figyelemre méltó: sokkal durvábban támadott, mint annak idején, „törvényes” hitvesének jelenlétében! Hogy Második him, amelyik egy „javított kiadású” feleséget kapott, észrevette a különbséget, azt ugyan erősen gyanítom, de megesküdni azért nem mernék erre.

De talán még szerelmi bonyodalmaiknál is sokkal érdekesebb, sokkal rokonszenvesebb a megfigyelő számára az, ahogyan ezek a halak – a világ legfurcsább halai – ivadékaikról gondoskodnak. Az a lelkiismeretes teljesített „szolgálat” a fészeknél, ahol – akárcsak a tuskés pikók – szorgosan legyezgetik a vizet, amíg a bölcsőben még ikrák vannak vagy egészen kicsi halivadék, s ahol szinte katonás pontossággal váltja egymást a két házastárs, az a gondosság, ahogyan később a már úszóképessé serdült halacskák engedelmes csapatát vezetgetik – csupa-csupa feledhetetlen kép. De a legszebb mégiscsak az, ahogyan a már önállóan úszkáló gyerekeket este lefektetik. Úgy ám, jó pár hetes korukig a kishalakat esténként, mihelyt besötétedik, hazaszállítják a fészekgödörbe, ahol kora ifjúságukat töltötték. Az anyaállat elhelyezkedik a fészek fölött, és bizonyos meghatározott mozgásokkal hívogatni kezdi a kishalakat. A gyönyörű piros és irizáló világoskék pöttyökkel mintázott *Hemichromis bimaculatus*-nál a nőtény dúsan ékkövezett hátúszója különleges szerephez jut ilyenkor. A rendkívül sebesen fel-alá mozgatott úszón a kék ékkövek villogni kezdenek, mint valami fénytávíró. Erre a jelzésre a kishalak odaúsznak, és összegyülekeznek hívogató mamájuk alatt a gödörben. Ezalatt az apaállat gyorsan körüljárja a medencét, és felkutatja az esetleges késlekedőket. De nem könyörög nekik sokáig, hanem egyszerűen beszippantja őket a szájába, majd odaúszik a fészekhez, és belefújja a gödörbe valamennyit.

Az így elintézett „csemete” azonnal lemerül a fenékre, és ott is marad. Egy hallatlanul bölcs reflexfolyamat folytán ugyanis az „alvó” *Cichlidae*-gyerekek úszóhólyagja annyira összehúzódik, hogy a kicsik sokkal nehezebbek lesznek a víznél, és mint megannyi kavics hevernek a gödör mélyén, pontosan úgy, akárcsak újszülött korukban, amikor úszóhólyagjuk még nem volt teli gázzal. Ugyanezt az „elnehezülés”-reakciót váltja ki az is, ha valamelyik szülő a szájába veszi csemetéjét. Ha ez a reflexmechanizmus nem volna, az apaállat soha nem tudná együtt tartani kicsinyeit esténként, miután sikeresen begyűjtötte őket.

Egyszer meg éppenséggel bámulatba ejtett, hogy mire volt képes az egyik *Hemichromis*-apaállat az eltévedt apróságok hazafuvarozása közben. Késő délután jutottam csak ki az Intézetbe, már éppen alkonyodott. De azért sebtében meg akartam etetni még néhány halat, köztük egy ivadékat vezető *Hemichromis*-párt, mert aznap még semmit sem kaptak. Mikor a medencéhez léptem, már csaknem minden halacska a fészekgödörben volt, ahol az anyaállat hűségesen őrködött fölöttük. Még akkor sem moccant el a helyéről, amikor bedobáltam a földgilisztadarabkákat. Az apaállat egészen eddig izgatottan kutatta az akváriumban hol itt, hol ott az eltévedt halacskákat, de ekkor egy gusztusos gilisztahátsórész (amelyet ki tudja miért, minden gilisztával táplálkozó lény sokkal jobb falatnak tart, mint az elülső végét) eltántorította feladatától. Odaúszott hozzá és bekapta, de mivel túlságosan nagynak bizonyult, nem tudta mindjárt lenyelni. Éppen teli szájjal rágta, amikor észrevette, hogy egyik eltévedt magzata magányosan kóricál a medencében. Mintha gombostűvel szúrták volna meg, úgy felpattant, gyorsan a kis hal után eredt, és beszippantotta már amúgy is dugig telt szájába. Micsoda izgalmas helyzet! A hal szájában kétféle dolog volt, közülük az egyiknek a gyomrába, a másiknak a fészekbe kellett kerülnie. És most vajon mi lesz? Be kell vallanom, hogy abban a pillanatban egy lyukas krajcárt sem adtam volna a halacska életéért.

Hanem ami ezután következett, az igazán nagyszerű! A hal dermedten állt, a szája teli volt, de rágni nem rágott. Hát ha láttam már életemben valaha halat töprengeni, akkor ez volt az az eset. Mondhatom, szinte mérhetetlenül érdekes helyzet: egy hal igazi konfliktusba kerülhet, s hogy ilyenkor szakasztott úgy viselkedik, mint az ember, vagyis, mivel nincs előtte kiút, megtorpan, és moccanni sem bír, se előre, se hátra!

A *Hemichromis*-papa hosszú másodpercekig csak állt, mintha kővé meredt volna, de a vak is láthatta rajta, hogy az agya vadul dolgozik. És aztán megoldotta a problémát, mégpedig úgy, hogy az ember akarva-akaratlanul tiszteletet érzett iránta. Mindent kiköpött, ami a szájában volt, a giliszta lesüllyedt a fenékre, a halacska – a fent említett módon elnehezülve – úgyszintén. Ekkor az öreg eltökélten odafordult a gilisztához, és minden sietség nélkül elfogyasztotta – fél szemét azonban állandóan az „engedelmesen” heverő gyermekén tartotta. Aztán, amikor a gilisztával végzett, beszippantotta a csöppséget, és hazafuvarozta a mamához.

Diákjaim, akik mindezt végignézték velem együtt, egy emberként tapsolni kezdtek.

A kortalan cimborák

Kéményünkben a tavaszi vihar énekel, dolgozószobám ablaka előtt zúgnak-morognak, izgatottan lóbálják karjukat a vén fenyők. S egyszerre csak tucatnyi fekete, csepp alakú, áramvonalas lövedék zúdul le a magasból, hasítja át az ablakom keretébe szoruló felhős égdarabkát. Súlyos kövekként zuhannak alá, szinte már súrolják a fák koronáit, majd váratlanul hatalmas, fekete szárnyuk támad, madárrá válnak, könnyűcske tollcsomókká; elkapja, a magasba ragadja őket a vihar, tovasöpri a szemem elől.

Az ablakhoz lépek, nézni akarom azt a páratlan játékot, amit a csókák űznek a viharral.

Játékot? Bizony játék ez, a szó legszorosabb értelmében: tanult mozgás, amelyet csupán önmagáért, és nem valamilyen cél elérésének érdekében végeznek és élveznek. Jegyezzük meg jól: megtanult mozgás, nem ösztönös, nem velük született! Mert amit a madarak itt gyakorolnak – a szél kihasználása, a távolságok pontos felbecsülése, de főként a lokális szélviszonyoknak és azoknak a helyeknek ismerete, ahol az adott széliránynál emelőszelek, légkutak vagy örvények keletkeznek – mindaz éppenséggel nem öröklött, hanem egyénileg megszerzett kincs.

És hogy ezek a csókák mit nem művelnek a széllel! Első pillantásra még azt hinné az ember, hogy a szél úgy játszik a madarakkal, mint a macska az egérrel. Csakhogy felcserélődtek a szerepek: a madarak űznek játékot a viharból. Kis híján – de mindig csak kis híján – hagyják, tegyen, amit akar, engedik, hogy az emelőszelek felhajtásukkal őket, magasra, magasra, az égig, szinte mintha zuhannának felfelé – aztán fél szárnyuk hanyag kis mozdulatával hátukra fordulnak, egy másodperc törtredéséig mindkét szárnyukat szembefeszítik a széllel, s a szabadesés gyorsulásának sokszorosával zuhanni kezdenek lefelé, majd egy ugyanolyan parányi rebbenéssel, mint az imént, visszafordulnak normális helyzetükbe, és szinte teljesen összezárt evezőtollakkal, száguldó iramban repülnek száz meg száz métert nyugatra, szemközt a viharral, amely keletre szeretné sodorni őket. S mindez még a legcsekélyebb erőfeszítésükbe sem kerül a madaraknak, a vak óriás kénytelen maga elvégezni a munkát, ami szükséges ahhoz, hogy egy madártestet óránként jóval több mint száz kilométeres sebességgel röptessen a levegőben. A csókának jószereivel hozzá sem kell járulnia semmivel, legfeljebb fekete evezőtollainak helyzetét változtatja meg kétszer-háromszor, könnyed, alig észrevehető mozdulattal. Micsoda szuverén uralmat jelent ez a nyers erő felett, micsoda mámorító győzelmet arat itt az eleven szervezet a szervesetlen természet elemi erőin!

Huszonnégy esztendő telt el azóta, hogy az első csóka először szárnyalt ugyanígy Altenberg csúcsos oromzata körül, huszonnégy esztendeje, hogy az ezüstszemű madarak rabul ejtették szívemet. S mint gyakorta megeskik életünk igazán nagy szerelmeinél, én sem gondoltam semmi különösre, amikor megismerkedtem első csókafiókámmal. Rosalia Bongar állatkereskedésében találtam rá, ahol immáron vagy negyven esztendeje törzsvendég vagyok. Egy meglehetősen sötét kalitkában kuksolt, és pontosan négy Schilling árán lett az enyém. Korántsem tudományos megfontolásból vásároltam meg, hanem csak mert hirtelen kedvem szottyant, hogy mindenféle finomságot tömjek a fióka szélesen tátogó, sárga szegélyes, jókora, piros csőrébe. Gondoltam, szabadon eresztsem majd, ha önálló lesz. Meg is tettem, amikor eljött az ideje, de egyáltalán nem azzal az eredménnyel, amit eredetileg vártam, annyira, hogy a csókák máig is itt költenek a fedelünk alatt. Soha még ilyen jutalmat nem kaptam azért, hogy megesett a szívem egy állaton.

Kevés madár, sőt általában igen kevés magasabb rendű állat él olyannyira fejlett családi és társas életet, mint a csókák (az államalkotó rovarok más lapra tartoznak). Éppen ezért alig van még kölyökállat, amely olyan meghatóan gyámoltalan volna, olyan kedvesen ragaszkodnék gondozójához, mint a csókafióka.

Mire az én kis fiókám fedőtollainak gerince meg-szarusodott, vagyis tökéletesen repülésképes lett, már szinte kisgyerek módjára ragaszkodott hozzám. Benn a házban szobáról szobára szállt utánam, s ha olykor kénytelen-

kelletlen magára hagytam, kétségbeesetten, hangosan hívogatott: „Csok!” Így is neveztük el. Innen eredt aztán az a tradíció is, hogy minden egyedileg felnevelt madárfiókánk neve a tulajdon hívószavából származott.

Egy csókafióka, amelyik ifjú szívének minden szeretetével csügg gondozóján, tudományos szempontból is nagy nyereséget jelent. Például ki lehet menni vele a szabadba, ahol tökéletesen természetes környezetben, a kalitka rácsának korlátozása nélkül, mégis közvetlen közlelől tanulmányozhatjuk, hogyan repül, hogyan szerzi meg táplálékát, egyszóval viselkedésének minden árnyalatát. Azt hiszem, még soha állattól olyan sokat, olyan lényegbevágóan fontosat nem tanultam, mint 1926 nyarán Csoktól.

Alighanem csókahangutánzó tehetségemnek köszönhetem, hogy Csok hamarosan jobban szeretett, mint bárki más. Hosszú kirándulásaimon, sőt még kerékpártúráimon is elkísért, persze a levegőben, mégpedig olyan hűségesen, akár egy kutya. És noha kétségtelenül személyesen ismert, és egyértelműen egyedül hozzám vonzódott, sokszor módfelett furán derült fény arra, hogy voltaképpen ösztönszerű, sőt egyenesen reflex jellegű ez a kísérgetés: ha valaki történetesen sokkal gyorsabban haladt, mint az adott pillanatban én, s ennek folytán megelőzött, csókám bizony minden esetben faképnél hagyott, és az idegenhez szegődött. Az is igaz ugyan, hogy mindig hamar észrevette „tévedését”, és visszatért hozzám; sőt minél idősebb lett, annál gyorsabban korrigált. De még később is sűrűn észlelhettem nála ilyenkor holmi aprócska nekilódulást, intencióos mozdulatot, hogy kövesse a gyorsabban haladót.

De még ennél is sokkal mélyebb lelki konfliktusa támadt, ha valahol előttünk felrebbent egy vagy éppenséggel több varjú. A sebesen távolodó, csapkodó fekete szárnyak látványa a csókafiókából törvényszerűen kiváltja azt az ellenállhatatlanul erős késztetést, hogy utánuk repüljön. Csok sem tudott ellenállni ennek, s e tekintetben még a legszomorúbb tapasztalatokból sem okult semmit. Hisz bármelyik varjúnak vakon a nyomába eredt, így azután nemegyszer megtörtént, hogy egy-egy csapat egészen messzire elcsábította, és csak hajszálon múlt, hogy végleg el nem veszett.

Sajátságosan viselkedett, amikor a varjak végre leszálltak valahol. Attól a pillanattól kezdve, hogy nem repültek többé, vagyis a csapkodó, fekete szárnyak varázsa megtört – Csok elhagyatottnak érezte magát, és nyomban engem kezdett hívogatni, mégpedig a bizonyos jajveszékeléssel, amellyel az eltévedt csókafiókák szokták hívogatni szüleiket. Mihelyt meghallotta válaszkijáltásomat, felröppent, és igyekezett felém, ráadásul olyan energikusan, hogy nemegyszer magával ragadta a varjakat is, s az egész csapat ott repült mögöttem. Ilyenkor már jó messziről észre kellett vennem magam a varjakkal, mert különben újabb bonyodalom támadt. Eleinte ugyanis, míg ezt a veszélyt nem ismertem, csak szálltak, szálltak a csóka után, és egészen közel jöttek hozzám, anélkül, hogy észrevettek volna. Végül aztán, amikor megpillantottak, rettenetesen megrémültek, és olyan fejevesztett pánikba kerültek, hogy az általános ijedelemtől megfertőzött Csokot is magukkal ragadták megint.

Csok tehát a társas viselkedés minden olyan formájában, amelynek tárgya egyedi tapasztalat révén vésődik be, az emberekre volt beállítódva. És ha történetesen beszélni tud, bizonyosan embernek vallotta volna magát, úgy, ahogyan Kipling Mauglija farkasnak. Egyedül a csapkodó fekete szárnyak jeladását értette meg úgy, amint az vele született, nevezetesen: „Repülj velünk!” Ha némelyest „emberszerűsítjük” a dolgot, így is kifejezhetnénk: Csok mindaddig, amíg gyalogosan járt, embernek tekintette magát, mikor azonban felrepült, dolmányos varjúnak – mégpedig azért, mert a dolmányos varjú csapkodó, fekete szárnyával ismerkedett meg először.

Amikor Rudyard Kipling Mauglijában felébredt a szerelem, az ösztön mindenható hatalma arra kényszerítette, hogy hagyja el farkastestvéreit, és térjen vissza az emberek közé. A költőnek alighanem igaza volt: okkal-joggal feltételezhetjük ugyanis, hogy az emberek, sőt általában az emlősállatok nagy többsége, csalhatatlan, öröklött jelek révén ismerik fel szerelmük tárgyát. De nem úgy a madarak! Az egymagukban felnevelt példányok – tudniillik, amelyek soha nem láttak magukfaját – a legtöbb esetben egyáltalán nem „tudják”, hogy melyik fajhoz tartoznak, magyarán, szociális ösztönüket, szerelmüket arra az élőlényre irányítják, amelyekkel fiatalkori fejlődésük bizonyos, különösen érzékeny szakaszában együtt voltak; következésképpen tehát: legtöbbször az

emberre. Így azután a legkülönbözőbb eltévelyedések adódhatnak e téren. Hogy példát említsek, máig is van egy háziliba tojóm, amely hat kisliba közül egymaga vészelt át egy baromfituberkulózis fertőzést, és csupa házityúk közt nevelkedett fel. S jóllehet még igazán idejében egy csudaszép gúnárt vettünk neki, mindhiába, mert ő viszont Rhodeland-kakasunkba szeretett bele, végzetesen és halálosan, azt halmozta el ajánlataival, mit sem törődve a gúnár udvarlásával.

Hasonló jellegű, már egyenesen tragikomikus eset történt a schönbrunni állatkert egyik fehér pávakakasával. Ez az állat is egymaga maradt meg egy túl korán kikelt, s a rossz időjárástól elpusztult fészekaljából, ezért bevitték a legmelegebb helyre, amely akkoriban, az első világháborút követő időben az állatkert rendelkezésére állt, mégpedig – óriásteknősök otthonába. Ez a szerencsétlen madár aztán élete végéig csak óriásteknősöknek durrogott, süket és vak maradt a legszépségesebb páva tojók bájaival szemben! Az ösztönélet bizonyos meghatározott objektumhoz való rögződésének erre a különös esetére tipikusan jellemző, hogy megszüntetni egyszerűen lehetetlen.

Csok, amikor felserdült, a háztartási alkalmazottunkba lett szerelmes, aki épp akkor ment férjhez, s el is költözött az egyik szomszédos faluba, három kilométerre tőlünk. Csok alig pár nap alatt felkutatta, és nála ütötte fel tanyáját. Csok aludni járt haza a mi padlásunkon levő törzshelyére. Ámde június derekán, amikor tulajdonképpen véget ér a csókák igazi nász- és költési időszaka, egyszerre csak visszatért hozzánk, sőt adoptált is egy fiókát abból a tizennégyből, amelyeket én neveltem fel a kora tavasszal. Fogadott gyerekével Csok minden tekintetben hajszálpontosan úgy bánt, ahogyan a normális csókák szoktak bánni a maguk fiókáival. Az ivadék gondozási viselkedés különféle formái magától értetődően *csakis* vele született funkciókörhöz tartozhatnak, hisz az ily módon nevelt madár életében először a tulajdon fiókáit látja. Ha nem ösztönyszerűen bevésődött, öröklött viselkedési formákkal reagálna létükre, bizonyos, hogy ugyanúgy széttepné és felfalná őket, mint az összes többi, hasonló nagyságú élőlényt.

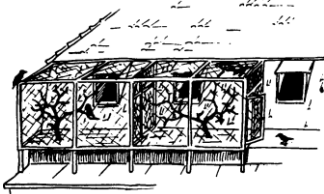

Itt kell pótlólag megjegyeznem, hogy Csok *nőstény* volt, s az illető fiatalasszonyban kétségtelenül a *hímet* látta. Viselkedése legalábbis határozottan ezt bizonyította. Az úgynevezett „ellentét-szabályról”, miszerint a nőstény állatok a férfiakhoz, a hímek a nőkhöz vonzódnának, a madaraknál szó sincs; de még a papagájoknál sem, amelyekről pedig különösen sűrűn hangoztatnak ilyesmit. Egy másik, már felnőtt korában vásárolt csókám például hím létére engem tisztelt meg szerelmével, és minden szempontból úgy viselkedett velem szemben, mintha *csókahölgy* lettem volna. Teszem azt, órákig igyekezett rábírní arra, hogy másszam be az általa választott költőodúba – amely alig haladta meg a néhány decimétert. Hasonlóképpen jártam egy szintén emberre beállított hím verébbel, de az a tulajdon kabátzsebembe iparkodott becsalogatni. Az említett hím csóka azonban főként azért volt módfelett idegesítő, mert szüntelenül etetni akart, mégpedig a legválogatottabb – természetesen, az ő ízlése szerint válogatott – ínycsafalatokkal. Ráadásul, akármilyen furcsa, anatómiai pontossággal „felmérte”, hogy az ember etetőnyílása a száj; és mondhatom, a végtelenségig boldoggá tudtam tenni, ha olykor – a megfelelő koldulóhang kíséretében – feléje tátottam a számam. Ez azért meglehetősen önfeláldozást jelentett részemről, hiszen igazán semmi örömet nem találok abban, ha apróra csócsált, csókanyállal elegyedett lisztkecskacokkal van teli a szám. Amennyiben azonban nem voltam hajlandó erre az előzékenységre – ami elég érthető, ugyebár –, akkor kellett csak igazán ügyelnem a fülemre, mert ha nem vigyáztam, egy pillanat alatt meleg lisztkecskacásával volt teli az egyik hallójáratom, mégpedig egészen a dobhártyáig, mivel a csókáknak az a szokásuk, hogy az eledelt nyelvükkel mélyen begyömösözik a fiókák, illetőleg a nőstény garatnyílásába. Ámbár meg kell hagynom, ez az etetési dühben szenvedő csókahím csupán akkor „fanyalodott” a fülemre, ha megtagadtam tőle a számam; először ugyanis mindig ott próbálkozott.

Hogy 1927-ben sikerült tizennégy csókafiókát felnevelnem, az egyedül Csok érdeme. Mivel az emberrel

kapcsolatosan Csok igen sok ösztöncelekvése elhibázott értelmű, sőt teljesen érthetetlen maradt, kíváncsiságom és érdeklődésem furdalt: milyen jó lenne megtelepíteni egy szelíd, szabadon élő csókakolóniát, hogy nyugodtan tanulmányozhassam viselkedésüket családi és nemi életükben. Az persze nem állt módomban, hogy a tizennégy fióka mindegyikét ugyanúgy nevelgessem, azaz ugyanúgy betöltssem a szülők szerepét, mint az előző esztendőben Csoknál, ezért tehát – s mivel ismertem már némelyest a csókafiókák rossz tájékozódási képességét – más módszert kellett kitalálnom, hogy helyhez kösssem az új madarakat.

Alapos mérlegelés után a következő megoldást választottam, és mondhatom, nagyszerűen bevált. Csok már régóta egy bizonyos padláshelyiségben tanyázott, itt aztán a tetőablakok elé hosszú voliért építettem, amely két rekeszből állt, lábával egy méter széles, falazott ereszpárkányra támaszkodott, széltében pedig csaknem teljesen elfoglalta a háztetőt. Minden egyes csókafiókát színes lábgűrűvel jelöltem meg, innen kapták a nevüket is: Kétszerkék, Jobbpiros stb.

Csokot eleinte némileg zavarta, hogy otthonának közvetlen szomszédságában ilyen átépítések történtek, bizony, jó néhány nap beletelt, mire megszokta a dolgot, és minden gátlás nélkül közlekedett ki-be az elülső rekesz rácsos tetejére szerelt csapóajtón.

Mindezek után Csokot a két legszelídebb fiókával, Kétszerkéssel és Kékpírossal egyetemben átraktuk és bezártuk az elülső rekeszbe. A többi fiókát a hátsó rekeszbe csuktam. Ebben a megosztásban néhány napra teljesen egyedül hagytam őket. Az eljárás célja az volt, hogy azokat a madarakat, amelyeket elsőként szándékoztunk kiereszteni a szabadba, a társasösztön kötelékével kapcsoljuk oda a még bezárt fiókákhoz. Mint már említettem, Csok épp ez idő tájt kezdett erősebben vonzódni az egyik kicsihez, Balsárgához – a mi legnagyobb szerencsénkre, hisz épp miatta érkezett haza, még idejében, hogy végrehajthassuk a kísérleteket, amelyekről most fogok beszámolni. Balsárgát éppen azért nem akartam mindjárt az első próbálkozásnál kiengedni, mert azt reméltem, hogy Csok az ő kedvéért ott marad a házuk táján. Félős volt ugyanis, hogy az immáron teljesen repülésképes Balsárgával együtt átköltözik St. Andräbe, imádott Unterauernéjához.

Abbeli reménységem, hogy a fiatal csókák éppúgy követik majd Csokot, ahogyan Csok követett engem az előző esztendőben, csak részlegesen teljesült. Amikor a csapóajtót első ízben kinyitottam, Csok, persze, egy szempillantás alatt kinn termett, tovaviharzott, és néhány másodperc alatt eltűnt a láthatárról. Annál tovább tartott, mire a fiatalok is kimerészkedtek az új nyíláson keresztül a szabadba. Végül mindketten egyszerre vágtek neki, épp amikor Csok odakinn elszárguldott a közelben, és rögtön meg is próbálták követni. Mivel azonban Csok egyáltalán nem volt tekintettel arra, hogy a fiókák sokkal lassabban, egyenletesebben szállnak, már az első zuhanóreplésnél elveszítette őket. Később, amikor Balsárgát szabadon eresztettük, egészen lassan szárnyalt előre, s a válla fölött állandóan hátrapillantott rá, ahogyan a csókaszülők szokták fiókáik vezetgetésénél. A többi kiscsóka oda sem hederített; de szemlátomást azok sem fogták fel, hogy Csok olyasmivel rendelkezik, amivel ők még nem, éspedig helyismerettel, s eszerint sokkal alkalmasabb volna vezetőjüknek, mint közülük bármelyik.

Egészen sajátos, de legalább annyira veszélyes jelenséget tapasztaltam, ha hármát-négyet egyszerre engedtem ki a szabadba. A kis butuskák láthatóan egymástól vártak irányítást, vagyis mindegyik a másik után szándékozott repülni. Így azután cél és irány nélkül keringtek a levegőben, s közben, sajnos, egyre magasabbra és magasabbra emelkedtek. A fiókák ebben a korban még nem értenek a merész zuhanóreplések művészetéhez, amelynek segítségével a kifejlett madarak gyorsan alá tudnak ereszkedni, s ezért viselkedésük végül azt eredményezi, hogy minél magasabbra emelkednek, annál messzebbre tévednek. Sajnos, a tizennégy fióka közül néhány el is veszett így, mert akkor még nem élt nálunk egyetlen teljes értékű, öreg csóka sem. Csok az egy évet is alig töltötte be, sőt még ivarérett sem volt, pedig ha lett volna ilyen csókánk, bizonyosan hazahozza az efféle kis tévelygőket, mert erre megvan a maga módszere, amiről majd pontosan beszámolok még.

De a vezető-irányító szülők hiánya másban is megnyilvánul, mégpedig elég kellemetlenül. A csókafiókákban ugyanis nincs semmiféle velük született reakció a létüket veszélyeztető ellenségeikkel szemben. A szarka, a kacska, a vörösbegy és sok más madár azonnal visszahúzódik, kész a menekülésre, mihelyt egy macskát, rókát vagy akár csak egy mókust megpillant. Még akkor is, ha egészen fiatal korától emberek nevelték, és semmilyen tapasztalata nincsen az ellenséget illetően. Nincs az a szelíd szarkafióka, amelyik hagyná, hogy a macska elcsípjé, és még a legszelídebb, kicsi korától ember nevelte vadkacska is úgy reagál a víz mentén madzagon huzigált vörös prémadarabra, mintha pontosan „tudná”, hogy milyen tulajdonságai vannak ősellenségének, a rókának. Rögtön megijed és óvatos lesz, figyelmeztető hangokat ad és bemegy a vízbe, de közben egy másodpercre sem veszi le a szemét a rókautánzatról, sőt mindenhová követi tekintetével. Tudja, jobban mondva vele született reakciói „tudják”: a róka nem repül, és nem is úszik olyan gyorsan, hogy egy kacsát a vízben megfoghasson. Viselkedésének lényege, értelme az, hogy a már felfedezett rókát „evidenciában tartsa”, megjelenését közhírré tegye, s ezáltal meghiúsítsa számára a vadászatot.

Míg ezek a madarak ösztönösen, velük született módon ismerik az ellenséget, addig a csókafiókáknak ezt egyénileg kell elsajátítaniuk. Sőt, bármilyen furcsán hangzik, hagyományokból, lévén, hogy a szülők a maguk személyes tapasztalatait nemzedékről nemzedékre továbbadják a gyerekeknek.

A csókának az ellenséget illetően csupán egyetlen vele született reakciója van: dühödten megtámad minden élőlényt, amely valami himbálózó vagy kapálózó feketeséget visz; támadás közben a madár előrehajlik, félig kitért szárnyát megrebegetti, s egy bizonyos gurrogó, figyelmeztető hangot hallat, amelynek harsány, erősen fémcsengéséből az ember is megérzi, hogy ez bizony az elkeseredett düh kifejezése.

A teljesen szelíd csókát alkalomadtán – például, ha be akarjuk dugni a kalitkába, vagy le akarjuk nyesni a karmait – nyugodtan kézbe foghatjuk. Ez csak akkor válik veszélyessé, ha több csókánk van. Csókot is megfoghattam akárhányszor, soha nem vette zokon. Hanem amikor odakerült hozzánk a tizenégy fióka, Csók jelenlétében a világért sem vettem volna kézbe valamelyiket. Amikor ugyanis először követtem el ilyesmit, merőben gyanútlanul, a hátam mögött félelmetesen és sátánian felhangzott az a bizonyos gurrogás, a vállam fölött fekete nyílvevessző suhant át, egyenest le a kezemre, amellyel a csókafiókát fogtam – és döbbenet meredtem a kezem feje tatóngó mély, kerek lyukra. Azonnal világos volt előttem a támadás vak ösztönössége. Hisz Csók akkoriban a lehető legszorosabb barátságban állt velem, és szíve mélyéből gyűlölte a tizenégyeket (Balsárgát sokkal később fogadta csak örökbe), annyira, hogy állandóan meg kellett őket védenem tőle, különben egytől egyig megölte volna mindet. De ennek ellenére mégsem „vette a lelkére”, hogy egy fiókát a kezembe fogjak.

Azon a nyáron egy véletlen megfigyelés révén még világosabban megértettem az említett reakció vak reflexjellegét. Már alkonyodott, amikor hazaérkeztem a Dunáról, és siettem fel a padlásra, hogy mint minden este, a kalitkába csalogassam és lefektessem a csókákat. Amint ott állok az ereszpárkányon, körülöttem a röpködő madarakkal, egyszerre csak valami nedves hideget éreztem a bőrömön – tudniillik siettemben csak egyszerűen zsebre vágtam fekete fürdőnadrágomat. Nosza, kirántottam – s a következő pillanatban dühödten gurrogó csókák viharfellege vett körül, és csak úgy záporoztak a fájdalmas csördőfések a fürdőnadrágot szorongató kezemre.

A jókora, tükörreflexes Mentor-gyártmányú fényképezőgép, noha fekete volt és szintén a kezemben tartottam, soha nem keltett megütközést a csókák körében, ellenben azonnal gurrogni kezdtek és megtámadtak, valahányszor kihúztam a csomagolt film fekete papírnylvecskáját, alkalmasint azért, mert ez mozgott a szélben. És hiába ismertek jól a csókák, hiába tudták, hogy veszélytelen vagyok, sőt barátjuk, nem számított. Mihelyt valami fekete, mozgó dolog volt a kezemben, azonnal rámsütötték a bélyeget: csókaevő! Meglepő azonban, hogy ilyesmi még magával egy *csókával* is megtörténhet: a tulajdon két szememmel láttam, amint általános gurrogó

támadás indult egy bizonyos csókahölgy ellen, amikor az egy holló elhullatott evezőtollát akarta építőanyagként fészkéhez vinni! Ellenben nyugodtan a tenyerünkön tarthatjuk a szelíd csókák apró fiókáit, a szülők nem gurrognak, és nem is támadnak – mindaddig, amíg a kicsik csupaszkod, *vagyis nem feketék*. De attól a naptól kezdve, hogy kibújtak a fiókák fedőtollainak gerincei, tehát, ahogyan a hátuk egyszerre *fekete* lett, eszébe ne jusson senkinek hozzájuk érni, hacsak nem óhajt magára zúdítani egy őrző dührohamot.

Az efféle támadások után a csókák határozottan bizalmatlanná válnak az iránt, akit vagy amit ellenségnek nyilvánítottak az imént. Mi, emberek, nem érezhetjük át annak az élménynek sajátos mivoltát, amely nyilvánvalóan összekapcsolódik e hallatlanul izgalmas ösztönselekvéssel. A mi érzelmi megnyilvánulásaink, például a düh, a gyűlölet, a félelem, csak szerfelett hozzávetőlegesen hasonlíthatók az állatok megfelelő indulataihoz. Hogy mit él át ilyenkor a csóka, nem tudjuk, de annyi kétségtelen, hogy ez az élmény rendkívül specifikus és erősen érzelmi töltésű.

Ez az izzó affektus hihetetlenül gyorsan éveti be az állat emlékezetébe a kitörölhetetlen gondolattársítást a jelentőségteljes szituáció („Csóka a rabló karmában!”) és a „gonosztevő” személye között. Ha valaki egymás után kétszer-háromszor kiváltja ezt a támadást, még a legszelídebb csókéval is örökre megrontja viszonyát. Attól az órától már ha csak megpillant is, gurrogni kezd rád, homlokodon ott a Káin-bélyeg, hiába, hogy történetesen nincs semmi ficánkoló feketeség a kezében. Sőt mi több: ennek az egyetlen csókának minden nehézség nélkül sikerül meggyőznie gonoszságáról az összes többit is. A gurrogás elképesztően ragályos, pontosan úgy kiváltja a támadást minden csókából, ahány csak hallja, mint a ficánkoló feketeség megpillantása. A „rosszindulatú mendemonda”, hogy ezt a lényt egyszer-kétszer ilyesmivel a kezében látták, futótűzként terjed el, s egy szempillantás alatt úgy ismer a környéken közel-távol minden csóka, hogy ragadozó vadállat vagy, aki rászolgált a gurrogásra.

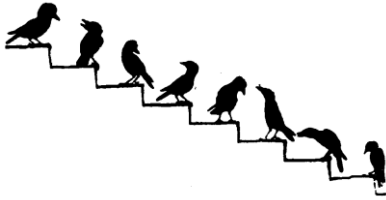

A „gurrogás-reakció” értelme eredetileg feltétlenül az, hogy a ragadozó karmába került fajtársat megvédelmezzék, ha lehet, meg is mentsék, de ha ez nem sikerül, legalább úgy megkeserítsék neki a zsákmány élvezetét, hogy a jövőben mindörökre elmenjen a kedve a csókavadászattól. S ha ezért a héja esetleg kevésbé szívesen fanyalodik csókahúsrá, és inkább pályázik olyan madarakra, amelyek nem gurrogják, pocsékolják tönkre a vadászatát – akkor ez a reakció máris „kifizetődött” a csókáknak, más szóval: alighanem jelentős értéke van a fajfenntartás szempontjából. Eredeti funkciójában a nem társasán élő varjúféléknél, például a hollónál, szarkáknál, kormos varjagnál is megtaláljuk ezt a reakciót. De a kis énekesmadaraknál is tudunk analóg viselkedési formákról.

Ámde a varjúfélék, elsősorban a csókák társas életének fejlődéstörténeti evolúciója során a bajtárs-védelmező reakció eredendő jelentése újabb, még ennél is sokkal fontosabb elemmel gyarapodott: a tapasztalatlan fiókák ezúton kapják meg mintegy hagyomány-szerűen azokat az ismereteket, hogy melyik állatot tekintsék rablónak, vagyis melyiktől kell félniök. Jól jegyezzük meg: valóságos, azaz szerzett ismereteket kapnak, és nem egy ilyesfajta tudás ösztönjellegű analógiát! Gondoljuk csak meg, milyen különös dolog ez: az állatnak, amely nem vele született, „ösztönös” módon ismeri fel a maga ellenségét, idősebb, tapasztaltabb fajtársai „*tudtul adják*”, hogy kitől rettegjen! Ez aztán igazi tradíció, a személyesen megszerzett tudás továbbadása apáról fiúra. Az embergyerekek pedig példát vehetnének arról, hogy a kiscsókák milyen komolyan veszik szüleik „jóakarató” intelmeit. Ha felbukkan egy élőlény, amilyennel a fióka eddig még nem találkozott, elegendő a vezető öreg csóka egyetlen gurrogása, és mindörökre létrejött a gondolattársítás az ellenség képe és a riasztás között. A csókák természetes életkörülményei között alighanem ritkán fordul elő, hogy a tapasztalatlan fióka csupán arról ismerje fel valamelyik ragadozó veszedelmességét, mert épp akkor akad össze vele, amikor az valami ficánkoló feketeséget tart karmai közt. Hisz a csókák mindig sűrű rajokban szállnak, szükségképpen feltételezhetjük, hogy mindig akad közöttük egy-egy tapasztalt madár is, amely már a ragadozó pusztá megpillantásakor is gurrogni kezd.

Az én tizennégy kicsókámnak nem volt senkije, aki figyelmeztesse a veszélyre. Ha a szülő nem riasztja, a fióka nyugodtan üldögél tovább a feléje sündörgő macska láttán is, és rettenthetetlenül letelepszik az első jöttment korcskutya orra elé, sőt, éppoly ártalmatlannak és barátságosnak véli, mint az embereket, akik közt felnőtt. Nem csoda tehát, hogy csókahadám a szabad élet első napjaiban aggasztóan megcsappant. Mikor aztán rádöbentem erre a veszélyre, és tisztáztam okait is, nem engedtem többé szabadon a madaraimat, csak teljes nappali világításban; ilyenkor ugyanis nemigen mászkálnak macskák. Rengeteg időbe és még több türelembe telt, míg sikerült esténként idejében becsalogatni őket a kalitkájukba. Egy zsák bolhát megőrizni gyerekjáték ahhoz képest, amikor az embernek tizennégy csókát kell egy kalitkába begyűjteni. Hiszen még csak megfognom sem volt szabad őket, s ha végre letelepedett egy a kezemre, és nagy nehezen beügyeskedtem a kalitka ajtaján – két másik nyomban kirepült. Hiába használtam az elülső reteszt zsilipnek, mégis legalább egy órát vesződtem minden áldott este, mire az összes madaram benn kuksolt a rács mögött.

Így szinte együtt éldégteltem csókáimmal, már az „arcáról”, hogy ne mondjam, az „arckifejezéséről” felismertem mindegyiket, a színes lábgyűrűkre jóformán oda se kellett néznom. No persze, amilyen könnyű ezt most kimondani, olyan nehéz volt nyélbe ütni annak idején. Mert ahhoz, hogy személyesen ismerjük valamennyit, valóban sokáig kell állandó, közvetlen kapcsolatban élni velük. Ez a legfőbb feltétele annak, hogy behatóan tanulmányozhassuk a csókák társas életének sajátosságait.

És az állatok vajon szintén ilyen megbízhatóan ismerik egymást? Sok tudós állatpszichológus el sem akarta hinni, hogy ez így van, sőt energikusan vitatták még pusztá lehetőségét is. Én azonban nyugodtan merem állítani: csókakolóniám minden tagja pontosan tudta bármelyik társáról, hogy kicsoda az illető. Hisz ez már csak a rangsorrend egyszerű tényéből is adódik. Minden baromfitulajdonos tudja, hogy még baromfiudvaraink hasonlíthatatlanul ostobább lakói között is megingathatatlan sorrend szerint fél az egyik tyúk a másiktól. Alig néhány – és nem is okvetlenül tetteles – összekapás után minden egyes állat pontosan tudja, hogy melyik társa elől köteles ő és melyik köteles előle kitérni. A rangsoron belül elfoglalt helyzetet korántsem csak a madár fizikai ereje határozza meg, hanem legalább ugyanolyan mértékben közrejátszik személyes bátorsága, energiája, mondhatnám önbizalma is.

A társasan élő állatok esetében az efféle rangsorrendek hallatlanul konzervatív jellegűek. Amelyik alulmarad egy összekapásban – lett légyen az csupán „morális” színezetű –, az bizony hosszú időre megjegyzi magának a dolgot, és nemigen merészel lázadni a győztes ellen, feltéve persze, hogy az állatok továbbra is tartós érintkezésben maradnak egymással. Sőt még a legfejlettebb, legértelmesebb emlősállatoknál is ugyanígy van.

A csókatelepen zajló rangsorolási csetepaték egy igen lényeges pontban különböznek a baromfiudvar veszekedéseitől. Itt ugyanis a ranglétra alján álló egyedeknek nem sok jut ki a jóból. A magányosan élő fajok minden mesterséges kénysértársulásában – éspedig a baromfiudvaron éppúgy, mint a közös volierba zárt énekesmadarak között – a magasabb rangúak különös előszeretettel és dühvel csipkedik a rangsor alján állókat. A csókáknál egészen más a helyzet. A csókátársadalomban a magas rangúak, de különösen az „önkényúr” maga, a legkevésbé sem támadó kedvűek a mélyen alattuk állókkal szemben. Csupán a rangsorban közvetlenül utánuk következő egyeddel szemben ingerlékenyek, mindenekelőtt az „önkényúr” a „trónkövetelővel” szemben. Első számú a Második számúval szemben. Íme, egy példa erre: „A” csóka az etetőnél ül és kosztol. Méltóságteljesen, „imponáló tartásban”, vagyis magasra tartott fejjel, kinyomott tarkóval megjelenik „B” csóka, mire „A” kissé félrehúzódik, de egyébként csöppet sem zavartatja magát. Ekkor azonban odatoppan „C”, mégpedig nem is túlságosan hangsúlyozott imponáló tartással, meglepő módon azonban „A” tüstént elmenekül, „B” fenyegető tartást vesz fel, felborzolja háttollazatát, megtámadja és elkergeti „C”-t. Megfejtés: a rangsorban „C” a két másik csóka között áll, éppen csak annyival „A” fölött, hogy még megfélemlítse, s éppen csak annyival „B” alatt, hogy még kihívja dühét.

A rangsorban nagyon magasán álló csókák határozottan jóindulatúak a rangsorban nagyon alacsonyan állókhoz. Úgyszólván levegőnek tekintik őket, imponáló tartásuk is pusztá formalitás velük szemben; fenyegetésbe csupán a legközvetlenebb közeledésre, támadásba pedig jószerint soha nem is csap át. A rangidősök ingerlékenysége alárendeltjeikkel szemben annál kisebb, minél alacsonyabb fokon állnak az

utóbbiak. Ennek az önmagában véve roppant egyszerű viselkedésnek egyenes következménye, hogy a kolónia tagjai között rendkívül „igazságosan” simulnak el a civódások. Mint ránk, emberekre, a csókákra is érvényes, hogy a szenvedélyes, kifejező mozdulatok szuggesztív hatásától a kívülállók sem szabadulhatnak. Így például a magas rangú csókák energikusan beavatkoznak két alárendeltjük vitájába, mielőtt a nézeteltérés hevesebb formákat ölt. Mivel azonban a beavatkozó a két párbajhős közül szemmel láthatóan mindig a mindenkori rangidőssel, és soha nem az alacsony rangúval szemben ingerlékenyebb, következőképpen a magas rangú csóka – és különösen maga az önkényúr – rendszerint a lovagiasság elve alapján jár el: ahol erősebbek vannak, pártold a gyengéket! És mivel komoly civakodás szinte kivétel nélkül mindig a költőhelyek körül lángol fel – az alantas csaknem minden más esetben harc nélkül elvonul –, megállapíthatjuk, hogy az erős himcsókák ezzel a viselkedéssel a telep alacsonyabb rangú tagjainak fészkeit védik meg, és pedig fölöttébb hathatósan.

Az egyszer már kialakult szociális rangsorhoz a csókakolónia tagjai nagyon is konzervatívan ragaszkodnak. Soha nem tapasztaltam, hogy minden külső indíték nélkül, csak úgy spontán megbolygatták volna, mondjuk amiatt, mert egy addig elnyomott csóka lázadni kezdett. Az én kolóniámban mindössze egyetlenegyszer fordult elő, hogy detronizálták a zsarnokot; ezt is a kolónia egyik régi, idegenbe szakadt tagja követte el, hiszen a hosszú távollét alatt kiveszett belőle az uralkodó iránti mélyen belevésődött tisztelet. Duplarossitteni (ez volt ugyanis az erőszak alkalmazásával elkövetett bűncselekmény tettesének neve, a lábán levő két rossitteni-gyűrűről) (*Rossitten: német madártani állomás volt. – A szerk*), 1931 őszén, vedlés után, friss tollazattal, a nyári kalandozásokon alaposan megizmosodva tért haza, és mindjárt az első összeakaszkodás során legyőzte Sárgazöldet, az addigi csókavezért. Ez pedig igen figyelemre méltó teljesítmény volt két szempontból is: először, mert ebben a harcban Sárgazöld párjával is meg kellett verekednie (jómagá ekkor még nőtlen volt), másodsor, mert ő alig töltötte be a másfél esztendő, Sárgazöld ellenben még az 1927. évjárat tizennégy tagja közé tartozott.

De nagyon érdekes volt az is, ahogyan tudomást szereztem erről a forradalomról. Egyszerre csak észrevettem ugyanis, amint az etetőnél egy kicsike, nagyon kecses, de rangsorban igen alacsonyan álló ifjú csókahölgy mind közelebb és közelebb nyomul a nyugodtan táplálkozó Sárgazöldhöz, sőt végül, mintha ez így volna rendjén, imponáló tartást ölt, mire a jól megtermett hím csöndesen és ellentmondás nélkül eltakarodik. S mikor aztán azt is észrevettem, hogy a nemrég hazatért hős csókaleány Sárgazöld rangját átvette, kezdtem azt hinni, hogy a trónfosztott despotát teljesen megfélemlítette a nemrég elszünetelt vereség, s a még friss benyomások folytán most nyugodtan packázhat vele a kolónia bármelyik tagja, például az a bizonyos kis nőstény is. Hát ezt rosszul hittem. Sárgazöldet egyedül Duplarossitteni győzte le, vagyis második helyezett lett, egyértelműen és örökre. Az ám! De Duplarossitteni, alighogy hazatért, beleszeretett az említett leányzóba, és nem telt bele két nap sem, a legkomolyabb formában jegyet váltott vele! És mivel a csókapár minden csatában hűségesen és bátran helytáll egymásért, a szó eredeti értelmében nincs is közöttük többé rangkülönbség, s ha összekapnak a kolónia más tagjaival, automatikusan *azonos* rangfokozatot képviselnek mindketten. A menyasszony tehát eljegyzésekor törvényszerűen felemelkedik völgegye rangjára. Fordított eset nem létezik: áthághatatlan törvény az is, hogy egyetlen hím csóka sem vehet feleségül nála magasabb rangú nőstényt.

Talán nem is annyira az átrétegződés ténye volt olyan rendkívüli a dologban, mint inkább az a gyorsaság, amint elterjedt kolóniaszerte, hogy ez a csókakisasszony, akit mindeddig nyugodtan páholt a tagok túlnyomó többsége, máttól kezdve „Elnőkné Asszony”. De a hozzáértő szemében még ennél is bámulatosabb, hogy *ezt a csókahölgy maga is tudja!* Egy-egy rossz tapasztalat után gyorsan félénkké, ijedőssé válnak az állatok. De megérteni, hogy egy eddig fenyegető veszély megszűnt, s ennek megfelelően felbátorodni – ehhez bizony sokkal, de sokkal többre van szükség. Az a kicsi csókaleány alig negyvennyolc óra elteltével pontosan tisztában volt azzal, hogy mit engedhet meg magának. És, sajnos, meg kell mondanom, hogy bőségesen élt is újonnan szerzett jogaival. Ráadásul még az olyan „nemeslelkű”, vagy akár csak „blazírt” tolerancia is tökéletesen hiányzott belőle, amelyet a magas rangú csókák szoktak tanúsítani a mélyen alattuk állókkal szemben; nem, ő minden alkalmat kihasználta, hogy borsot törjön hajdani feletteseinek orra alá. Sőt, a pusztá tekintélykeltéssel már be sem érte, rögtön tettelegességhez folyamodott. Magyarán: határozottan ocsmányul viselkedett.

Nem, nem hiszem, hogy bármit is antropomorfizálnék az ilyesfajta kifejezésekkel (csak meg kell értenünk, hogy az úgynevezett „nagyon is emberi” csaknem mindig egyenlő valami ember előttivel, vagyis hát olyasmivel, ami közös bennünk és a magasabb rendű állatokban). Igazán elhihetik nekem: eszem ágában sincs emberi tulajdonságokat vetíteni az állatokra. Akkor már sokkal inkább az ellenkezőjét teszem: megmutatom, hogy mennyi állati örökséget hordoz magában még ma is az ember. És amikor az imént azt találtam mondani, hogy egy csókahím egyszerre beleszeretett egy csókaleányzóba, abban nincs semmi „emberközpontúság”. Hiszen éppen ez az a pont, a szerelembe esés, amint az angol nyelv is mondja, a „falling-in-love”, ahol számos magasabb rendű madár és emlős szakasztott úgy viselkedik, mint az emberek. Hányszor esik meg a csókáknál is, hogy váratlanul, szinte egyik napról a másikra betoppan a Nagy Szerelem, mégpedig gyakran tipikusan „első látásra” – és az megint csak nagyon emberi dolog. Sokszor azonnál el is jegyzi egymást. Ámbár itt meg kell jegyezni, hogy a tartós együttlét meghittsége korántsem játszik közre olyan előnyösen az eljegyzés sajátos eseményének szempontjából, mint hinné az ember. Előfordul, hogy éppen egy átmeneti eltávolodás váltja ki azt, ami nem jött létre esztendőig tartó intim közelségben. Megfigyeltem például a vadlibáknál, hogy az eljegyzés nagy ünnepére néha csak olyankor kerül sor, amikor már előzőleg is barátságban élő partnerek hosszabb távollét

után látták viszont egymást.

Van egy olyan előítélet, hogy az állatok szerelmi és házasságában az „állatias”, vagyis a durván érzéki mozzanat az uralkodó, ezzel az előítélettel szemben hangsúlyozni akarom, hogy éppen az olyan állatok életében, amelyeknél a szerelem és a házasság igen jelentős szerepet játszik, az eljegyzés csaknem minden esetben hosszú idővel megelőzi a testi egyesülést.

A csókák a születésüket követő tavasszal jegyzik el egymást, de szaporodásra képesek csupán egy esztendővel később lesznek. Hasonlóképpen van a vadlibáknál is. Vagyis a jegyesség normális időtartama mindkét fajtánál kerekén egy év. A csókafiú meg a gúnárlegény – és végső soron a fiatalember – udvarlása pedig abban hasonlít egymáshoz, hogy erre a célra egyiküknek sincs semmiféle különleges berendezése, például tarka tollai, mint a páváknak, vagy sajátos hangszere, mint a fülemülének. Ha a csókának nőülhetnékje támad, efféle segédeszközök nélkül kell „produkálnia magát”. És a csóka módszerei, ahogyan ezt a célt eléri, sok szempontból egészen meghökkentően emberiek. Az ifjú dalia fölös erővel „hetvenkedik”, minden mozdulatában van valami szándékoltan feszes, és úgy látszik, már ki sem tud zökkenni többé az imponáló tartásból (kidüllesztett tarkó, kinyújtott nyak). Állandóan összekap a többi csókával, sőt, egyébként rettegett „előljáróival” is képes harcba bocsátkozni – de jegyezzük meg jól: csak olyankor, ha „ő” is látja.

De elsősorban mint odútulajdonos igyekszik hatással lenni választottjára, s a potenciális költőodú tájékaról minden csókát elzavar, rangjukra való tekintet nélkül, benn az odúban pedig egy bizonyos éles, magas csalogató hangot hallat, ilyesformán: „Cikk-cikkcikk!” Ez a „fészekbe csalogatás” azonban többnyire csupán szimbolikus. Ebben a stádiumban egyébként még az is tökéletesen mindegy, hogy az illető odú valóban alkalmas-e a költésre. A „cikk-szertartáshoz” kiválóan megfelel bármilyen sötétebb zug vagy akár egy akkora kis üreg, hogy az állat bele sem férne, ha netán csakugyan oda akarna telepedni. Az a csókahím, amelyik – mint említettem – mindig lisztkukackását gyömöszölte a fülembe, egy pirinyó lisztkukacos fazék peremén cikkogott óriási előszeretettel. Szabadon élő csókáink például házunk kéményeinek felső nyílását használták erre a célra, noha ott még soha nem költött egyikük sem. Kora tavasszal rendszerint megszólalnak a különféle kályhák, és nagy titokzatosan mondják: „cikk-cikk-cikk!”.

Az udvarló csókahím magamutogatása mindig és minden formájában egy adott nősténynek szól. De vajon hogyan értesül ő arról, hogy az egész előadást egyedül az ő kedvéért rendezik? Erre való a „szemek párbeszéde”! A hím ugyanis minden produkcióját úgy végzi, hogy közben folyton-folyvást választottja felé pislog, és tüstént felhagy az erőlködéssel, ha a hölgy esetleg faképnél hagyja és elszáll – amit az egyébként nemigen szokott megtenni, már amennyiben érdeklődik a fiatalúr iránt.

Különösen érdekes és még a nem antropomorf beállítottságú megfigyelő számára is ellenállhatatlanul mulatságos, hogy mennyire különbözik a hódító hím és a meghódítandó nőstény szemjátéka. Az ifjú tudniillik teljesen nyíltan, parázsló szemmel és szünet nélkül bámulja a leányzót, az azonban látszólag mindenhová néz az égvilágon, éppen csak a dürgő dalia felé nem. Valójában persze nagyon is odanéz, mégpedig egészen kurta pillantásokkal, szinte csak a másodperc töredékéig, de ahhoz azért elég hosszan, hogy pontosan felmérje: ez az egész bűvölés neki szól, sőt elég hosszan ahhoz is, hogy a legény is értesüljön e tudomásulvételtől. Ha ugyanis őszintén közömbös és csakugyan nem néz oda, akkor bizony a fiatalúr sem töri magát hiába, s éppolyan gyorsan hagyja abba az egészet, mint... a többi férfi.

A csókaszűz úgy mond „igent”, hogy a lehető legünnepélyesebb imponáló tartással közeledő hím előtt lelapul, és sajátosan remegtetni a szárnyait meg a farkát. Ez a mozgásforma megfelel bizonyos szimbolikus, „ritualizált” párzási felhívásnak. Mégsem vezet soha párzáshoz, mert nem egyéb, mint holmi üdvözlő szertartás. A férjes csókaasszonyok szokták ezzel a mozdulattal köszönteni párjukat, mégpedig nemcsak a párzás időszakában, hanem máskor is. A szertartás már réges-rég tökéletesen elveszítette fejlődéstörténetileg eredeti, közvetlenül neki vonatkozású tartalmát, s immár csupán a nőstény gyengéd behódolását fejezi ki párjával szemben.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a menyasszony ilyenképpen „megadja magát” vőlegényének, másfelől annál öntudatosabbá lesz, és harciasan viselkedik a kolónia többi tagjával szemben. Hiszen a nősténynek az eljegyzés jóformán minden esetben hatalmas emelkedést jelent a kolónia ranglétráján, mivel hajadon korukban, átlagosan kisebbek és gyengébbek lévén, mélyen a férfiak alatt állnak a listán.

Az ifjú jegyespár bensőséges véd- és dacszövetségre lép egymással, egyenest dühödten száll síkra egyikük a másikért. Bizony szükségük is van erre, hiszen a költőhelyet idősebb és magasabb rangú párok konkurenciájával szemben kell kiharcolniuk és birtokba venniük. Az ember szinte megghatódik, ha figyelemmel kíséri ezt a dacos szerelmet. Csaknem szüntelenül maximális imponáló tartásban járkálnak, és egy méternél messzebbre sohasem távolodnának egymástól. Szemlátomást iszonyúan büszkék egymásra, amint így váll váll mellett, méltóságteljesen lépegetnek, s olyan erősen felborzolják fejtoillaikat, hogy a fekete bársonysapka meg a nyak halványszürke selyme a lehető legszebben, legelőnyösebben érvényesül. Ám amilyen nyersek a külvilággal szemben, olyan gyengédek egymáshoz. A hím minden nyaláncságot, amit csak talál, rögtön átnyújt a nősténynek, az pedig a madárfióka kolduló mozdulatával fogadja el az adományt. Ami azt illeti, „szerelmes susmutolásukban” meglehetősen sok olyan gyerekes hangot fedezhetünk fel, amelyet felnőtt csókák egyébként soha nem használnak. Lám, mintha ebben is az emberekre hasonlítanának! Hiszen nem tagadhatjuk, hogy a mi gyengédségünk minden megnyilvánulásába is ugyanígy belekeveredik a hajlam a gyerekeségekre. Talán bizony nem kicsinyítőek az összes kedveskedésből született becenevek?

A nőstény a maga gyengédségét úgy juttatja legvilágosabban kifejezésre, hogy megtisztogatja szerelme fejtoillazatát, vagyis ott részesíti testápolásban, ahová a hím saját csőrével nem ér el. A baráti viszonyban álló csókák – és nagyon sok más, szintén társasán élő madár és emlősállat – egyébként is, azaz minden erotikus mellékjelentés nélkül is elvégzi egymásnak a „szociális bőrápolás” szívességét. De nem ismerem még egy lényt, amely olyan nagy buzgalmat tanúsítson e téren, mint a szerelmes csókahölgy. Képes arra, hogy hosszú percek alatt – ami nem kis idő ezeknél a kéneső mozgású madaraknál – fésülgesse párja hosszú, csodálatosan selymes tarkótollait, miközben férj uram gyönyörűségében félig lehunyja a szemét, fejtoillazatát a végletekig felborzolja, s úgy nyújtja feléje a nyakát. Talán nincs még egy élőlény, a közmondásossá vált galambokat s az „elválaszthatatlanokat” (*a törpe papagájok (Agapornis)*. – *a szerk.*) is ideértve, amely a házastársi szerelem gyengédségét olyan érthetően, olyan megindítóan fejezné ki, mint éppen a csóka. És ami a legszebb: a hűséges házasság hosszú esztendeivel ez a gyengédség egy szikrát sem csökken, sőt inkább növekedik! A csókák ugyanis hosszú életű madarak, nemigen érnek meg kisebb kort, mint az emberek. És mivel a csókák, mint említettem, életük első esztendejében jegyességre, a másodikban pedig már házasságra lépnek, kapcsolatuk nagyon sokáig tart, tán még az emberi frigynél is tovább. És a hím pontosan olyan gyengéden eteti párját, a nőstény pontosan olyan belső felindulástól remegő halk hangokkal fejezi ki szerelmét hosszú-hosszú évek után is, mint az első tavasz idején, pedig az a tavasz egyben életük első tavasza volt.

Rengeteg csókaeljegyzést és házasságot láttam létrejönni, követhettem figyelemmel, de a sok közül csak egyetlen egy akadt, amely nem bizonyult tartósnak, ahol a nőstény és a hím már a jegyesség kezdetén szétváltak. A kudarc egy átlagon felül temperamentumos ifjú csókahölgy, név szerint Balzöld bűne volt.

1928-ban – vagyis az 1927-es születésű „tizennégyek” első tavaszán – először az akkori önkényúr, Sárgazöld jegyezte el magát, mégpedig a rendelkezésre álló hajadonok legszebbikével, Pirossárgával. Bevallom, nekem is ő tetszett volna a legjobban. Kéksárga úr, a kolónia második helyezettje kezdetben – legalábbis, amennyire átláttam a dolgot – szintén Pirossárgához próbált közelíteni, de aztán hamarosan elegyezte a nagy termetű, és női mívtárhoz képest feltűnően izmos Jobbpirost. Kéksárga és Jobbpiros eljegyzése érezhetően lassabban, kisebb izgalmak közepette zajlott le, mint Sárgazöld és Pirossárga eljegyzése; egyikük számára sem lehetett olyan nagy ez a szerelem.

Nincsen pontosan meghatározott időpontja annak, hogy az egyéves csókák mikor kerülnek nászhangulatba, ez egyedenként változik. A második pár március végén, április elején vált „felnőtté”, Balzöld csak május első napjaiban. Hanem akkor aztán annál viharosabban, annál intenzívebben lépett a porondra. Mint mondtam, kicsike volt, és rangsorban is meglehetősen alulra szorult. Tarkója szürkességében csak alig mutatkozott némi ezüstös csillogás, így hát emberi fogalmak szerint korántsem volt olyan szép, mint Jobbpiros, hogy Pirossárgáról már ne is beszéljek. Viszont volt benne temperamentum. Szerelmes lett Kéksárgába, és pedig sokkal szívósabban szerette, mint Jobbpiros, így azután – hogy belletrisztikai szempontból fölöttébb művészetlen módon elébe vágjak a befejezésnek – kitérta helyéről szebb és erősebb vetélytársnőjét.

A szerelmi dráma kezdetének akkor vettem jelét, amikor a következő jelenetet figyeltem meg: Kéksárga békésen üldögélt a kalitka nyitott ajtajának felső peremén, és élvezettel túrta, hogy a tőle balra ülő Jobbpiros a nyaktollai közt vakarásszon. Ekkor – anélkül, hogy bármelyikük meglátta volna – Balzöld is leereszkedett az ajtószélre, de eleinte egy méterrel távolabb gubbasztott, s onnan kandikált feszült izgalommal a szerelmespár felé. Aztán apránként, nagyon óvatosan, hosszan kinyújtott nyakkal, láthatóan menekülésre készen, egyre közelebb és közelebb nyomult jobb felől Kéksárgához – majd egyszerre csak ő is elkezdett motozni az ifjú nyaktollai között. Kéksárga észre sem vette, hogy ezúttal mindjárt kétfelől is tisztogatják, hiszen, mint eseteltem, nagy odaadásában mindkét szemét lehunyta. Jobbpiros szintén nem észlelt a dologból semmit, mivel az amúgy is kövér, nagy termetű, ráadásul pillanatnyilag erősen felborzolódtott hím éppen közöttük ült, és teljesen elzárta a kilátást. Ez a szerfelett kényes helyzet percekig tartott, végül Kéksárga véletlenül résre nyitotta a jobb szemét, megpillantotta az idegen nőt, mire dühödten felszisszent, és azonnal odavágott a csőrével. Ekkor Jobbpiros is felfedezte Balzöldet, mert a támadóállásba helyezkedett hím most nem gátolta a kilátást. Egyetlen ugrással átszökött vőlegénye felett, rávetette magát picike vetélytársnőjére, mégpedig olyan gyorsan és olyan haraggal, hogy hirtelen az a benyomásom támadt, mintha Jobbpiros – ellentétben velem – nem ebben a pillanatban ismerte volna fel a kis Balzöld komoly szándékait.

A törvényes menyasszony világosan felmérte a helyzetet: sem azelőtt, sem azóta nem láttam még csókát ilyen tébolyult dühvel üldözni valakit, mint Jobbpiros üldözte akkor Balzöldet. Ámde eredménytelenül, mert a kisebb termetű, inasabb Balzöld határozottan fölényben volt a repülés terén. Valahányszor a menyasszony egy-egy hosszabb légihajtsza után visszaszállt vőlegénye mellé, láthatóan alig szuszogott, bezzeg nem úgy Balzöld, mikor még fél percnél is kisebb késéssel színén beállított. Márpedig ez volt a lényeg!

Választékos éppen nem volt Balzöld a maga tokoló szerelmi ajánlataiban, ellenben csodálatra méltóan kitartónak bizonyult. Napról napra, reggeltől estig a legesekélyebb megszakítás nélkül üldözte a párt. Elkergethette a törvényes menyasszony akárhányszor, elhajszolhatta bármilyen messzire – pár másodperccel azután, hogy visszatért vőlegényéhez, a tokoló kis kullancs is megjelent. Kéksárga eleinte tökéletesen elutasítóan viselkedett vele szemben. Üldözni ugyan nem üldözte éppenséggel, de ha a csőre hatótávolságára merészkedett, alaposan odavágott. Nemigen hiszem, hogy Balzöldet nőiessége védte meg Kéksárga nyomatékosabb üldözésétől, valószínűbb, hogy annak az iratlan törvénynek köszönhette a kíméletet, amely szerint a magas rangú csókák nemigen törődnek a rangsorban alacsonyabban álló fajtársaikkal.

Balzöld mindenestre szemérmetlenül kihasználta Kéksárga nagyvonalúságát, és szánt szándékkal pajzsként tartotta maga és Jobbpiros közé. Amíg a jegyespárnak valami dolga volt, követte ugyan imádját mindenüvé, de azért ügyelt a kellő távolságra. Hanem mikor kedélyes nyugalomban közelebb húzódtak egymáshoz, Balzöld is rögvést felzárkózott. Ha pedig Jobbpiros vakargatni kezdte vőlegényét, a másik oldalról Balzöld is odasündörgött serényen, hogy ő is vakarászhasson gyorsan egy kicsit.

De hát: lassú víz... Jobbpiros támadásaiból – ha lassan, nagyon lassan is – tünedezni kezdett a meggyőző erő. Kéksárga apránként szépen megszokta, hogy egyszerre kétfelől vakargatják. Végül aztán egy eléggé megrendítő jelenet tanúja lettem. Ott ült Kéksárga, és Jobbpirossal vakartatta a fejébűbját. A másik oldalán a kicsi Balzöld művelte ugyanezt. Egyszerre csak Jobbpiros valamiért abbahagyta a vakargatást, és odébbállt. A jól megtermett hím kinyitotta a szemét, megpillantotta a másik oldalon Balzöldet. És vajon most is odavágott a csőrével? Elkergette magától? Dehogysis! Sőt, nagyon megfontoltan elfordította a fejét, szándékosan odakínálta megvakargatandó tarkóját a kis Balzöldnek, és újfent behunyta a szemét!

Ettől kezdve Balzöld rohamos gyorsasággal férfözött be a hím kegyeibe. Pár nappal később láttam, amint Kéksárga szabályosan és igen gyengéden etetgeti őt, de az is igaz, hogy Jobbpiros történetesen nem volt jelen. Nos, mértéktelenül túlbecsülnénk a madár szellemi képességeit, ha feltételeznénk róla, hogy ezt tudatosan, „törvényes menyasszonyának a háta mögött” művelte. Ha Jobbpiros van ott éppen, ő kapta volna a csemegét, a másik csak azért jutott hozzá, mert ő éppen nem volt jelen. Balzöld pedig mindinkább nyeregbe került, és minél biztosabb lett a dolgában, annál kihívóbban viselkedett Jobbpirossal szemben. Már nem is menekült el feltétlenül előle, sőt, néha csatározásokra is sor került kettejük között. Ilyenkor Kéksárga elég különösen viselkedett. Míg más esetben bármelyik csóka ellen síkra szállt volna menyasszonya oldalán, itt szemlátomást súlyos konfliktusba

került. Fenyegette, fenyegette ugyan Balzöldet, de soha többé nem vetemedett tettelegességre vele szemben, sőt egyszer azt is láttam, hogy enyhén fenyegető gesztusokkal fordul Jobbpiros felé. Néha egyszerűen nem lehetett nem észrevenni, hogy micsoda gátlásai vannak, mennyire „zavarba hozza” a bonyolult szituáció.

A regény váratlanul és igen drámai módon ért véget: egy szép reggelen nyomtalanul eltűnt Kékszárga és vele együtt – Balzöld! Nem valószínű, hogy a két kifejtett, tapasztalt madár egyidejűleg baleset áldozata lett. Kétségtelen, hogy egyszerűen megléptek. A konfliktus-helyzet az állatnak is éppolyan gyötrelmes, mint az embereknek. Következésképpen egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a csókahímet az összegegyeztetetlen emóciók ellentmondása hajszolta el a messze idegenbe.

Soha nem tapasztaltam, hogy házasságban élő, idősebb párok közt hasonló eset történt volna. És nem is hiszem, hogy előfordulna egyáltalán valaha is. Minden együtt költő csókapár, amelyet hosszabb időn át megfigyelhettem, hűségesen összetartott haláláig. Igaz ugyan, hogy az előzvegyült madarak újabb házasságot kötnek, amennyiben megfelelő párta található, ez azonban a nagyon magas rangú, idősebb nőstények számára sem könnyű dolog.

A csókák életük második esztendejében válnak ivaréretté. Voltaképpen azok már a második ősztől, amelyet megérnek, közvetlenül első teljes vedlésük után, amikor nem csupán a testüket borító kistollazat újul meg, hanem szárnyuk és farkuk nagy kormánytollai is. A vedlést követően, szép őszi napokon a madarak már határozottan ivarzási hangulatban, mégpedig speciálisan „költődő-hangulatban” vannak. Mindenütt szakadatlanul hallani a már említett „cikk-cikk”-kiáltásokat. Ha az időjárás hidegebbre fordul, ez az úgynevezett „vedlés utáni áltavas” befagy, de az ivarzási hangulat latensen megmarad, így azután melegebb téli napokon is felhangzik néha egy-egy „cikk”-hangverseny a kéményekben. Februárban, márciusban aztán egészen komoly formát ölt a dolog, és se vége, se hossza a cikkogásnak. Ebben az időszakban olykor már sor kerül bizonyos szertartásra, amely alighanem a legérdekesebb a csókák egész társadalmi életében.

Körülbelül március vége felé, amikor a „cikk”-hangulat eléri tetőpontját, a koncert néha szinte elképzelhetetlenül felerősödik valamelyik falmélyedésben vagy kéményben. Ugyanakkor hangszíne is megváltozik, mélyebb, teltebb lesz, most már inkább „jüp-jüp-jüp”-nek hangzik, s a lehető legsebesebb staccatóban, sokkal gyorsabb egymásutánban ismétlődik, mint a szokásos „cikk-cikk-cikk”, sőt, a strófa végén szinte örvénylővé fajul. És ezzel egy időben a csókák egyszerre minden irányból özönlenni kezdenek az illető falmélyedés felé, s a legnagyobb izgalomban, felborzolt tollazattal, erőteljesen fenyegető tartással bekapcsolódnak a „jüp”-hangversenybe.

És vajon mit jelent ez? Valami hallatlanul furcsát: a közösség fellépését egy rendbontóval szemben! Ha közelebbről meg akarjuk érteni ezt a vele született, vagyis tisztán ösztönjellegű társas reakcióformát, egy kis kitérőt kell tennünk.

A költődővában cikkogó csókát általában nemigen éri támadás, mivel a támadó ilyenkor határozottan hátrányos helyzetben van vele szemben. A csókának két, egymástól formájában és jelentésében egyaránt élesen eltérő fenyegető tartása van. Amennyiben az ellenségeskedés pusztán szociális, illetve rangsorolási természetű, akkor a riválisok erősen kinyújtózva, szorosan testükhöz simuló tollazattal fenyegetik egymást. Ebben a tartásban a csóka azzal fenyegetőzik, hogy mindjárt felroppen, és lecsap ellensége hátára. Ebből bontakozik ki ugyanis az a sok más madárfajtánál is ismert harcmodor, amelynél a szemben álló partnerek felszállnak a magasba, mindkettő azzal a szándékkal, hogy felülkerekedjék, és a másik hátára vesse magát. A csókák második fenyegető tartása ennek éppen az ellenkezője: a madár lelapul, nyakát és fejét erősen lefelé szegezi, amitől háta sajáatosan, a macskához hasonlóan felpúposodik, tollazatát pedig tőle telhetően felborzolja. Farkát az ellenség felé fordítja és legyezősen megfeszíti: a madár igyekszik olyan nagynak mutatkozni, amilyennek csak bír.

Ha az első fenyegető tartást így értelmezzük: „Ha nem kotródsz innen sürgősen, röptömben támadlak meg!” – akkor a második ilyesmit jelent: „Innen egy tapodtat sem tágitok, az utolsó csepp vérig védekezem!” Ha egy magasabb rangú csóka az első fenyegető tartásban akar megközelíteni, illetőleg elkergetni egy alacsonyabban állót, rendszerint takarodót fúj, ha az ellenfél a második fenyegető tartásba helyezkedik. Egyedül abban az esetben folytatja a támadást, ha történetesen maga is éppen erre a helyre tart igényt, de ilyenkor szintén a második fenyegető tartást veszi fel. Ebben a testtartásban aztán hosszú ideig üldögélnek egymással szemben, s mindkettő a szélesebbik oldalát, legyezőszerűen szétterpesztett farkát mutatja a másiknak. Nem is szoktak soha

egymásnak menni, hanem amúgy ültükben vagdosnak éles csőrükkel nagy dühösen az ellenség felé, hangosan fűtatnak és kappognak. Az efféle összejordulások kimenetelét végül is az dönti el, hogy melyikük bírja tovább.

Nos, a „cikk”-szertartás a maga teljes egészében szükségszerűen a második, vagyis a terület védelmezését jelző fenyegető tartáshoz kapcsolódik. A csóka ugyanis egyszerűen *képtelen* bármely más testtartásban kiejteni a maga „cikk-cikk”-jét! Mint minden olyan állatnál, amely területet határol el magának, a csókánál is azon alapszik a „territórium birtoklása”, hogy a madár „otthon” sokkal intenzívebben küzd, mint idegen tájakon. Vagyis a maga saját, egyszer már birtokba vett költőodvában cikkogó csóka már eleve hatalmas előnyben van minden betolakodóval szemben, s ez általában még a telep egyes tagjai közt fennálló legnagyobb rangkülönbségeket is kiegyenlíti.

Minthogy igen erős a versengés a használható költőodúkért, könnyen megeshet, hogy hébe-hóba egy sokkal erősebb madár megtámadja és komolyan elagyabulálja a saját odvában ülő, sokkal gyengébb madarat. Nos, pontosan ebben a nem nagyon sűrűn előforduló, rendkívüli esetben lép fel az a különleges társas viselkedési forma, amelyet „jüp”-reakciónak neveztem el. A megtámadott fészektulajdonos cikkogása először is a végtelenségig felfokozódik, majd fokozatosan jüppögésbe megy át. Ha párja eddig még nem sietett volna segítségére, most száguldova, felborzolt tollakkal megérkezik, dühödten csatlakozik a jüppögéshez, és megtámadja a garázdát. S ha a garázdá esetleg nem kotródik el azonnal, megtörténik a hihetetlen: a hallótávolságon belül található összes csóka harsány jüppögéssel a veszélyben forgó fajtárs költőodúja felé viharzik, ahol az egész verekedés befullad a sűrű csókaomolyagba, a crescendón, accelerandón át fortissimóig fokozódó, szinte orgiának ható általános jüppögésbe. A hatalmas izgalom levezetődése után a madarak kijózanodva, csöndesen oszlanak szét, s aztán már csak a fészektulajdonos halk cikkogását hallani immáron nem fenyegetett otthonából.

A „vita” békés elintézéséhez rendszerint elegendő már az is, hogy egy csomó csóka összeszalad. Annál is inkább, mivel maga a támadó is *velük jüppög!* Az emberközpontú megfigyelő szemében ez talán olyannak tűnik, mintha a garázdálkodó nagy csalafintán el akarná terelni magáról a gyanút azzal, hogy ő is „tolvajt” kiabál. A valóságban azonban a támadót egyszerűen magával ragadja a „jüp”-hangulat, és sejtelve sincs arról, hogy az egész tumultust éppen ő váltotta ki. Így azután jüppögve forgolódik a szélrőzsa minden irányába, mintha maga is a rendbontót keresné, illetőleg csakugyan keresi is.

De hogy az odaseregülő kolóniatagok nagyon is jól felismerik a támadót, sőt, hogy adott esetben derekasan el is látják a baját, azt ismételtelen megfigyeltem. 1928-ban a csókatelep valódi kényura egy szarka volt; ez a magányosan élő madár harciasság és erő dolgában a telep minden tagját felülmúlta, és ismételtelen előfordult, hogy erőszakkal behatolt különböző párok költőodújába, s ezzel jüppögésre készítette a csókákat. S mivel a szarkának természetesen nem volt a csókák „jüp”-reakcióját felfogó „berendezése”, ezért gátlástalanul folytatta a harcot. A közösen fellépő csókák végül mégis úgy ellátták a baját, hogy egykettőre leszokott a csókafészkek háborgatásáról, és soha nem tett kárt a csókafiókákban – amitől pedig komolyan félttem.

A „jüppögő”- és „gurrogó”-reakciónál legfőbb szerepük elsősorban az öreg, erős, magas rangú hímeknek van, sőt ezek gondoskodnak egy másik szempontból is a közösségről.

1929 őszén hatalmas, körülbelül százötven-kétszáz főnyi vonuló csóka- és vetésivarjú-sereg ereszkedett le házunk térszomszédságában a szántóföldekre. És ebbe a tömegbe úgy belekeveredett az én összes idej meg tavalyi kiscsóka, hogy lehetetlenség lett volna felismerni, kiválogatni őket! Mindössze néhány idősebb madár maradt csak otthon. Úgy éreztem, hogy rám szakadt az ég, hisz már láttam szinte, amint két esztendő munkája visszavonhatatlanul tovaszáll, annál is inkább, mivel pontosan tudtam, micsoda mérhetetlen vonzereje van egy-egy vonuló csapatnak a fiókák szemében. A fekete szárnyak rengetege valósággal mámorítóan csábít az együttes repülésre; és a két esztendő munkája valóban, sőt maradéktalanul meg is semmisült volna, ha... bizony, ha nincs ott Kéksárga és Sárgazöld. A két öreg hím (ebből a korcsoportból nem is voltak többen a telepen) kirepült a házból, és leszállt a mezőre. Ott pedig valami olyan hihetetlen dolgot műveltek, hogy most, amikor itt leírom, majdnem hogy még engem is elfogta a kétely, ha nem igazolódott volna már ismételtelen – sőt kísérletekkel bizonyítva – az öregek ilyesfajta, egyenesen bámulatos viselkedése. A két öreg hím ugyanis egyenként keresgélte ki a hatalmas, összevissza keveredett seregből a „mi” csókáinkat. Aztán pedig felrepülésre készítették őket, mégpedig pontosan azzal a módszerrel, amelyet a csókaszülők szoktak alkalmazni, amikor a fiókákat el akarják csalogatni valamilyen veszedelmes helyről: az öreg madár hátulról közvetlenül a fióka fölé száll, s abban a pillanatban, amikor fölötte van, szorosan összezsukott farkával egy villámgyors, oldalirányú rángómozdulatot tesz. Ez a „szertartás” holtbiztosán, egyenesen reflexszerűen ragadja magával az ülő madarat. Nos, Kéksárga és Sárgazöld is így jártak el aztán, mint már Csoknál is láttuk, lassan repülni kezdtek a nyomukba szegődő fióka előtt, és olyan szépen hazahozták, mintha „madzagon húzták volna”. Az öreg hímek az egész procedúra alatt szakadatlanul egy sajátos hívóhangot ismételtek, amely elnyújtott, mély, tompa zengésével érezhetően különbözött a csókák megszokott, kurta, élesen csengő hangjától, amilyennel repülésre csábítják egymást. A szokásos hívás inkább élesen csengő „kjá”-hangnak hallatszik, ez a különleges pedig „kju”-nak vagy „kjo”-nak. Hogy ezt a hívást nem először hallom, azt rögtön tudtam, de csak most értettem meg, mit jelent.

A két öreg csókahím lázasan dolgozott. Jól idomított pásztorkutyák sem válogathatták volna ki, terelheték volna össze serényebben, ügyesebben egy nagy nyájból a maguk birkáit. Megállás nélkül buzgólkodtak, még késő alkonyatkor is, amikor normális körülmények között a csókák már rég hálóhelyükön gubbasztanak. Már csak azért sem volt könnyű dolguk, mert a nagykeservesen épphogy hazakormányzott fiókák nem voltak hajlandók otthon maradni, hanem újra meg újra visszarepültek a vándorhadhoz a rétre. Az öregek tíz fiókát hazavontattak, ebből kilenc megint elrepült, hanem amikor késő este (a varjúfélék vonulás közben később térnek nyugovóra, mint otthon) továbbhúzott a vándorcsoport, megkönnyebbülten állapíthattam meg, hogy jó egynéhány csókafiókánk közül végül is mindössze kettő hiányzik.

Ez az érdekes esemény arra ösztönzött, hogy több figyelmet fordítsak a „kjá” és a „kju” jelentésének különbségére. Csakhamar sikerült is tisztáznom mindkettőét. Mindkét kiáltás hívójel: „Repülj velünk!” De a „kjá” akkor szólal meg, amikor a csóka „kirepülési hangulatban” van, vagyis amikor *el* akar szállni hazulról. A „kju” esetében viszont a hangsúly *hazafelé* jelez. Már régebben feltűnt nekem, hogy a vonuló csókarajok egészen másként, mégpedig csengőbben kiáltoznak, mint az én madaraim. Most már azt is tudtam, miért. Az otthontól távol levő, s a költőteleptől teljesen elszakadt csókáknál *nincs* „kju”, ami a hazatérés hangulatát fejezné ki; ilyen körülmények között csupán a vándorlás hangjelét, a „kjá”-t hallhatjuk tőlük. Ebben a vonatkozásban érdekes volna megállapítani, hogy észlelhető-e vajon a „kju” vonuló csapatoknál is, amikor a madarak kora tavasszal elindulnak haza, a költőterületek felé. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy télen csak a kurta, csengő, tiszta „kjá”-t hallani az átvonulóktól, míg az én madárcsapatomnál a kolónia közvetlen szomszédságában még ebben az időszakban sem hiányzik soha a hazatérés hangulatának bizonyos komponense.

A „kjá” és „kju” hangok pusztán az illető madár *hangulatának* megnyilvánulásai, semmi esetre sem fejeznek ki tudatos felszólítást a többiekhez, hogy repüljenek a szántóföldek, illetve hazafelé. Csakhogy ez az egyedi hangulatot kifejező, minden határozott szándéktól mentes megnyilvánulás a legnagyobb mértékben ragályos, mégpedig pontosan olyanformán, mint az embereknel az ásitás. Egyedül ez a „kölcsonös hangulatátvitel” idézi elő, hogy végül is minden csóka ugyanazt csinálja, például zárt rendben hazarepülnek. Az „összehangolódás” nagyon sokáig is húzódhat, az állatok viselkedése pedig a legteljesebb mértékben a *határozatlanság* benyomását kelti az emberben, mégpedig joggal, hiszen az állatokból éppen az a képesség hiányzik, hogy tudatosan döntsenek valamilyen cselekvésmód mellett, azazhogy egyetlen impulzus kedvéért minden egyéb, esetlegesen fellépő impulzust elnyomjanak. A megfigyelő embert néha egyenesen felidegesíti, amint egy-egy ilyen csókaraj fél óráig is hányódik a „kjá”- és „kju”-hangulat között. A csapat, mondjuk, a mezőn üldögél, néhány kilométernyire hazulról. A táplálékkeresgélést már abbahagyták. A madarak tehát hamarosan hazaindulnak – no persze, csupán csókafogalmak szerint „hamarosan”. Végül aztán felrepül néhány, többnyire idősebb, erősen reagáló madár, nagy „kju”-kiáltások közepette, és először csakugyan magukkal is ragadják a levegőbe az egész csapatot; de mihelyt felemelkedtek a magasba, kiderül, hogy még igen sokan vannak „kjá”-hangulatban. Mire végeláthatatlan „kju”- és „kjá”-kiáltásokkal körözni kezdenek odafenn, majd megint leereszkednek a mezőre, sőt esetleg még messzebb, mint ahol eddig voltak. És így ismétlődik ez legalább egy tucatszor, aztán a „kju”-komponens lassan, fokozatosan erősödni kezd, s amikor már jelentős túlsúlyba jutott, lavinaszerűen elterjed a „kju”-hangulat, és a madarak végre, végre, a szó szoros értelmében „egyhangúan” rászánják magukat a hazarepülésre.

Néhány éves fennállás után súlyos katasztrófa érte csókatelepeimet, és máig sem derült ki, hogy mi okozta.

Hogy a téli vonulás okozta veszteségeket elkerüljem, a madarakat novembertől februárig bezártam a volierba, és alkalmaztam valakit, aki lelkiismeretes ember hírében állt, hogy gondoskodjék róluk, mivel jómagam akkoriban még Bécsben laktam. Egy szép napon az összes madaram eltűnt. A kalitka rácsán lyuk tátongott, feltehetőleg a szél szakította ki, két csókát holtan találtak, a többinek nyoma veszett. Talán egy nyest furakodott be hozzájuk? Máig sem tudom.

Mindenesetre ennél fájóbb veszteség még nemigen ért állatgondozói vesződéseim során.

De még ebből is származott valami haszon, nevezetesen olyan megfigyelések, amelyekre enélkül aligha lett volna valaha is alkalmam. Örömöm azzal kezdődött, hogy három nap elteltével egyszerre csak újra ott termett egy csóka: Pirossárga, az exkirályné, az első nőstény, amelyik Altenbergben költött és nevelt fiókákat.

Az ő kedvéért, hogy ne legyen olyan egyedül, ismét felneveltem négy csókafiókát, majd amikor már repülni is tudtak, beraktam őket Pirossárgához a volierba. Csakhogy a nagy sietségben, ezernyi más dolgom közepette nem

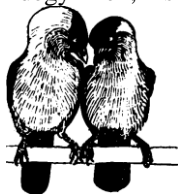
vettem észre, hogy a rácson már megint egy hatalmas lyuk tátong. És még mielőtt hozzászokhattak volna Pirossárgához, kiszöktek mind a négyen egyszerre: szorosan zárt csapatban szálltak felfelé, és persze, mindhiába vártak egymástól irányítást, így azután magasabban és magasabban keringtek, végül fenn a hegyoldalon ereszkedtek le, a házunktól nagyon távol, a sűrű bükkös kellős közepén. Ott még megközelíteni sem tudtam őket, s mivel azt sem szokták meg, hogy figyeljenek a hangomra és utánam repüljenek, egyáltalán nem remélhettem, hogy valaha is viszontláthatom a madaraimat. Igaz, Pirossárga hazacsalogathatta volna őket a „kju”-kiáltásokkal; hisz az öregebb állatok, a „konzulok” gondját viselik a kolónia minden fiatalabb tagjának, ha az már-már kezd eltévedni repülés közben. Igen ám, de Pirossárga még korántsem tekintette teleplakónak a négy fiókát, lévén, hogy még fél napot is alig töltöttek vele. És ekkor elkéséredésemben zseniális ötletem támadt!

Visszabújtam a padlásra, és a következő pillanatban megint kimásztam. De akkor már a hónom alatt szorongottam azt az irdatlan nagy fekete-sárga lobogót, amely az öreg Ferenc József nagyszámú születése napján atyám házában lengedezett. És aztán lecövekeltem a csipkézett háztetőn, egészen fenn, a villámhárítónál, és kétségbeesetten lobogtatni kezdtem eme politikai anakronizmust. Hogy mit akartam elérni ezzel? Megpróbáltam úgy megrémíteni Pirossárgát, hogy szálljon fel olyan magasra, ahol az erdőben kuporgó fiókák is észrevehetik, mert akkor tán elkezdik hívogatni. Abban reménykedtem, hogy a hívogatóra az öreg csóka talán „kju”-reakcióval válaszol, és hazakalauzolja az eltévedt fiatalokat.

Pirossárga már nagyon magasán keringett, de még mindig nem elég magasán. Mire én indiánüvöltések sorozatát küldtem feléje, és úgy lóbáltam Ferenc József zászlaját, mint egy tébolyodott. A falu főutcáján lassan gyülekezni kezdtek az emberek. Én azonban későbbre halasztottam tevékenységem magyarázatát, csak lobogtattam és bömböltem, és üvöltöttem tovább. Pirossárga néhány méterrel feljebb emelkedett. Ekkor végre jelentkezett az egyik csókafióka a hegyoldalon. Beszünttettem a lengetést, lihegve pislogtam a magasba, ahol az öreg csóka keringett. És Egyiptom minden madárféjű istenére mondom, Pirossárga már másként csapkodott szárnyaival, ismét emelkedni kezdett, nagyon eltökélten, majd irányt vett az erdő felé – és „kju!” kiáltotta, „kju!”... gyertek vissza, gyertek vissza! Összesodortam a zászlót, amilyen gyorsan csak bírtam, és menekülésszerűen távoztam a padláslyukon át.

Tíz perccel később ismét otthon volt mind a négy fióka, Pirossárgával egyetemben, aki éppolyan fáradtnak látszott, mint én. Hanem a négy kicsit hűségesen őrizte ettől kezdve, és soha többé nem engedte elcsatangolni őket. A négy fiókatól az évek folyamán népes kolónia származott, amelynek élén egy nőtény állt, Pirossárga, úgy bizony. És mivel nagyon nagy volt a korkülönbség közte és a többi madár között, „tekintélye” is sokkal nagyobb lett, mint a kényuraknak általában lenni szokott. A csapat együtt-tartását illetően pedig Pirossárga jelentékenyen túlszárnyalta telepem összes eddigi uralkodóinak képességeit. Hűségesen vigyázott minden fiókára, anyja lett mindegyiknek, hisz neki nem voltak gyerekei.

Fölöttébb hangulatos volna, ha itt zárnök le Pirossárga, a csókaasszony életregényét: a társtalan Vesta-szűz, úgy is, mint a közjó önzetlen patrónája... nem is cseng rosszul, ugyebár. Hanem ami *valójában* történt, az már olyan giccses happy end, hogy szinte még elmesélni is alig merem.

Három esztendővel a nagy csóka-világösszeomlás után, egy napfényes, szeles kora tavaszi napon, vagyis amolyan vérbeli madárvonulás napon, amikor az égbolt magasán egymás után húztak át a csókák meg a vetési varjak vándorcsapatái, az egyik rajból egy szárnyatlan, torpedó alakú lövedék oldódott ki, süvített zuhanórepüléssel a mélybe. De közvetlenül a házunk teteje fölött a lövedék egyszerre madárrá változott, s ez a madár könnyed lendülettel fékezett, majd súlytalan libbenéssel kikötött a szélkakason. S íme, egy óriás csókahím volt a letelepedő, olyan acélkéken csillogó evezőtollakkal, olyan pompás, selymes, csaknem fehérén tündöklő nyaksörénnyel, amelyet még soha csókán nem láttam.

És Pirossárga, a királyasszony, Pirossárga, az uralkodónó csata nélkül, mukk nélkül megadta magát. Az uralomvágyó férfiaszonyból egy csapásra szemérmes, alázatos lányka lett megint, s olyan gyönyörűségesen billegette a farkát, olyan bájosan remegtette a szárnyát, mint akármelyik ifjú csókamenyasszony. Az uraság betoppanása után alig néhány órával már egy szív, egy lélek voltak, és tökéletesen úgy viselkedtek, mint régi házások. De a legérdekesebb az volt, hogy a hatalmas hímnek egyetlenegyszer sem kellett megverekednie a többi csókával. Az, hogy az addigi uralkodó átruházta rá a hatalmat, szemlátomást a kolónia összes tagja előtt az „első helyre” emelte. Hasonló esetet csak kutyáknál tapasztaltam!

Nincsen semmiféle, tudományos szempontból támadhatatlan bizonyítékom arra, hogy ez az öreg hím maga

Sárgazöld, Pirossárga elvesztett férje lett volna.

A színes celluloidgyűrűk réges-rég eltöredezték, lepotyogtak. Pirossárga is elhagyta már valahol a magáét. De annyi biztos, hogy ez a madár a régi kolóniához tartozott, ezt világosan tanúsította szelídsége, és az, hogy minden aggály nélkül ment be a padlás belső térébe. A vadon nevelkedett csókák, ha olykor megtelepedtek nálunk, mindig egészen másként viselkedtek. Holtbiztos, hogy ez a hím az első telep négy-öt rangidős „konzulja” közül való volt. De én azért azt hiszem – és remélem –, hogy a vén-dalia mégiscsak maga Sárgazöld lehetett...

A pár még sok-sok fészekalját költött ki és nevelt fel együtt. Manapság Altenbergben már több csóka van, mint ahány költőodú. Minden kicsi falmélyedésben, minden kéményben van egy-egy fészek.

Jóval a második világháború előtt apám így írt önéletrajzában az altenbergi csókákról: „Különösen alkonyattájt csapatostul keringenek fekete barátaim a magas oromtető körül, és szívhezszóló hangon beszélgetnek egymásai. Néha mintha megérteném szavukat: mi hüek vagyunk, mi kortalan cimborák, itt keringünk fészünk-hazánk körül, míg össze nem omlik, míg ortalmat nyújt nekünk!”

A kortalan cimborák! És csakugyan, van valami a csókák kortalanságában, ami különösen mélyen érint bennünket, embereket. Amikor ősszel vagy egy-egy téli napon rázendítenek tavaszi nótáikra, amikor a vihar hatalmával üznek eszeveszett játékot, mindig olyasvalamit érzek, mint amikor a fenyő zöldjét pillantom meg a hó alatt, vagy egy fagyos téli napon meghallom az ökörszem dalát, olyasvalamit, ami egyenértékű azzal az érzellemmel, amely a fenyőfát a remény és az állandóság szimbólumává tette.

Csok már réges-rég eltűnt, elérte ismeretlen végzete, Pirossárgát valamelyik derék szomszéd lötte agyon, kis kaliberű fegyverrel, holtan találtam a kertben... De az altenbergi csókakolónia él. Csókák köröznek Altenberg felett, ugyanazokon az utakon szállnak, amelyeket először Csok talált meg, s ha fel akarnak szárnyalni a magasba, ugyanazokat az emelőszelket használják, amelyeknek alkalmasságát először Csok tanulta meg. Híven követik a tradíciókat, amelyek még az első telepen uralkodtak, s amelyeket Pirossárga mentett át a mai nemzedéknek...

Milyen hálás lennék a sorsnak, ha életemben legalább egyszer én is ráakadhatnék egy olyan útra, amelyen fajtám sok-sok utánam következő nemzedéke ugyanúgy járna, mint én, hogy ne is említsek holmi „emelőszelket”, amelynek segítségével a távoli jövőben valamelyik embertársam talán „felszármalhat a magasságba”.

Salamon király gyűrűje

Salamon király, mint írva vagyok, társalgott az állatokkal, a madarakkal, a halakkal és a férgekkel. Hát ehhez én is értek. Valamennyi állattal ugyan nem tudok társalogni, mint állítólag az öreg király annak idején, vagyis nem tagadom, e téren hátrányban vagyok. Hanem azzal a néhány állatfajjal, amelyet jól ismerek, egészen tűrhetően elbeszélgetek; ráadásul ehhez még varázsgyűrűre sincs szükségem. Ebből a szempontból tehát én vagyok főlényben, annál is inkább, mivel az öreg király a gyűrűje nélkül még legmeghittebb állatismerőseinek beszédét sem értette volna meg. Sőt, amikor már nem volt meg a gyűrűje, a szíve is elfordult az állatvilágtól. Mondják ugyanis, hogy Salamon a varázsgyűrűt dühében hajította el, amikor a csalogány elárulta neki, hogy kilencszázkilencvenkilenc felesége közül az egyik egy fiatalabb férfit szeret. Legalábbis így adja elő a dolgot J. V. Widmann bájos legendája: „A szent, meg az állatok”.

Ami Salamont illeti, ez a cselekedet lehetett szörnyen bölcs, avagy szörnyen ostoba tőle; ami viszont engem illet, merőben sportszerűtlennek tartom holmi varázsgyűrűk használatát az állatokkal való érintkezésben. Hiszen az élőlények mindenféle bűbájosság nélkül is a leggyönyörűbb történeteket mesélik az embernek, nevezetesen magát a valóságot. És a természetben sokkal, de sokkal szebb a valóság, mint mindaz, amit valaha is kigondolhatnának a költők, a földkerekség egyedüli igazi varázslói.

Nem különösebben nehéz néhány állatfajta „szókincsét” megérteni. Sőt, mi is szólhatunk *hozzájuk*, legalábbis amennyire fizikai kifejezőeszközeink lehetőségei ezt megengedik, és amennyiben az állatok hajlandók a maguk részéről a kapcsolatot felvenni velünk. Hanem ilyenkor arra is kell ám ügyelni, hogy *meg ne botoljék* a nyelvünk, ahogy például barátommal, Alfréd Seitzcel megesett. Szép, kora nyári nap volt, éppen a nyári ludakról szóló filmünket forgattuk a Duna árterületének vadvízországában. Vizek, füzesek, nádasok érintetlen, szűzi ösvilágán

vonultunk át lassan, nagyon lassan, menetelésünk tempója ugyanis pontosan alkalmazkodott a tizenhárom tőkés récefióka és a kilenc kicsi nyári liba maximális menetsebességéhez, amelyek mögöttünk dőcögtek, hosszú tömött sorban. Végül egy festőién szép helyre értünk, amely nagyszerűen megfelelt Alfréd felvételei számára. Hozzá is látott haladéktalanul a dolgához, és én is felkészültem a magaméra, vagyis az egész művelet tudományos irányítására, ami az adott pillanatban abból állt, hogy egy füves szigetecskén leheveredtem napozni. Alfréd ezalatt köldökig vízben állt, és lesett, szemmel-füllel, felvevőgéppel, valamint birkatürellemmel. Perzsel a nap, surrogtak a szitakötők, kuruttyoltak a békák. Engem lassan elnyomott az álom, és már csak mintegy távolból hallottam, hogy Alfréd pöröl a récékkel, mert mindig rosszkor úsznak be a képbe. S mialatt javában viaskodom azzal az elhatározással, hogy mégiscsak felkeljek, és segítek odébb csalogatni a kiskacsákat, egyszerre csak hallom ám, amint Alfréd ingerülten, parancsolóan kijelenti: „Rangangang, rang... akarom mondani kvég gegege, kvég gegeg.” Ez bizony jókora *nyelvbotlás* volt, hisz a récéket tévedésből „nyári libául” szólította meg! Alfréd barátom természetesen hibátlan nyári lúd, illetőleg tőkés réce kiejtéssel beszélt. És a közbeiktatott „akarom mondani” épp ezért hatott olyan ellenállhatatlanul komikusan.

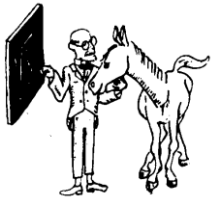
Az állatok azonban nem „beszélnek” a szó eredeti értelmében. De a magasabb rendű állatok minden egyedével vele születik a kifejező mozgások és hangok teljes jeladás-kódexe, s ez különösen a társasan élő fajokra, például a csókákra, nyári ludakra jellemző. És ugyanúgy öröklődik a szignálok leadásának képessége, mint helyes „értelmezésüké”, vagyis az a képesség, hogy fajfenntartás szempontjából értelemszerűen válaszoljanak a jeladásokra. Ezzel a felismeréssel, amit számos megfigyelés és kísérlet igazol, jórészt eltűnik az a hasonlóság, amelyet a felületes szemlélő lát az állatok „érintkezési eszközei” és az emberi beszéd között. Még tovább is csökken a hasonlóság, mihelyt megértjük, hogy az állat ezekkel a hangadásokkal, kifejező mozgásokkal egyáltalán *nem akarja* tudatosan befolyásolni fajtársát. Még az elkülönítetten felnevelt és tartott nyári ludak, tőkés récék vagy csókák is maguktól leadják ezeket a jelzéseket, amint erőt vesz rajtuk a megfelelő hangulat. Az eljárás ilyenkor belső kényszer által meghatározottnak, „mechanikusnak” hat, vagyis csak nagyon *kevésbé* emberi.

Az emberi viselkedésben is előfordulnak olyan mimikai formák, amelyek kényszerítően átvisznek valamilyen hangulatot: neked is ásitnod kell, ha valaki ásitott előtted, hogy csak a legismertebb példát említsem. Persze, az afféle mimikai jelek, amilyenek révén például az ember ásitó hangulata megnyilvánul, könnyen érzékelhető, viszonylag erős ingerek, kiváltó hatásuk tehát korántsem tűnik érthetetlennek. De általában koránt sincs szükség ilyen durva, nagyon is szembeszökő jeladásokra a hangulatátvitelhez. Éppen ellenkezőleg: a folyamatot inkább az jellemzi, hogy már olyan egészen finom és egészen gyenge kifejező mozgások is kiváltják, amelyek pedig a tudatos megfigyelés számára igen gyakran teljességgel észrevehetetlenek. Az érzelmek és indulatok nem tudatos átvitelét szolgáló titokzatos adó-vevő készülék ősrégi gyártmány, idősebb, mint az emberiség. De nálunk visszafejlődött, mégpedig kétségtelenül azzal arányosan, amilyen mértékben kifejlődött az emberi beszéd. Az embernek a legapróbb intenció-mozdulatra sincs szüksége, ha közölni óhajtja pillanatnyi hangulatát, hiszen meg is mondhatja. A csókák vagy a kutyák azonban kénytelenek egymás „szeméből kiolvasni”, hogy melyik mire készül, mit tesz a következő másodpercben. Épp ezért a magasabb rendű, társasan élő állatoknál a hangulatátvitel adó-vevő készüléke sokkal fejlettebb és sokkalta specializáltabb, mint nálunk, embereknél. Az állatok kifejező hangját, például a csókák „kjá” és „kju” kiáltását, a nyári ludak több vagy kevesebb szótagból álló hangkapcsolatát nem hasonlíthatjuk össze az emberi beszéddel, hanem csupán az afféle hangulatnyilvánításokkal, mint amilyen az ásitás, a homlok ráncolása, a mosolygás és a többi, amelyek nem tudatosan nyilvánulnak meg és jutnak megértéshez, hanem vele született módon. A különféle állat-„nyelvek” szavai, hogy úgy mondjam, csupán *interjekciók*, vagyis indulatszavak.

Meglehet bár, hogy az embernek is rendelkezésére áll a nem tudatos mimika ezernyi árnyalata, hiába, nincs az a Josef Kainz vagy Emil Jannings (*kiváló német színészek voltak. – a szerk.*), aki képes volna pusztán az ilyen értelemben vett mimikai eszközökkel megértetni, hogy gyalogolni akar-e vagy repülni (amit a nyári lúd könnyen megmagyaráz), hogy haza akar-e szállni, avagy valahová távolabbra (ami a csókának a legkisebb nehézséget sem okozza). Az állatok adókészülékének teljesítőképessége tehát lényegesen jobb, mint az emberé, és ugyanezt mondhatjuk el a hangulatátvitel vevőkészülékéről is. Mert ez a készülék nemcsak hogy sokkal nagyobb számú jeladás szelektív megkülönböztetésére képes, hanem – hogy megmaradjak a közel fekvő hasonlatnál – sokkal csekélyebb adóenergiánál lép működésbe, mint a miénk. Szinte hihetetlen, milyen minimális, emberi szemmel már teljesen felfoghatatlan jelzéseket „vesznek” fel, sőt értékelnek is helyesen az állatok. Például, ha a földön eledelt keresgélő csapatból az egyik csóka csupán azért rebben fel, hogy a legközelebbi almafára telepedjék és megtisztogassa kicsit a tollzatát, a többiek még csak utána sem pislantanak. De ha netán azért repült fel, hogy nagyobb útra keljen, akkor követi a párja, és az illető „tekintélyétől” függően, esetleg egy nagyobb csapat csóka is, jóllehet egy árva „kjá”-t sem ejtett ki a csóráján.

Ámbár, aki nagyon jól ismeri a csókákat, az ilyen esetekben még csak-csak felveszi velük a versenyt a nagyon finom jelzések értelemszerű felfogása terén-de egyébként ez szinte teljesen lehetetlen. Hisz már a kutya „vevőkészüléke” messze túlszárnyalja a mi azonos képességeinket. Aki csak egy kicsit ismeri a kutyákat, tudja, micsoda hátborzongató bizonyossággal állapítja meg a hűséges kutya, hogy vajon a gazdája a kutya szemszögéből érdektelen céllal távozik-e a szobából, vagy pedig a hön óhajtott séta kecsegtet. De sok kutya ennél jóval többre képes e téren. Például Tito nevezetű juhászcutyám jelenlegi ük-ük-ük-üknagymamá-ja „telepatikus” úton teljes bizonyossággal tudta, hogy *melyik* ember megy az idegeimre, és *mikor*. És egyszerűen semmiféle eszközzel nem lehetett meggátolni abban, hogy az efféle embereknek gyengéden, de nagyon elszántan bele ne harapjon kicsit a hátulsó felébe. A tekintélyes, korosabb urak különösen akkor forogtak veszedelemben, ha a viták során a közismert „és-te-még-egyáltalán-túl-fiatal-vagy-ehhez”-attitűdöt vették fel velem szemben, mihelyt ugyanis ilyesmit kezdett hangoztatni valamelyik idegen, hamarosan döbbsenten kapott ahhoz a bizonyos részéhez, ahol a pontosan végrehajtott büntetés érte. Amire végképp nem találtam soha magyarázatot: a dolog akkor is megbízhatóan funkcionált, ha a szuka történetesen az asztal alatt hevert, vagyis nem láthatta az emberek arcát és gesztusait; de hát akkor meg honnan tudta, hogy ki kivel beszél, és melyikük, aki ellentétes véleményen van velem?

Az állatok természetesen egyáltalán nem „telepatikus úton” érzik meg ilyen pontosan gazdájuk mindenkori hangulatát. Csak éppen igen sok állatban megvan az a képesség, hogy olyan elképesztően parányi mozdulatokat is észleljenek, amelyek az ember szemét elkerülik. És a kutya, amely tökéletesen összpontosított figyelemmel iparkodik gazdája szolgálatára lenni, a szó szoros értelmében „csügg az ajkán”, különösen sokra viszi ilyen tekintetben. De figyelemre méltó teljesítményekre képesek a lovak is. Itt talán így helyénvaló megemlékezni néhány bűvészmutatványról, amely egyes állatoknak még amolyan hírnévféleséget is teremtett. Bizonyára sokan emlékeznek még „Okos Jancsira”, de még több „gondolkodó lóról” is tudunk, amelyek még a gyökvonással is boldogultak, sőt Rolf, a csodakutya, egy airdale terrier odáig vitte, hogy tollba mondta úrnőjének a maga végrendeletét.

Minden efféle számoló, beszélő és gondolkodó állat dobogással vagy ugatással „beszél”, a hangjelek értelmét pedig a morze-ábécé mintájára rögzítették. A mutatványok első látásra csakugyan elképesztőek. Felkérnek, hogy próbáld ki a dolgot személyesen. És szemközt állítanak azzal a derék paripával, dakszlivall, vagy amilyen állatról éppen szó van. Kérded, mennyi kétszer kettő, mire a dakszli erősen rád néz, és négyszer ugat. A ló még ennél is bámulatosabb hatást kelt, mert miközben dobbant, szemlátomást mintha ügyet sem vetne rád; a lovak ugyanis a maguk indirekt látásával egészen pontosan látják a legparányibb mozdulatot ott is, ahová nem „bámulnak” egyenesen. Éppen te magad vagy az, aki parányi, nem tudatosan nyilvánított jelekkel elárultad a helyes megoldást a „gondolkodó” állatnak. Ha pedig te magad nem tudod a feladat megoldását, akkor a szerencsétlen állat csak ugat, csak dobog egyre tovább és tovább, kétségbeesetten, mivel hiába várakozik a jelre, amely közli vele, hogy már megtette a magáét. És alig-alig van ember, aki képes volna elfojtani ezt a tudattalan és akaratlan jeladást, még végtelenségig megfeszített önuralom és önellenőrzés mellett is.

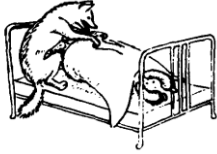

Hogy a megoldást az ember találja meg, és csupán közvetít az állítólag gondolkodó állatnak, azt az egyik kollégám egyszer alaposan be is bizonyította egy korosodó aggszűz nagy hírnévnek örvendő dakszlikutyáján. A módszer kétségtelenül izléstelen volt: kollégám több réteg áttetsző papírból táblácskákat ragasztott össze, a táblácskák elülső oldalán jó vastag számokkal egy-egy *egyszerű számtani feladvány állt*, de ha a *papírra fény* esett, hátulról még éppen áttetszett rajta egy *másik*. Mikor aztán a hölgy odamutatta ezeket a táblácskákat, a kutya mindig csak azoknak a példáknek megoldását ugatta ki, amelyeket az úrnője látott, és még véletlenül sem azokét, amelyeket ő maga olvashatott volna le. Befejezésül barátom egy sárló dakszliszuka illatával impregnált papírdarabkát prezentált a kutyának. A dakszli izgatottan szimatolt, nyöszörgött, és a farkát csóválta. Ha valaki, *ő* bizony tudta, mit szimatol! Bezzeg nem úgy az úrnő. S amikor érdeklődött a kutyustól, hogy ugyan milyen szaga van ennek a papírnak, a dakszli habozás nélkül, készségesen morzézta: „sajtszaga”.

Természetesen csodálatos dolog, hogy micsoda roppant érzékenységgel reagál bizonyos egészen apró kifejező mozgásokra némelyik állat, mondjuk a kutya, amely, mint említettük, ilyesmiből megérzi, hogy gazdája baráti vagy ellenséges érzelmeket táplál egy másik ember iránt. Ezért aztán a naiv „antropomorf” szemlélő számára mi sem kézenfekvőbb, mint azt hinni, hogy az a lény, amely „még” az efféle igazán titkos, kimondatlan

gondolatokat is kitalálja, imádott gazdájának hangosan kimondott szavait pláne megérti. Mindössze azt felejtik el ilyenkor, hogy a társas életet élő állatoknál éppenséggel azért fejlődött ki ilyen hihetetlenül nagy mértékben a legcsekélyebb kifejező mozgások megértésének képessége, mert a szavakat *nem* értik meg, mert nem tudnak *beszélni*.

Egyetlen állat sem mond soha semmit azzal a tudatos szándékkal, hogy fajtársát valamely meghatározott viselkedésre készítse. Minden kifejező mozgás és hang, amely állatok egymás közötti „érintkezését” közvetíti, a „leadó” részéről pusztán indulatszónak számít.

Ha a kutyád megbökdös az orrával, nyüszít, az ajtóhoz fut és kaparni kezdi, vagy ha a mancsát a vízcsap alatt a kiöntő kagylójára teszi és kérdően körülnéz, akkor olyasmit művel, ami hasonlíthatatlanul közelebb áll az emberi beszédhez, mint mindaz, amit egy csóka vagy egy nyári lúd valaha is „mondhat”, lett légyen mégoly világosan „érthető” és célravezető a rendelkezésére álló finoman differenciált kifejező hangjelek készlete. A kutya rá akar venni, hogy nyisd ki az ajtót, vagy hogy ereszd meg a vizet, amit tesz, az emberbarátjának tudatos, célravezető befolyásolása; a csóka vagy a nyári lúd azonban csupán belső hangulatának ad teljesen tudattalanul kifejezést. A „kju”, a „kja” vagy a riasztás hangja minden szándék nélkül „szalad ki” belőle, a megfelelő hangulatban egyszerűen ki kell ejteni, képtelen elfojtani, és pontosan így kimondja akkor is, ha teljesen egyedül van.

Ráadásul az, amit a kutya művel, *megtanult és belátásos cselekvés*, amit azonban a madarak mondanak és tesznek, maradéktalanul öröklött és velük született. Minden egyes kutya más és más módszerrel érteti meg magát a gazdájával, sőt, egy és ugyanaz a kutya, az adott helyzettől függően, más és más módszert alkalmaz célja eléréséhez. Stasi nevezetű nőtény kutyám egyszer alaposan belakott valamiből, ami megártott neki, s ezért éjszaka „ki” kellett mennie. Akkoriban meglehetősen agyonhajszolt voltam, és nagyon mélyen aludtam, s így azután nem sikerült szokott jelzéseivel felébresztenie, hogy tudtul adja szükségletét. Alighanem még magasabbra húztam fülelen a dunnát, mikor nyüszítve bökdösött az orrával. Stasi erre eltökélten felugrott az ágyamra, mellső mancsával kikotort a takaró alól, és egyszerűen lehemperített a földre.

Az ilyesfajta, a pillanatnyilag adott célhoz alkalmazkodó változékonyság tökéletesen hiányzik a madarak kifejező mozgásaiból és hangjelzéseiből.

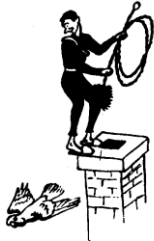
A papagájok és több varjúfaj – mint közismert – „beszélni” tud, azaz képes emberi szavakat utánozni, sőt az is tény, hogy ennek kapcsán olykor-olykor előfordulhat gondolattársítás is a hangjelek és bizonyos élmények között. Az utánzás nem egyéb, mint az úgynevezett *gúnyolás*, amellyel számos énekesmadár esetében is találkozhatunk: a kerti géze, a töviszúró gébics, a kékbegy, a seregély például valóságos mestere ennek. A *gúnyolódo*, vagyis nem vele született hangokat az illető madár *csakis az énekébe* szövi bele, és ez semmiféle vonatkozásban nem áll az egyes szavak értelmével. Az emberi beszéd utánzásában különösen tehetséges seregélyekre, szarkákra, csókákra szintén ez érvényes.

Egészen más a helyzet a nagy termetű hollók és főként a nagy termetű papagájok esetében. Kétségtelen, hogy az emberi szavak mondogatása náluk is világosan és jellegzetesen szándék nélküli játékosagra vall, akárcsak a többi, szellemileg kevésbé magasrendű madár énekében, de a hollók és papagájok egyes hangkapcsolatai különös módon önállósultak: itt már félreismerhetetlenül előfordulnak határozott és csaknem (de csaknem!) értelemszerű gondolatkapcsolások.

Sok szürke és számos amazonpapagáj csak reggel köszön „jó reggellet”, mégpedig mindössze egyszer, vagyis teljesen értelemszerűen. Ottó Koehlernek volt egy nagyon öreg szürke papagája, amely a tollcsupálás bűnös szenvedélyének hódolt, következképpen szinte tökéletesen csupasz volt, és a Keselyű nevet viselte. Keselyűre a világ minden kincséért sem lehetett volna ráfogni, hogy szép, beszédtehetsége azonban kárpótolt mindezért. Teljesen értelemszerűen köszönt „jó reggelt” és „jó estét”, s ha valamelyik vendég felállt, hogy elbúcsúzzék, borízú hangján jóakaratóan megszólalt: „Na, a viszontlátásra!” Megjegyzendő: csak akkor, ha valaki azért állt fel, hogy elbúcsúzzék. A „gondolkodó” kutyákhoz hasonlóan Keselyű is beállítódott arra, hogy a legfinomabb, akaratlan jelzésből is észrevegye, ha „komolyan gondolják a dolgot”, de hogy micsoda jelzésekből, azt soha nem sikerült kiderítenünk. *Színlelt* búcsúzkodással ugyanis soha, egyetlenegyszer sem sikerült kiprovokálnunk belőle ezt a köszönést. De ha *valaki csakugyan távozni készült, búcsúzatott bármilyen kevésé feltűnően*, máris

felcsattant, szinte csúfolódásként: „Na, a viszontlátásra!”.

A híres berlini ornitológusnak, Lukanus ezredesnek is volt egy szürke papagája, amelyet emlékezőtehetsége tett közismertté. Lukanus sok más madár mellett egy szelíd búbosbankát is tartott, bizonyos Bubika nevezetűt, s ezt a nevet a jól beszélő papagáj hamarosan megtanulta. Sajnos, a búbosbankák fogságban nem élnek hosszú ideig, a szürke papagájok bezzeg annál tovább. Bubika tehát némi idő elteltével távozott az árnyékvilágból, a papagáj meg látszólag még a nevét is elfelejtette, legalábbis nem emlegette soha többé. Kilenc – nem tévedés! – pontosan kilenc esztendő múlva Lukanus ezredes egy újabb búbosbankát kapott valakitől, s amint a papagáj megpillantotta a madarat, azonnal felkiáltott, sőt, többször meg is ismételte: „Bubika... Bubika...”

Amilyen kitartóan megőrzik emlékezetükben e hosszú életű madarak *mindazt*, amit egyszer megtanultak, olyan lassan is tanulnak általában. Mindenki, aki csak megpróbált már egyszer új szóra megtanítani egy seregélyt vagy papagájt, tudja, micsoda vastürelem szükséges ehhez, hányszor meg hányszor kell fáradhatatlanul elismételgetni előtte. De megtörténhet, hogy az ilyen madarak is megtanulnak utánozni egy-egy szót, amelyet ritkán, sőt összesen egy alkalommal hallottak. Ám úgy látszik, hogy ez csak a legnagyobb fokú izgalom „kivételes állapotában” sikerülhet; jómagam is csak két esetről tudok, amelyért vállalom a kezességet.

Fivéremnek évekig volt egy aranyos, szelíd, eleven és hallatlanul jó beszélőképességű amazonpapagája, Papagallo. Papagallo, míg ott élt nálunk Altenbergben, ugyanolyan szabadon járt-kelt, mint a többi madarunk. Ha egy jól beszélő papagáj szabadon szálldos az egyik fáról a másikra, és közben emberi szavakat kiabál, sokkal komikusabb, mint egy olyan papagáj, amely a kalitkában műveli ugyanezt. Egyszerűen ellenállhatatlan volt, amikor Papagallo – olykor csakugyan a gazdáját keresgélve – berepülte a környéket, és közben hangosan rikácsolt: „Hát hol van a doktor úr?”

Még mulatságosabb, de komoly értelemben is nagyon érdekes volt a madár következő teljesítménye: Papagallo nem félt a világon senkitől és semmitől – kivéve a kéményseprőt. A madarak általában igen könnyen megrémülnek olyan dolgoktól, amik *fenn* vannak, s ez alighanem a felülről támadó ragadozó madaraktól való velük született félelemmel áll kapcsolatban, így azután nekik minden, ami az ég felé emelkedik, érzelmi tónusában egy kicsit a „ragadozó madarat” jelenti. Amikor a kormos egyén, aki borzadályos sötét színével már amúgy is elütött a többi embertől, a kéményen állva kirajzolódott az égre, Papagallo páni rémületbe esett, és hangos rikácsolással tovaszállt, olyan messzire, hogy már aggódtunk, visszatál-e egyáltalán. Hónapokkal később, amikor a kéményseprő ismét felkereste házunkat, Papagallo épp a szélkakason üldögélt, és mérgeződött, mert a csókák szintén oda akartak telepedni. Egyszerre csak látom, hogy teste hirtelen egész picire soványodik, félénken pislog lefelé, majd felrebben, tovaszáll, s közben fülsértő hangon, megállás nélkül egyre csak ezt rikácsolja: „Jön a kéményseprő, jön a kéményseprő!” A következő pillanatban belépett a kapun a fekete kéményseprő.

Sajnos, azt már nem sikerült pontosan megállapítanom, hogy Papagallo előzőleg hányszor látta a kéményseprőt, és hányszor hallotta szakácsnének izgatott sivalkodását, amely a kéményseprő jöttét jelezte. Annyi ugyanis biztos, hogy Papagallo szavaiból egyértelműen eme hölgy hanglejtése csendült ki. Ami pedig a kéményseprőt illeti, nem hiszem, hogy Papagallo többször találkozott volna vele, mint két, legfeljebb három alkalommal, akkor is több hónapos időközökben.

Még egy esetről van tudomásom, amikor egy „beszélő” madár úgy tanult meg emberi szavakat, sőt ezúttal is egy teljes mondatot, hogy csak egyszer vagy legfeljebb egészen kevés alkalommal hallotta. Ez az eset egy dolmányos varjúval történt. Hansl – így hívták a madarat – beszéd dolgában a letehetségesebb papagájjal is felvehette volna a versenyt. A szomszédos községben, St. Andrá-Wördernben nevelte fel egy vasúti tisztviselő, teljesen szabadon járt-kelt, röpködött, jól megtermett, szép, egészséges madár volt, s ez kitűnő bizonyítvány nevelőapjának gondozói képességeiről; az elterjedt nézetekkel ellentétben ugyanis varjakat egy csöppet sem könnyű felnevelni, s rendszerint olyan mostoha bánásmódban van részük, hogy bizony csak afféle Hans Hucklebein-szerű, elnyomított, szerencsétlen flótássá fejlődnek, ahogyan Wilhelm Busch ábrázolja őket – minden részvét nélkül. Egy napon a falubeli gyerekek egy piszkos, csapzott tollazatú, dolmányos varjút hoztak el hozzám, amelynek evezőtollait és farkát szinte csonkig lenyírták, úgyhogy alig ismertem fel benne a gyönyörű Hanslt. Mindenesetre megvettem a madarat, mint ahogyan elvből megveszem az ilyen szerencsétlen jószágot, ahányat csak hoznak a falusi gyerekek, mégpedig részben szánalomból, részben, mert hátha akad egyszer valami igazi ritkaság is az odahurcolt állatok között. Aztán felhívtam Hansl gazdáját, aki elmondta, hogy a madár csakugyan eltűnt néhány napja, és megkért, hogy vegyem gondozásba a legközelebbi vedlésig. Beraktam hát a varjút a fácán-volierba, és erőtakarmányon tartottam, hogy a közeljövőben várható vedlésnél erőteljes, új evező-

és kormánytollai nőjenek. Már mialatt a madár kényszerfogságát töltötte, rájöttem, hogy micsoda meglepően nagy beszédművész! Hogy mi mindent nem hallottam tőle! Persze, főként olyasmit, amit az efféle szelíd dolmányos varjú hallhat, amikor a falu főutcája mellett valamelyik fán üldögél, vagyis, amit a falubeli gyerekek mondanak neki meg róla. Hansl hamisítatlan alsóausztriai dialektusban szavalgatta: „Nem mécc innét, gyüssz ide, nédd'a, ott ül e, nem mécc innét, gyere mán Ferdl, nédd'a, ott ül ni!” – és így tovább. A következő vedlés után a takaros madarat legnagyobb örömmre teljesen gyógyultnak találtam, és mihelyt repülésképes lett, szabadon is eresztettem. Hansl azonmód hazarepült Wörternbe régi gazdájához, de továbbra is rendszeresen meglátogatott bennünket, és mondhatom, mindig szívesen látott vendég volt nálunk. Egyszer aztán megint eltűnt hosszú hetekre. És amikor visszatért, észrevettem, hogy az egyik lábán a hátsó ujj eltörött, és kacskán forrt össze. És ez a törött lábujj a csattanó Hansl, a beszélő dolmányos varjú egész történetében. Megtudtuk ugyanis, hogy honnan származik a kis szépséghiba. És hogy kitől tudtuk meg? Nos, akár hiszik, akár nem: *Hansl maga mesélte el nekünk*. Merthogy mikor az említett hosszabb távollét után váratlanul megint otthon termett, egy új mondatot tudott. Igazi ebadta hanglejtéssel adta elő tartalmas mondanivalóját: „Csapdával csíptük el a nyavalyást!”

A közlemény igazságához egy szikra kétség sem fért. Akárcsak Papagallo, a mi Hanslunk is alighanem azért véshette agyába ezt a mondatot, amelyet egyébként sem hallhatott valami gyakran, mert akkor mondták ki előtte, amikor erős izgalomban volt, vagyis nyilvánvalóan közvetlenül elfogatása után. Sajnos, azt már nem mesélte el, hogy hogyan sikerült ismét kiszabadulnia.

Ilyen esetekben szoktak bizonyos emberközpontú állatbarátok égre-földre esküdni, hogy a madár érti is, amit mond. Erről persze szó sincs. Még a legtehetségesebb „beszélő” madarak, amelyek, mint láttuk, képesek ugyan arra, hogy hangképeiket nagyon is határozott gondolattársításokkal bizonyos eseményekhez kapcsolják, különös módon soha nem tudják megtanulni, hogy az elsajátítottakat akár csak a legegyszerűbb céljaik elérésének szolgálatába állítsák.

Ottó Koehler, aki a madarak tudományos idomítása terén a legkimagaslóbb eredményekkel büszkélkedhet, akinek sikerült néhány házigalambot úgy beidomítani, hogy azok csakugyan hatig tudtak számolni, nos, egyszerűen ez az ember megpróbálta arra betanítani Keselyűt, a már emlegetett módfellett tehetséges szürke papagájt, hogy kérjen „enni!”, mikor éhes és „inni!”, amikor szomjas. Nem sikerült neki, és nem sikerült eddig ilyesmi még soha senki másnak. Önmagában véve ez a tény nagyon különös, hisz a papagáj szemmel láthatóan igenis képes „asszociálni”, amit mond, sőt könnyűszerrel megtanul bármilyen más mozdulatot, amely kitűzött céljának elérésében segíti, de még olyat is, amely egyedül arra szolgál, hogy gondozóját bizonyos meghatározott cselekvésre készítse.

Nagyon groteszkül, borzasztó mulatságosan viselkedett ilyen szempontból Kari von Frisch szelíd törpe papagája (azt hiszem, Nandaya-papagáj volt). A tudós rendszerint csak olyankor engedte a madarat egy kis ideig szabadon röpködni a szobában, ha észrevette, hogy az épp az imént ürített, s így vagy tíz percig nem kell félteni a szép bútorokat. A papagáj elképesztően rövid időn belül megértette a dolgok összefüggését, és mivel szenvedélyesen szeretett szabadon röpködni, demonstratívan, erőnek erejével is termelt egy kis pacnit, valahányszor a professzor a kalitkához lépett. Sőt, kétségbeesetten iparkodott valami kézzelfogható produkálni még olyankor is, amikor teljesen reménytelen volt a helyzet, s az ember már egyenesen attól félt, hogy valami baja esik, annyira gyötörte magát. Akár tetszett, akár nem, szabadon kellett engedni, hisz nézni sem lehetett már a szegénykét.

És a bölcs Keselyű hiába volt sokkal okosabb, mint ez a kis papagáj, nem volt képes megtanulni, hogy „enni”-t mondjon, amikor éhes. Úgy tűnik, a gégefő és az agy egész komplikált apparátusának, amely a hangutánzást és a gondolattársítást lehetővé teszi, nincs semmilyen számunkra is érthető funkciója a faj fenntartásának szempontjából. Az ember hiába is töpreng, hogy tulajdonképpen „mire jó” az egész.

Jómagam csupán egyetlen madarat ismerek, amely megtanulta, hogy egy emberi szót használjon, ha akart valamit, azaz egy *megtanult* hangjelet valamilyen *céllal* kapcsolt össze. És aligha véletlen, hogy ezt éppen az a madár tudta, amelyiket én minden madár közül szellemileg a legmagasabb rendűnek tartok, nevezetesen pedig egy holló.

A hollóknak van egy meghatározott, velük született, a csókák „kjá”-kiáltásának megfelelő hangjelük, amely az együttes repülésre való felszólítást jelenti; a másik hangjel a szonórusan, de azért fémesen csengő, éles „rakkrakk” vagy „krakkrakkrakk”. Ha a madár valamelyik földön üldögélő pajtását arra akarja ösztönözni, hogy repüljenek együtt, akkor ugyanazt a mozdulatot végzi el, amelyet a csókáknál láttunk hasonló esetben: hátulról közvetlenül a másik holló fölé repül, megrándítja szorosán összezárt farkát, s mindehhez olyan élesen és harsányan hangoztatja a maga „krakkrakk-rakk”-ját, hogy az már szinte úgy hangzik, mint egy kis robbanássorozat.

Roa holló (nevét a hollófiókák szokásos egymást hívogató, kapcsolatteremtő hangjáról kapta) még öreg korában is szoros barátságban állt velem, és ha nem volt jobb dolga, elkísért hosszú sétáimon, sőt motorcsónak- és síturáimon is. De minél idősebb lett, annál félénkebben viselkedett, mégpedig nem csupán az emberekkel szemben, hanem erősen idegenkedett bizonyos helyektől is, ahol valamikor régebben alkalmasint megijesztették vagy valami egyéb rossz tapasztalatot szerzett. Az ilyen helyeken nemcsak hogy semmi pénzért le nem ereszkedett volna hozzám a levegőből, de még azt sem tűrte, hogy *én* az efféle, nézete szerint veszedelmes területen tartózkodjam. Ahogyan a csókaszerűk igyekeznek rávenni elővigyázatlan csemetéiket arra, hogy szálljanak fel és repüljenek el velük, ugyanúgy tett Roa is: szédítő zuhanórepüléssel felém süvített, hátulról közvetlenül a fejem fölé szállt, megbilleg-tette a farkát, és ismét felhúzott a magasba, közben a vállá fölött hátranézett, hogy mit csinálók. Csakhogy ehhez a – nem győzőm hangsúlyozni – vele született és örökölt mozgáshoz nem a maga fájának vele született és örökölt hívó hangjelét használta, hanem *ehelyett emberi hangon azt* kiáltotta: „Roa, roa, roa!” Ebben az a különös, hogy Roa a fajspecifikus hívóhangjelét, a „krakkrakkrak”-ot is szokta használni más hollókkal szemben, és hibátlanul, a faj szokásainak megfelelően. Ha a párját akarta felszállásra készíteni, „krakkrakkrak”-kal hívta, de ember-barátját emberi szóval! Ebben az esetben még csak nem is gyanakodhatunk arra, hogy idomításról van szó. Mert az ilyesmi legfeljebb úgy adódhatott volna, hogy a madár először merőben véletlenül mond „roa”-t, mire én szintén merőben véletlenül odamegyek hozzá. Igen ám, de én biztosan tudom, hogy ez soha nem fordult elő. Eszerint tehát az öreg hollóban alighanem valami olyasféle belátás jött létre, hogy a „roa” az *én* hívójellem! Hogy a végső következtetést levonjam, nem Salamon az egyetlen ember, aki az állatokkal beszélni tudott, de Roa mindmáig az egyetlen állat, amely az emberekhez emberi szóval szólt, és ezt a szót – még ha csupán egyszerű hívóhang volt is – értelemszerűen, belátással alkalmazta.

Libalányom – Martina

Ma köszöntött be a nagy nap. Teljes huszonkilenc napig kotlottam húsz értékes vadlibatojásomon. Jobban mondva, személyesen csak az utolsó két napon, addig átengedtem a dolgot egy testes fehér házilibának, valamint egy ugyancsak kövér és fehér pulykahölgynek, lévén, hogy ők sokkal szívesebben és sokkal szakszerűbben végezték. Vagyis csak a két utolsó napra vettem ki a tíz halványfehér tojást a pulyka tojó alól, és dugtam a saját keltetőgépembe. (A házilibának egyedül kellett boldogulnia a maga tíz tojásával.) Szerettem volna ugyanis pontosan megfigyelni, hogy a fiókák hogyan bújnak ki a tojásból. És lám, eljutottunk idáig is. Egy ilyen vadlibatojásban alighanem csuda fontos dolgok zajlanak le. Ha rászorítjuk a fülünket, halljuk, amint odabenn ropog-szöszmötöl valami, sőt most, igen, most egészen világosan hallani egy halk, édesen fuvolázó hangocskát: „pip”. De a tojás csak egy órával később lyukad ki, s ezen a lyukon át pillantjuk meg az első látnivalót az újdonsült madárból: az orra hegyét a tojásfoggal. Attól a fejmozdulattól, amely a tojásfogat belülről a héjnak nyomja, nem csupán a tojás török fel, hanem a tojás belsejében levő összegöngyöldött fióka is lassan, lökészerűen forogni kezd a tojás hosszanti tengelye körül. A tojásfog tehát egy „koncentrikus kört” ír le a héj belső felszínén, és közben a lyukak összefüggő sorozatát üti rá, s végül, amikor a kör bezárul, a nyak kinyújtásával a tojáshej „boldogabbik” vége teljes egészében leemelhetővé válik.

Lassan és fáradtságosan szabadul ki a hosszú nyak, még nem is képes szabadon hordani a súlyos fejecskét. Továbbra is mereven, lefelé görbül a tarkó – embrionális helyzetében, ahogyan kialakult, s amelyet felvett, amióta egyáltalán létezik. További hosszú órákba telik, míg az ízületek megfeszülnek és hajlékonyá válnak, megerősödnek az izmok, és funkcionálni kezd az egyensúlyt biztosító labirintus, vagyis mire a kisliba életében először érzékeli a „fenn”-t és a „lenn”-t, s végre szabadon, egyenesen fel tudja emelni a fejét.

A tojásból kibújó nedves kis micsoda hihetetlenül csúfnak és egyenesen szánnivalónak, de elsősorban sokkal lucskosabbnak látszik, mint amilyen valójában. Ha megtapogatjuk ugyanis, éppen csak nyirkosnak érezzük. A gyatra piherruhácska azért tűnik nedvesnek és ragacsosnak, mert ekkor még minden pehelytoll szorosan összehajtogatva egy-egy lehetővékony burokban rejtőzködik. Ilyenformán a hajszálnál sem vastagabb. Ráadásul ezek a tollhajcskák a tojás belső burkának fehérjedús folyadékától csapzott fürtökben összeragadnak, s így a

tojáson belül csak minimális teret foglalnak el. A burok száradáskor porrá hullik, és a bezárt pehelytollak kiszabadulnak. Ha pontosak akarunk lenni: tehát maguk a pehelytollak nem is száradnak meg, lévén már eleve szárazak, hiszen a rajtuk levő burok megvédi őket a tojásban levő folyadéktól. A burkok lepattanását természetesen elősegítik és meggyorsítják a kikelt fióka mozdulatai, amint „szál ellenében” testvéreihez és a kotló anyamadár hastollaihoz dörgölőzik. Ha erre a dörgölőzésre nincs lehetőség, mint például az én első, keltetőszekrényben született kis nyári ludam esetében, akkor a tokok a szokásosnál hosszabb ideig megmaradnak. Ilyen esetben meglepő kis bűvészmutatványt produkálhatunk. Egyik kezünkbe fogjuk a fiókát, a másikba egy bezsírozott vattacsomócskát, és a vattával gyengéden simogatni kezdjük a fiókát, de *visszafelé*. Mire a törékeny burkok parányi, haj korpához hasonló részecskékre hullanak szét, és a kis liba mintegy varázsütésre szinte kicserélődik: ahol a vattacsomó végigsimítja, légiesen finom, aranyos, szürkészöld pihék sűrű erdeje támad, s a csupasz, nedvesen ragadós kis szőrnyeteg helyett néhány másodperc múlva édes-kedves, gömbölykés pihegolyót tartunk a kezünkben, s ez a kis gombóc legalább kétszer akkora, mint az imént volt.

Egyszóval, megszületett végre az én első pirinyó kis nyári ludam, aztán megvártam, míg a mama melengető hasát pótolni hivatott elektromos melegítőpárna alatt megerősödött annyira, hogy rendesen fel tudta emelni a fejét, és valamiképp totyogott is.

És akkor oldalvást hajtotta a fejét, és nagy, sötét szemével felnézett rám. *Fél* szemmel persze, hiszen, mint a legtöbb madár, a nyári lúd is fél szemmel veszi szemügyre környezetét, ha nagyon alaposan meg akar nézni valamit. Sokáig, nagyon sokáig bámult rám a kis libagyerek. Amikor aztán megmoccantam és kiejtettem egy kurta szavacskát, egyszeriben feloldódott a feszült figyelem, s a pirinyó liba *köszönt*, hosszan előrenyújtott nyakkal, hátraszegett fejjel, nagysebesen és bőbeszédűen ismételte a nyári ludak kapcsolatteremtő hangjelét, amely az efféle kicsi kis jószágoknál még olyan, mint holmi finom, serény csirregés. És már most ugyanúgy, de hajszálpontosan ugyanúgy köszönt, mint akármelyik felnőtt nyári lúd, ugyanúgy, mint ahogy még ezerszer és ezerszer fog köszönni életében. S egyúttal úgy is, mintha már ezerszer és ezerszer *köszönt volna* ezen a módon. Még az is, aki nagyon jól ismeri ezt a szertartást, az sem vette volna észre, hogy ez volt az első ilyen alkalom egész kis libaéletében. No de még én sem sejtettem, hogy micsoda súlyos kötelességeket vettem a nyakamba, amikor álltam a sötét szemecske vizsgálódását, s egy meggondolatlanul kiejtett szóval kiváltottam az első köszönés-szertartást.

Eredetileg az volt a szándékom, hogy a pulyka költötte kislibákat, mihelyt kikelnek, az említett házilibára bízom, mert bár igaz, hogy kotlani csak tíz tojásból tudott, de ami a vezetést illeti, bízást elvezetgethetett volna egészen remekül húsz kislibát is. Éppen, mire az én fiókám „kész” lett, a liba alatt is kibújt a tojásból három. Fogtam a csemetémet, levittem a kertbe a kutyaházhoz, ahol a dundi hófehérke trónolt, kíméletlenül kiüdvén belőle a törvényes tulajdonost, Első Wolfit. Jó mélyen bedugtam a kislibát az öreg liba puha, meleg hasa alá, és szentül meg voltam győződve, hogy a magam részéről eleget tettem a kötelességemnek. De hát, mint kiderült, maradt még jócskán okulnivalóm.

Egy darabig még ott üldögéltem a libafészkek mellett, s jóleső elmélkedéssel töltöttem az időt, de alig telt el néhány perc mikor a fehér liba alól, mintegy kérdő hangsúllyal, halk csirregés hallatszott: „Vivivivivi?” Az öreg liba tárgyilagosan, megnyugtatóan válaszolt a maga hangfékvésében, ugyanazzal a kapcsolatteremtő hanggal: „Gangangang!” Erre minden értelmes libagyerek megnyugodott volna, de az enyém nem, ehelyett nagy sebesen kimászott a jó meleg toldunna alól, fél szemmel felpislogott egyenesen nevelőanyja képébe – és hangosan zokogva elszaladt tőle: „Pfühp... pfühp... pfühp...” Ilyesformán hangzik a kis nyári ludaknál az „elhagyatottság füttye”, amelyet valamilyen formában minden fészekhagyó madárfióka ismer.

A szegény kicsike magasra nyújtózkodva álldogált félúton a libamama és köztem, és egyvégtében sipákkolt. Ekkor én megmoccantam, mire a sírás azonnal elcsitult, és a kis jószág hosszan előrenyújtott nyakkal, buzgó köszönések közepette felém totyogott „vivivi-vi...”. A jelenet szörnyen megható volt ugyan, de hát eszem ágában sem volt libamamát játszani. Egy szó, mint száz, fogtam a csemetét, visszagyömöszöltem az öreg liba hasa alá, és továbbálltam. De alig tettem tíz lépést, már hallottam a hátam mögül: „pfühp... pfühp... pfühp...” – és a kis szerencsétlen kétségbeesetten rohant utánam. Állni még nem is tudott, csak a csüdjén kuporgott úgy-ahogy, lassan és csupán fölöttébb bizonytalanul, nagyon imbolyogva járt. De lám, a szükség kényszerítő hatására máris áttért az iramodásszerű, nagyon sebes futás mozgásmódjára. Néhány tyúkidomú madárfaj esetében még ennél is szembetűnőbb a különféle mozgásmódok kiérlelődésének ez a furcsa, de mégis nagyon célszerű sorrendje. Elsősorban a fogoly- és fácánfiókák azok, amelyek sokkal előbb tudnak futni, mint lassan járnai vagy éppenséggel állni.

Még a kő is meglágyult volna a szegény kicsike láttán, amint el-elcsukló hangocskával, sírva-zokogva, csetelve-botolva, de elképesztő gyorsasággal totyogott a nyomomban, ráadásul valami olyan elszántsággal, amelynek jelentése egyszerűen félreérthetetlen volt: nem a fehér háziliba, hanem én, egyedül én vagyok a mamája! Sőhajtva vettem fel kicsi keresztmet, és visszavittem a házba. S jóllehet, akkor alig tíz dekát nyomott csak, nagyon is jól tudtam, hogy milyen nehéz lesz viselnem, mennyi fáradságos munkámba, mennyi időmbe kerül majd, ha tisztességgel akarom nevelni.

Mindenesetre igyekeztem úgy tenni, mintha én adoptáltam volna a kislibát, és nem ő – engem. Libagyermekem ünnepélyes külsőségek közepette a Martina nevet nyerte a kereszttségben.

Napom a továbbiakban úgy telt, ahogyan már a libamamáké általában telni szokott. Kiballagtunk a rétre finom sarjűfüvecskét legelni, és sikerült meggyőzőnöm gyermekemet arról, hogy finom ennivaló az apróra vagdalt keménytojás is csalánnal. A gyermeknek pedig sikerült engem kioktatnia, sőt igen meggyőzően, miszerint teljességgel lehetetlen – legalábbis átmenetileg –, hogy akár csak egy percre is eltávolodjam tőle és magára hagyjam. Ez esetben tudniillik valami olyan kétségbeesett rémület fogta el, és olyan szívtépően zokogott, hogy néhány próbálkozás után betörtem, s összebarkácsoltam egy vállra akasztható kosárkát, amelyben állandóan magammal cipelhettem. Így legalább az alatt, amíg aludt, szabadon mozoghattam.

Soha nem aludt sokáig egyvégtében, de ezt az első napon úgyszólván észre sem vettem. Annál inkább az első éjszakán. Éjszakára előkészítettem számára egy csudás, villannyal fűtött bölcst, amely már sok fészekhágyó fiókának pótolta a melengető anyakeblet. Amikor este, már meglehetősen későn, bedugtam kicsi Martinámat a melegítőpárna alá, nyomban rákezdtet arra a gyors puszogásra, ami a kislibáknál az elalvás hangulatát fejezi ki, és valahogy így hangzik: „virrrrr...”. A ládát a melegítőbölcsovel a szoba egyik sarkába állítottam, és magam is bebújtam az ágyba. Már épp elalvófélben voltam, amikor hallom ám, hogy Martina nagy álmosan megint megszólal: virrrrrrr...”. Meg se mozdultam. Erre valamivel hangosabban, szinte kérdőn a kapcsolatlétesítő hang következett: Vivivivivi?” Selma Lagerlöf, akinek a kis Nils Holgersonról szóló könyve végtelenül nagy hatással volt egész gyerekkoromra, zseniális átérzéssel találta meg a hangkapcsolat értelmét, amikor így fordította le: „Én itt vagyok, te hol vagy?” Vivivivivi?

- „Én itt vagyok, te hol vagy?” De én még ekkor sem válaszoltam, sőt, csak azért is a fülemre húztam a takarót, és esengve reméltem, hogy a gyerek majd csak elalszik megint – de hiába. „Vivivi?” – még csak kapcsolatot létesítő hang, de már aggasztóan belevegyül az elhagyatottság fűtője: „Én itt vagyok, te hol vagy?” – de már legörbülő szájjal, előrecsücsörödő alsó ajakkal, illetőleg, libáról lévén szó, magasba nyújtott nyakkal, felborzolt fejtollakkal. És a következő másodpercben már kezdődött is a haddelhadd, élesen, fülsértően: „pühp...pühp...” Tetszett, nem tetszett, mászhattam ki az ágyból, a ládához. Martina boldogan fogadott, köszönt és köszönt: „vivivivivi” – és be sem akarta fejezni nagy megkönnyebbülésében, hogy többé immár nincs egyedül a vaksötét éjszakában. Gyengéden visszatuszkoltam a melegítőpárna alá, „virrrrr, virrrrr”, és már szundikált is, programszerűen. Én úgyszintén. De egy óra is alig telt el, úgy fél tizenegy tájt újra felhangzott a kérdő „vivivivivi?” – és a fentebb ecsetelt eljárás hűségeesen megismétlődött. És háromnegyed tizenkettőkor ismét. És egy órákor is. Hanem háromnegyed háromkor nekigyürköztem, és forradalmi változtatásokat hajtottam végre a kísérleti elrendezésen. Fogtam a bölcst, és az ágyam fejéhez raktam, kéznyújtásnyira. És amikor fél négy táján menetrendszerűen felcsendült a tudakoló „Én itt vagyok, te hol vagy?” – tört nyári lúd nyelven odavettem: „gangangang”, és megtapogattam egy kicsit a melegítőpárnát. „Virrrrr – mondta Martina –, már alszom is, jó éjszakát.” Egész gyorsan megtanultam gangangangozni, anélkül, hogy felébredtem volna. Gondolom, tán még ma is így válaszolnék, ha mély álmomban halkan így szólna hozzám valaki: „vivivivivi”.

Hajnalban bezzeg, amikor kivilágosodott, nem használt többé a „gangangang”, sem a párnaütögetés, Martina a nappali fénynél észrevette, hogy a párna nem én vagyok, sírt-rítt, és oda akart jönni hozzám. Nos, mit csinál az ember, mikor a saját forrón szeretett, aranyos kisbabája fél ótkor bögcisélni kezd? Úgy van, igaz, megfogod és berántod magadhoz az ágyba, s közben halkan hó imát rebegsz, hogy legalább még egy negyedóráskat hadd aludjon a kis angyal. És az angyal alszik is. Sőt, te is elalszol, óriási kéjjel, és szundikálsz mindaddig, no igen, mindaddig, amíg egyszerre csak valami lucskos hideget nem érzel az oldaladon... Hát efféle átkos következmények *soha* nem fordultak elő az én kicsi Martinámnál. Ameddig ugyanis a kisliba a „biztonságban-amamánál” lelkiállapotában van, megbízhatóan szobatiszta. Hanem aztán, ha felébred és fel akar kelni, a lehető legsürgősebben tanácsos kitenni az ágyból.

De Martina általában igen jól nevelt kisgyerek volt. Hogy egy pillanatig nem tudott egyedül maradni, az korántsem akaratoskodásból eredt. Gondoljuk csak meg, a szabad természetben normális körülmények között az efféle fiókának a biztos halált jelenti, ha elveszíti anyját és testvéreit. Biológiai szempontból valójában értelmes, hogy az ilyen eltévedt báránka nem törődik sem evéssel, sem ivással, hanem végkimerülésig arra fordítja minden szikrányi energiáját, hogy segítségért kiabál, hiszen így esetleg újra megtalálhatja az anyját.

Ha több, egymással bizonyos kapcsolatban álló vad libafiókánk van, akkor némi szigorúsággal sikerül lassanként rászoktatni őket az egyedüllétre. De egy magányos állatka a szó szoros értelmében halálra sírná magát.

Ez a mélységesen ösztönös idegenkedés az egyedüllétől volt az a kötelék, amely Martinát szorosan hozzám kapcsolta. Akárhová mentem, követett, és akkor volt tökéletesen boldog, ha a székem alá telepedhetett, amikor íróasztalomnál dolgoztam. Egy csöppet sem volt terhemre, beérte azzal, ha artikulálatlanul odamorogtam neki. valamit, válaszként érdeklődésére, hogy itt vagyok-e, élek-e még. Napközben minden pár percben felhangzott ez a kérdés, éjszaka körülbelül óránként. Hát szeretném én látni azt az embert – pontosabban *nem is* szeretném látni azt az embert, akit ne hatna meg, ne büvölne el egy ilyen kis libagyerek ragaszkodása, amint ez az élő óriás fűzfabarka kimért léptekkel, a ludakra jellemző mókás méltósággal dökög, avagy ha túl gyorsan haladsz, nagy erőlködve, szélesre tárt szárnyacskákkal rohan utánad. Megható, bár éppolyan idegtépő, mint az igazi csecsemők látása, az elhagyatottság fűtője is, amely rögvest felhangzik, mihelyt kímégy akár csak egy percre a szobából; még meghatóbb, de egyáltalán nem idegtépő az izgatott öröm, meg az intenzív, véget nem érő üdvözlés, amikor

visszatérsz. De a kisliba gyengéd ragaszkodásában mégiscsak az a legszebb, hogy kísértélhetsz vele a szabadba, ahol természetes körülmények között, de a lehető legszorosabb kapcsolatban lehetsz együtt a vad, domesztikálatlan állattal, és nyugodtan megfigyelheted.

Mivel Martina kedvéért amúgy is libamamát kellett játszanom, már meg sem próbáltam, mint eredetileg szándékomban állt, a háziliba nyakába varrni azt a kilenc fiókát, amely a rákövetkező két nap folyamán kelt ki a pulykatozó alatt. Tíz kisliba nem több, hanem éppenséggel kevesebb törődést igényel, mint egy magányos állatka, mégpedig azért, mert ha ennyien vannak, nem olyan bajos egyedül hagyni őket.

Martina azonban furcsa módon nem került testvéri kapcsolatba ezzel a kilenc kislibával, pedig hát eleget találkozott velük napközben, különösen a közös séták idején. A libuskák ugyan a kezdeti civódások után testvérkéjüknek tekintették, de ő a maga részéről vajmi kevésbe vette őket, legalábbis egyáltalán nem hiányoztak neki, ha éppen nem voltak vele, és mindig készségesen faképnél hagyta a csapatot, ha egyedül az én társaságomban lehetett. Noha, akárcsak Martina, a többi kilenc is bennem látta a libamamát, ugyanolyan szorosan tartottak össze egymás közt, mint amennyire személyemhez is ragaszkodtak. Vagyis, akkor érezték csak boldognak és nyugodtnak magukat, ha először: együtt, másodsorban pedig: ha velem voltak. Eleinte megkíséreltem, hogy Martina mellé pótlásként csak kettőt-hármat vigyek közülük sétálni. Hogy a hosszabb szakaszokat, például a falun át a Dunához vezető utat gyorsabban megtehessem, a kislibákat egyszerűen egy kosárban cipeltem magammal, s ráadásul, mivel a tervezett megfigyelésekhez három-négy állat is bőségesen elég, számomra is kellemesebb lett volna, ha a gyerekek többségét otthon hagyhatom. Sajnos, kiderült, hogy ez lehetetlen, mert a testvérek rajából kiszakított kisebbség állandóan nyugtalankodott és ijedezett, jelenlétem ellenére is mindig hajlamos volt egy kicsit arra, hogy füttyögni kezdjen elhagyatottságában a csapat, újra meg újra megtorpant, és nemigen akarózott velem jönnie. Ez a reakció, amelyet a testvérek hiánya váltott ki, nem annyira személyes volt, mint inkább tömegjellegű. Ha a többséget vittem magammal, s csupán kettőt-hármat hagytam odahaza, ellenkezés nélkül követtek, és nyugodtan viselkedtek. De akkor meg az otthon hagyottak sirták ki a szemüket is. Egyszerűen, ha sétálni mentem, vagy egyedül Martinát vittem, vagy mind a tízet magammal kellett cipelnem. Két év múlva, amikor megint felneveltem egy szelíd fészekalját, már eleve csak négy fiókát vettem pártfogásomba – okulván a saját káromon.

Ezen az első libanyáron hihetetlenül sok időt töltöttem el tíz libagyerekemmel, és hihetetlenül sokat tanultam tőlük. Boldog az a tudomány, ahol a kutatómunka jelentős része abban áll, hogy az ember egy csapat vadliba társaságában, pucéran és vadon császál a Dunaparton, meg nagyokat úszik. Én bizony nagyon lusta ember vagyok, olyan lusta, hogy sokkal jobban bevalók megfigyelőnek, mint kísérletezőnek. Voltaképpen igazán csak a legsúlyosabb kanti kategorikus imperatívusz kényszerítő nyomása alatt dolgozom, homlokegyenest természetes hajlandóságom ellenére. És a vadon élő állatokkal folytatott, kizárólag csak megfigyelő munkában és életben az a legnagyobb, hogy maguk az állatok is olyan csodálatosan lusták. Teljesen idegen tőlük az a mérhetetlenül ostoba munkadűh, amely a modern civilizáció emberére jellemző, akinek még arra sem jut ideje, hogy valódi kultúrát teremtsen magának. Még a szorgalom példaképei, a méhek és a hangyák is „dolce far niente”-ben (édes semmittevésben) töltik a nap túlnyomó részét, csakhogy ilyenkor *nem látjuk* őket, ezeket a képmutatókat, mert mihelyt nem kell dolgozniuk, benn csücsülnek az építményeikben. És az állatok siettetni sem hagyják magukat. Aki vadlibákkal akar megismerkedni, annak velük kell élnie, aki pedig velük akar élni, annak alkalmazkodnia kell az élettempójukhoz. Márpedig erre egyszerűen *képtelen* olyan valaki, akiből hiányzik a természetadta, istenáldotta lustaság. Az alkatilag tevékeny, szorgalmas ember megtévelyodnék, ha azt kívánnák tőle, hogy egész nyáron át libák között libamódra éljen, mint ahogy én tettem (igaz, megszakításokkal). A vadlibák a napnak több mint felét heverészéssel, emésztéssel töltik. A maradék fél nap szűken számított háromnegyedében legelésznek. A legelészés és az emésztés periódusai közé iktatott szakaszokra esik az a tevékenység, amit lényeges megfigyelünk, s ez az időmennyiség együttvéve sem több, mint legfeljebb egynolcada a nap ébren töltött részének. A vadlibák gyötrelmesen unalmas jószágok lennének, ha nem volna olyan érdekes az, amit ebben a nyolcadrésnyi időben művelnek.

Aki egy csapat vadlibával csatangol a Duna árterületén, nyugodt lelkiismerettel henyélhet, sőt, egyszerűen *nem is tehet* mást az idő hétnolcad részében, mint hogy a hasát sütteti a nappal, és noha a töltött, felhúzott fényképezőgép ott van a keze ügyében, egyáltalán nem szükséges folyton a libákra vigyáznia, hisz a gyakorlott fül már a hangjukon is meghallja, hogy mikor ebiednek fel, vagy hagyják abba a legelészést, hogy érdekesebb dolgokkal foglalkozzanak. Azt is megtehetjük persze, amíg még kicsik és szorosán, aggodalmasan ragaszkodnak hozzánk, hogy egyszerűen odébbmegyünk, s ezzel kényszerítjük őket, hogy kövessenek bennünket. Sőt, ha az ember ismeri a nyári ludak kifejező hangjait, és ért is némelyest az utánzásukhoz, akár egy csapat kifejlett madarat is rávehet arra, hogy menjenek el valahonnan, szálljanak fel, vagy akármi más egyébre, pedig ezek már nem kötődnek hozzánk olyan feltétlenül. Hanem az efféle befolyásokkal igen óvatosan és takarékosan kell élni, és nem szabad sokkal többet megkívánni, mint amennyit a fiókáikat vezető libaszülők kívánnak e tekintetben. A kislibák testileg, de lelkiileg is hamar kimerülnek, ha nem hagyják eleget pihenni őket. Kétségtelen, hogy én bizony nagyon túlterheltem kicsi Martinát élete első napjaiban, bizonyára ezért is maradt el némelyest a növekedésben, ezért lett sovány és ideges. Mivel az idősebb fiókák már nem félnek annyira az egyedüllétől, egyszerűen nem is hagyják magukat így noszogatni, hanem egyszerűen lemaradnak, és legelészni kezdenek.

Ennek ellenére velük szemben is lehetőleg minél gyéribben próbálkozzunk a hangadással vagy más módon történő befolyásolással, elsősorban azért, mert különben éppen azokat a reakciókat tompítjuk vagy töröljük el végleg, amelyeket vizsgálni kívántunk. Íme, egy példa. A kislibák velük született módon reagálnak a szülők vagy más fajtásuk bizonyos kifejező hangjára, amely a helyváltoztatás szándékát jelzi. Ezt a hangot gondozójuk is könnyűszerrel utánozhatja, s így arra készítheti őket, hogy kövessék. De ha túl *gyakran*, azaz lényegesen gyakrabban teszi ezt, mint ahányszor éppen ez a hangulatátviteli folyamat a ludak életében normális körülmények között előfordul, akkor kifárasztja a reakciót. Ez pedig azt vonja maga után, hogy az állatok többé nem ügyelnek a kérdéses hangjelre. A gondozó tehát negatív idomítás révén, az úgynevezett „leszoktatással” éppen azt az öröklött, vele született reakciót semmisíti meg, amelyet vizsgálni kívánt. Aki nem akar ebbe a hibába esni, annak bizony csakugyan rendelkeznie kell azzal, amit joggal becéznek birkatürelmek.

Különösen érdekesek azok a hangmegnyilvánulások, amelyek a vadlúd esetében a továbbindulás, -úszás, -repülés hangulatát kifejezik. Már az egészen fiatal kislibák is velük született módon reagálnak e fölöttébb bonyolult vokabulárium minden apró árnyalatára. A szokásos kapcsolatlétesítő hang, a közismert halk, sebes libagágogás akkor is felhangzik bizonyos időközökben, ha az állatok nyugodtak, ha legelésznek, vagy lassan lépegetnek. Ez a gágogás a vele rezgő erős felhangoktól sajátosan tört csengést kap, szótagszáma rendszerint hat és tíz között mozog. Közönséges kapcsolatlétesítő hangnál a szótagszám a magas felhangokkal egyenes, a hangerővel pedig fordított arányban áll. Minél több a szótag, annál magasabb fekvésben, annál halkabban szól a gágogás. Amennyiben a hang e három sajátossága jól kifejezett, akkor ez a legnagyobb fokú elégedettséget jelenti, vagyis hogy az állatokban egyelőre nincs semmi hajlandóság a helyváltoztatásra. Ha a nagy szótagszámú, magas fekvésű, halk gágogást emberi nyelvre fordítjuk, ilyesmit fejez ki: itt nagyon jó, maradjunk csak itt, s ehhez járul – mintegy mellékjelentésként – a kapcsolatlétesítő hang: én itt vagyok, te is itt vagy még? Ahogyan a libában érlelődni kezd a helyváltoztatás hangulata, úgy változik a kapcsolatlétesítő hang is, mégpedig oly módon, hogy a szótagszám csökken, a magas felhangok megszűnnek, és a gágogás hangosodik. A hatszótagos gágogás már megfelel amolyan lassú, de állandó előrehaladásnak, mintha az állatok a silány legelőn kettőt-hármat lépegetnének, hogy egyik fűszáltól a másikhoz jussanak. Az ötszótagúság határozott menethangulatot fejez ki, az állatok csak hébe-hóba csipptenek fel egy-egy fűszálat, fő gondjuk a haladás. A négy szótag már erős indítékot jelez a helyváltoztatásra, a liba ilyenkor csaknem mindig izgatottan nyújtogatja a nyakát. A három gágogás már gyors menetelést jelent, a nyak egészen kinyúlik, és kezd lábra kapni a *repülés hangulata*. A kétszótagos, mindig nagyon mélyen és hangosan csengő hangkapcsolat, a „gangang, gangang” félreérthetetlenül jelzi, hogy a liba a következő pillanatban felszáll.

De ha *nincs* repülési hangulat, és a liba a tervbe vett helyváltoztatást gyalog vagy úszva kívánja megtenni, ezt is módjában áll jelezni egy különleges hangformával, amely semmi mást nem fejez ki, csupán éppen ezt. Körülbelül a három- és a négyzótagos gágogás között, ott, ahol egyébként felmerülhetne a repülési hangulat gyanúja, a lúd ilyenkor harsány, élesen tagolt, fémesen csengő, háromszótagos kiáltást hallat, amelynek erősen megnyomott középső szótagja mintegy hat egész hanggal magasabb fekvésű, mint a másik kettő, valahogy ilyesformán: „gangingang”. A repülni még nem képes fiókákat vezető szülőknél érthető módon különösen gyakran fordul elő, hogy a helyváltoztatás hangulata határozottan a *nem repülve* szándékkal párosul. A fiókákat vezető házilibáktól különösen sűrűn hallhatjuk ezt a kiáltást, ami meglehetősen komikusan hat a szakértőre, hiszen ezek a súlyos testű jószágok amúgy sem igen tudnak repülni, amiért is állandó „fogadkozásuk”, hogy a szándékolt helyváltoztatást lépegetve, és nem repülve hajtják végre, voltaképpen teljesen fölösleges. Tehát mivel minden ilyen hangadás teljesen ösztönszerű és öröklött, az állatoknak erről halvány sejtelmük sincs.

Mint már említettem, éppen ilyen öröklött, vele született tulajdonsága minden kis nyári lúdnak, hogy „öszönösen” érti a kapcsolatlétesítő hangok egész vokabuláriumát. Már az egy-két napos fiókák is habozás nélkül reagálnak az összes említett árnyalatra. Ha kisebb szótagszámmal, erősebben hallatjuk a kapcsolatkeresés hangját, abbahagyják a legelészést, felkapják fejcskéküket, lassan az egész csapaton erőt vesz a „menethangulat”, s végül nekiindulnak.

Különösen kedves – és ha nem könnyelműsködünk vele, mindig kitűnően demonstrálható – a kislibák reakciója a „gangingang”-ra. Érdekes, hogy a kislibák ezt a hangképet hallva, főként olyankor „érezik találva magukat”, amikor például valami különlegesen finom legelénivaló elcsábítja őket és lemaradoznak. Ilyen esetben aztán szinte ostorcsapásként hat rájuk a „gangingang”, és csak úgy viharzanak szüleik vagy a szülőt pótló ember után, széttárt szárnyacskával, maximális gyorsasággal. Ez a reakció kicsi Martinám esetében takaros kis szélhámosságra adott módot.

Noha Martina neve eredetileg nem a faj hívó vagy kapcsolatkereső hangjából származott, mint például Csoknál, merő véletlenségből mégis olyan gyönyörű hívóhang-nevet találtunk számára, aminél szebbet talán soha egyetlen madár sem kapott nálunk Altenberg-ben: ha ugyanis a nyári lúd-nyelv „gangingang”-jának hangszínével és abszolút hangmagasságával ejtettük ki az „i”-t, erősen hangsúlyozva, feltétlenül kiváltottuk a leírt reakciót, és Martina száguldva közelgett, akár a sarkantyúba kapott ló. Kiváltképp a vadászokat meg a többi kutyaszakértőt tudtam elképesztetni azzal, hogy kicsoda „engedelmességre” idomítottam be az alig egyhetes kislibát. Mindössze arra kellett nagyon is ügyelnem, hogy a többi, „idomítatlan” kislibám ne legyen hallótávolságban, mert különben azok is jöttek volna rohanvást, szinte gombnyomásra.

A kislibák ugyanolyan öröklött módon reagálnak az öregek riasztó hangjára, mint ahogyan velük születik az értelemszerű válasz a kapcsolatlétesítő hang minden változatára. Ez a riasztás egytagú, többnyire elég halkan, nazálisán ejtett „gang”, amelyben az „r”-ből is rezeg valami, úgyhogy talán a legjobb, ha „rang”-nak betűzzük. A rekedtesen csengő hangot leghatásosabban úgy utánozhatjuk, ha kiejtése közben belélegzünk. Erre a hangra fürkészően emelkedik a magasba minden libafej, és egy csapásra elnémul az egyébként szinte szakadatlanul hallható kapcsolatlétesítő hang.

Ha hangosabban ejtjük ki, a kifejlett libákon úrrá lesz a felrepülés hangulata, igyekeznek olyan helyre kerülni, ahonnan szabad körkutatásuk nyílik, és könnyen felszállhatnak. Az apró fiókák ellenben sürgősen a mamájukhoz vagy a pótmamájukhoz szaladnak, és a mama, illetőleg az ember oltalmában sűrű kis csoportba verődnek.

Ez az ijedt hangulat addig tart a fiókáknál, amíg *le nem fújják a riadót*. Vagyis a libaszülőknek nem kell másodszer is figyelmeztetni a gyerekeket, hogy maradjanak csendben és riadókészültségben, hanem minden érzékükkel feszülten a veszélyre koncentrálnak. És ha elmúlt a veszedelem, következik a lefújás a kapcsolatlétesítő hang halk gágogásával, mire a gyerekek kinyújtják a nyakukat, és minden esetben óriási „köszönés-ceremóniát” rendeznek.

Amilyen gyorsan követi a tavaszt a nyár, olyan gyorsan lesz ezüstös evezőtollakkal ékes, szépséges szürke madár az aranyos kis pihegolyóbisból. És milyen kedves, milyen vonzó a serdülés ideje, milyen meghatóak a felemás átmeneti formák a kisgyerek és az ifjú között, a túl nagy lábak, vastag ízületek, az esetlen mozdulatok, amelyek annyira jellemzőek a kamasz évekre – bár ezek, libákról lévén szó, néhány „kamaszhétre” zsugorodnak össze. És milyen csodálatos az a pillanat, amikor kibontakozik a felnőtt madár újfajta harmóniája, s a megerősödött evezőtollak széttáruulhatnak az első repülésre!

Erdei pintyet pedig ne vegyél!

Alig van ember, aki tudná, hogy melyik állatot ajánlatos és hálás feladat otthonában gondozni. Természetkedvelő emberek nemegyszer próbálnak lakótársul fogadni valamilyen állatot, de a próbálkozások újra meg újra zátonyra futnak, részben mert lehetőségeik nem elégségesek, részben mert az állatokat rosszul választják meg. Sajnos, legtöbb állatkereskedőnk sem ért túlságosan ahhoz, hogy a vásárlót helyesen ítélje meg, és azt ajánlja neki, amit az voltaképpen keres.

Ezzel azonban elsősorban magunknak kell tisztában lennünk. Az a kívánság, hogy állatot tartsunk, többnyire abból az ősrégi alapmotívumból ered, amely például Kiplinget a *Dzsungel könyvének* megírására készítette, és ez a kultúremler vágyakozása a szabad természet elveszett paradicsoma iránt. És bár igaz, hogy minden állat egy darabka természet, mégsem alkalmas mindegyik arra, hogy mint a Természet reprezentánsa, megossza veled házatát. Azokat az állatokat, amelyeket *nem* tanácsos beszerezned, két nagy csoportra tagolhatjuk: olyanokra, amelyek *veled* nem bírják, és olyanokra, amelyekkel *te* nem bírod ki az életet. Az első csoportba tartozik minden érzékeny állat, melyet nehéz gondozni és egészségesen tartani, a másodikba úgyszólván az összes többi, s ezek közül néhányat már ábrázoltam is az *Állatok, károk, bosszúságok* fejezetben. Az állatkereskedéseinkben kapható állatok jelentős része e két csoport valamelyikébe sorolható. És a maradék – azaz a nem is túl érzékeny, nem is túl idegesítő állatok legnagyobb része – olyan unalmas, hogy nem éri meg sem a beszerzésére fordított pénzt, sem a gondozására fordított fáradságot. Az aranyhalak, görög teknősök, kanárimadarak, tengerimalacok, törpe papagájok, angóramacsok, ölebecskék stb., stb., vagyis éppen a szokásos szoba- és gyerekállatok szörnyen sötét lények, s csak nagyon keveset nyújtanak abból, amire e sorokkal fel szeretném hívni a figyelmet. Hogy ki milyen állatot szerezzen be magának, az különféle tényezőktől függ; első helyen attól, hogy ki mennyi

fáradtságot hajlandó rászáni naponta, kinek milyen jók avagy rosszak az idegei a lármát illetően, ki meddig van távol hazulról és így tovább.

Nos hát, mi a kívánságod? Egy darabka valódi természetet akarsz bevinni otthonodba, hogy barátságosan figyelmeztessen, emlékeztessen: a világ nemcsak aszfaltból, betonból, villanyvezetékéből áll? Vagy láthatárod néhány négyzetdeciméterét akarod olyasvalamivel kitölteni, ami nem emberkéz műve?

Ha a szemed mindössze egy kicsinyke, természetes élő-növekvő zöld foltra, eleven lények szépségére áhítozik, akkor szerezz magadnak egy akváriumot, ha viszont nyájasabbá, élénkebbé akarod tenni otthonodat, vegyél egy kis madárpárocskát, nem is sejtéd, milyen kedves, kellemes hangulatot áraszt a jókora kalitkában, boldog házasságban éldegelő süvöltőpár. A hím halk, fecserésző, de szépen csengő éneke csodálatosan megnyugtató és méltóságteljesen tartózkodó, szinte már udvarias dürrögése, állandó figyelmessége párja iránt a legnagyobb látványok egyike, amit kalitka csak kínálhat. Gondozásukra csak mindössze néhány percet kell fordítanod naponta, a bárhol kapható mageledel fillérekbe kerül, és könnyű beszerezni azt a kis zöldségféléit is, ami e madárkák étlapjának egyetlen változatossága.

De ha magányos ember vagy és személyes kapcsolatokra vágyódsz, ha szeretnéd, hogy legyen valaki az otthonodban, aki örül, amikor hazaérsz, akkor kutyát vegyél. Ne hidd, hogy városi lakásban kegyetlenség kutyát tartani. Hisz a kutya boldogsága elsősorban attól függ, hogy mennyi időt tölthetsz vele, hány utadon kísérhet el. Bánja is ő, ha esetleg órákig kell várakoznia rád dolgozószobád ajtaja előtt, ha aztán jutalmul egy tízperces közös séta következik. A kutyának a személyes barátság az egész világot jelenti. De gondold meg jól, ez nem csekély kötelezettséggel jár, hiszen egy hű kutyával nem lehet csak úgy felbontani a barátságot. A kutyát elajándékozni – felér egy gyilkossággal. És gondold meg azt is, különösen, ha érzékeny lelkű ember vagy, hogy barátod élete jóval rövidebb, mint a tiéd, s hogy tíz-tizenégy év után elkerülhetetlen a szomorú búcsúzás.

Ha ilyesmi aggaszt és megriaszt, akkor sincs baj, hiszen találhatsz elég sok más, szellemileg kevésbé magasrendű, az emberhez kevésbé hasonló lényt, amely ilyen tekintetben „olcsóbb”, de azért mégis szerethető, például itt van mindjárt legkönnyebben tartható honi madarunk: a seregély. Egy rendkívül eszes barátom szokta mondogatni, hogy a seregély a kisember kutyája, és ez tényleg találó. Jellemző módon már abban is megegyezik a kutyával, hogy egyiket sem szabad „készen” venni. A felnőtt korában vásárolt kutya csak nagyon ritkán lesz igazán a *tiéd*, mint ahogyan a gyereked sem lesz a gyereked, ha gazdag ember lévén, fizetett személyzetre, dajkára, nőrszre, kisasszonyra vagy házitánítóra bízod a nevelését. Hiszen a nevelésben minden a személyes kapcsolaton múlik. Tehát a seregélyfiókát is *magadnak* kell etetned, tisztába tenned, ha azt akarod, hogy igazán kedves kis madarad legyen. De nem kell sokáig fáradoznod vele. A seregélyfiókának ugyanis attól számítva, hogy kibújik a tojásból, mindössze körülbelül huszonnégy napra van szüksége, hogy önálló legyen. Ha kéthetes korában vesszük ki a fészekből (vagy vetetjük ki, hiszen rendelésre minden jobb állatkereskedés gondoskodik megfelelő korú fiókáról), még az is idejében van, s így az egész nevelés alig tart két hétig. Ráadásul egy csöppet sem veszélyes a dolog, mindössze annyiból áll, hogy egy csipesszel naponta ötször-hatszor eledelt tömünk a fióka möhön tátongó, sárga csőrébe, a másik végéről pedig ugyanazzal a szerszámmal leemeljük a takarosan hártába csomagolt, egyáltalán nem maszatolódo székletgolyócskát. Így a mesterséges fészek mindig tiszta marad, és nincs szükség friss „pelenkára”. A fészket szénából formáljuk ki, és tegyük egy félig zárt, csak elől nyitott ládába, mivel ez hasonlít leginkább a természetes költőodúra; de arra ügyeljünk, hogy a nyílás elég tág legyen, és kényelmesen beférjen rajta a kezünk. Az ilyen félig-meddig odúban a fióka mindig csak a világosabb oldalon pottyantja ki székletét, s így a fészekbe soha nem hullik piszok, még ha egyszer nem is vagyunk éppen jelen. Eledelként szükség esetén megfelelő a nyers hús, a szív, a tejbe áztatott zsömlé és valamelyes apróra vagdalt keménytojás, nem árt ha hozzákeverünk egy csöpp földet is. Legmegfelelőbb – mert természetes – táplálékuk a földigiliszta és a friss hangyatojás, ha sikerül beszereznünk. De a seregélynek csak fejlődése idején van szüksége ezekre a drága ennivalókra, mihelyt önállóan tud táplálkozni, bátran adhatunk neki csaknem mindenből, amit mi, emberek fogyasztunk. Ajánlatos, hogy a kifejlett seregély alapdiétája a kissé megnedvesített búzakorpa legyen, s ehhez keverjük egy kevés őrölt kendermagot vagy mákot, mivel ilyen táplálék mellett a madár ürüléke száraz és csaknem szagtalan. És ha ráadásul némi tözeglisztet szórunk a fészekládába, még a legkisebb szobában sem érezhetjük semmi szagát az állatnak.

De ha még a seregélyt is „sokallod”, hiszen csakugyan meglehetősen terjedelmes kalitkát igényel, és inkább egy kisebb madárkát szeretnél, amely nem kíván annyi helyet, időt és törődést, de még kielégíti szükségleteidet a „személyes kapcsolat” terén, akkor hadd javasoljam a csízt. Ahány kismadarat csak ismerek, valamennyi közül a csíz az egyetlen, amely nemcsak hogy megszelídül, de igazán személyes ragaszkodást tanúsít még akkor is, ha idősebb korában ejtik fogságba. No persze, más kismadarak is teljesen „megszelídülnek”, olyan értelemben, hogy nem félnek gondozójuktól, a fejére vagy a vállára telepednek, és nyugodtan csemegéznek a kezéből. A vörösbeggyel például nagyon hamar elérhetjük ezt. De aki megtanult valamivel mélyebben bepillantani az állat lelkébe, és leszokott arról, hogy önnön érzelmeit vetítse ki az állatba – abban a hiedelemben, hogy az állat okvetlenül szereti őt, ha már ő szereti az állatot –, az végül felfedezi a vörösbegy éj sötét tündérszemében azt az egyetlen, vajmi sekély lelki életre valló kérdést: „Hát mi lesz azzal a lisztkukaccal, kapom már vagy nem?” A csíz ellenben növényevő, naphosszat eszeget, s emiatt igazában sohasem lesz éhes, érdeklődési körében tehát a táplálékfelvétel sokkal kisebb szerepet játszik, mint a rovarévi madarakéban. A kezünkben tartott lisztkukac lényegesen hatásosabb csábeszköz a vörösbegy számára, mint a kendermag a csíznek. Ezért van az, hogy a nemrég befogott és vásárolt vörösbegy hamarabb eszik kézből, mint hasonló körülmények között a csíz; sőt előbb rávehetjük arra is, hogy önként közeledjék gondozójához. Csakhogy amikor a csíz teszi ugyanezt – ami többnyire néhány hónapba is beletelik –, akkor azt nem az enivalóért, hanem a társaság kedvéért teszi. Az efféle „társaságkedvelési szelidség” sokkal tartósabb rokonszenvet kelt az emberben, mint a vörösbegy fölöttébb „anyagias” táplálkozás szelidsége. A csíz mint társaságban élő állat, képes személyes kapcsolatot létesíteni gondozójával, míg ugyanehhez a magányosan élő vörösbegynek egyszerűen semmi érzéke sincs. Természetesen még sok más, társasan élő madár is átviszi társas ösztönét az emberre, és ha fiatal koruktól neveljük őket, szoros szociális kapcsolatba lépnek velünk. Meghatóan ragaszkodó lény a seregély, a süvöltő, a csíz; a nagy varjúfélék, a papagájok, a ludak, darvak pedig egyenesen a kutyával vetekszenek. De valamennyiüket nagyon fiatalon kell kivenni a fészekből, ha valóban szelíd és barátságos lakótársat akarunk faragni belőlük. Hogy miért éppen a csíz kivétel, miért képes még idősebb korában foglyul ejtve is szoros kapcsolatot találni az emberrel, nem tudjuk.

A sok alkalmas és hálás objektum közül azért említettem először az akváriumot, a süvöltőt, a seregélyt meg a csízt, mivel az ő gondozásuk nem igényel nagyobb megerőltetést. Ha hajlandóak vagyunk több időt is áldozni, tucatjával találhatunk hasonlóan „hálás” állatokat. De hadd adjak egy jó tanácsot: első kísérleteidet korlátozd olyan élőlényekre, amelyeket *könnyű* tartani, és nem igényelnek különlegesebb gondozást ahhoz, hogy a fogságban is egészségesek maradjanak.

A „könnyen tartható” fogalmát határozottan meg kell különböztetnünk a „tartható” vagy éppen az „ellenállóképes” fogalmától. Egy élőlény „tartásán” tudományos értelemben azt a kísérletet értjük, amikor a szorosabb vagy lazább fogságban levő lény teljes életciklusát igyekszünk szemmel kísérni. Megtévesztő módon azonban általában főként olyan állatokat neveznek „tarthatónak”, amelyek voltaképpen csak szívós természetűek, magyarul mondva: *hosszú időbe telik, míg végleg elpusztulnak*. Klasszikus példája a „tartható”, de valójában csak *szívós természetű* és korántsem igénytelen állatnak a görög teknős. Igaz, hogy még a nem hozzáértő állattartó biztosította életfeltételek mellett is eltart három, négy, esetleg több évig, mire igazán, véglegesen és visszavonhatatlanul kimúlik, de alapjában véve már a „tartás” első napján haldokolni kezd. A legtöbb városi lakásban csak nagyon nehezen vagy egyáltalán nem teremthetjük meg a feltételeket ahhoz, hogy a szárazföldi teknősök megéljenek, hát még, hogy egészségesek legyenek, növekedjenek, szeressenek és szaporodjanak. Egyébként tudomásom szerint eddig még senkinek sem sikerült a mi éghajlatunk alatt *tenyészteni* is ezeket az állatokat.

Ha olyan ember szobájába lépek, aki szereti a virágokat, és látom, hogy a növényei szépen fejlődnek, mindjárt tudom, hogy lelki rokonomra találtam. Jómagam semmi pénzért nem tűnök meg a szobámban olyan növényt, amely bármilyen sokáig húzza is, de előbb-utóbb elpusztul. Az igénytelen aspidistra, a dúsan hajtó fikusz, a derék kis szobatárs mindig megörvendeztet egészséges tenyésztésével, de a leggyönyörűbb rhododendron vagy ciklámentő is a pusztulás leheletét lopja be hozzám, mert életük már nem felfelé, hanem lefelé tart. A lefejezett, azonnali halálra ítélt vágott virágokat ugyan nem szeretem túlságosan, de sokkal kevésbé zavarnak, mint ez a lassú elsorvadás. Növényekkel szemben talán valóban érzelgősnek tűnik ez a biológusszemlélet, de ami az

állatokat illeti, mindenki köteles igazat adni nekem. Egy állat halála még olyasvalakiben is részvétet kelt, aki egyébként nem túlzottan érzékeny a természet iránt. Éppen ezért mindenkit nagyon szépen kérek, hogy csak olyan állatot szerezzen be magának, amely az adott körülmények között valóban él, nem pedig csak lassan halódik. A fájdalmas csalódások többnyire elriaszítják az embereket attól, hogy állatot tartsanak, pedig a legtöbb csalódás onnan ered, hogy rosszul választották meg az *első állatot*, amellyel megpróbálkoztak. A kalitka aljában holtan heverő tengelic bizony sokkal mélyebb és tartósabb benyomást vált ki, mint holmi hervatag cserepes növény, és a lelki-furdalás gyötörte tulajdonos megesküszik, hogy soha többé nem tart madarat. Pedig ha tengelic helyett csíz veszt, másfél évtizedig örvendezhetett volna vele. Megjegyzem, alig van madárfaj, amelyet a kereskedők és a járatlan madárrajongók olyan nagy számban gondolnának halálra, mint éppen a tengeliceket. Ha a hozzáértő szemügyre veszi valamelyik állatkereskedő kalitkáiban a ketrechez bizony még alig-alig hozzászoktatott őszi fogást, feltétlenül megállapítja, hogy nagy részük máris a halál martaléka, ha másért nem, akkor azért, mert a manapság beszerezhető eledel minősége csak nagyon is mérsékelten kielégítő. A tengeliceknek, különösen, amikor éppen fogságba kerülnek, rengeteg olajtartalmú apró szemű magféleiségre van szükségük. Én bizony aligha vállalkoznék tengelic beszoktatására, ha nem áll rendelkezésre korlátlan mennyiségű bogács-mag vagy mák. Az egyetlen, valamelyest használható pótlék a zúzott kendermag, hangsúlyozom, a zúzott, hisz a tengelic a maga gyöngye kis csőrével nem képes az ép kendermagot szétroppantani. Ezt sok állatkereskedő maga sem tudja, de ha netán tudja is, nem szívesen árulja el a vevőnek, nehogy a madár igényességével elriassza a vásárlástól. Ám a vérbeli állatkereskedő, aki maga is szereti a madarakat, rendszerint alaposan ki szokta faggatni a vevőt, mielőtt egy-egy nehezen tartható fajtát bízna rá.

És hadd adjak még egy, csak *látszólag* olcsó, jó tanácsot: *beteg* állatokkal ne foglalkozz! Kizárólag egészséges madarat fogjál vagy vásárolj, vagy emelj ki a fészekből, vagy kérj ajándékba hozzáértő gondozótól, de eszedbe ne jusson befogadni valami véletlenül hozzád keveredett, fészekből kihullott madárfiókát, eltévedt őzgidát, vagy elárvult mókuskölyköt. Az efféle *véletlenül emberkézre* került lények az esetek túlnyomó többségében már eleve magukban hordják a halál csíráját, vagy annyira legyengültek, hogy csak a gyakorlott állatorvos kezelése mentheti meg őket. És általában: ne bánd, ha „fogadott gyereked” megszerzése némi fáradtságba és pénzbe kerül, százszoros kamattal térül majd vissza mindez. Ragaszkodjál csak nyugodtan választottadhoz, ne hagyd meggyőzni magad a kereskedőtől, hogy az énekes rigó éppolyan aranyos, mint a seregély, és éppúgy megszeliődül. Hanem ha egyszer történetesen igazán *szelíd* állatot ajánlanak, vagyis amelyet szemlátomást fiatal korától neveltek vagy már hosszú ideje beszoktatták, ráadásul, ha az állat – mindegy, hogy madár vagy emlős – valamelyik társasan élő fajhoz tartozik, nos, akkor ragadd meg az alkalmat, még ha négyszer-ötször annyiba kerül is, mint egy másik, azonos fajú, de éppen hogy csak foglyul ejtett félének vadóc.

És van még valami, amit a dolgozó városi embernek fontolóra kell vennie ilyenkor – az *időbeosztás*; mégpedig mind a sajátja, mind az állaté. Mert aki például mindennap már kora reggel munkába megy, és csak naplemente után ér haza, sőt a vasár- és ünnepnapokat sem városi lakásában, hanem a szabadban akarja tölteni, annak édeskevés öröme lesz egy énekesmadárban. Az a tudat, hogy távozás előtt még rendesen ellátja a madarat, és az most alkalmasint csodásan énekel – nem jelent különösebb elégtételt. De aki tekintettel van a körülményekre, s inkább egy bohókás törpe fülesbagoly párocskát, szelíd kis kuvikot, aranyos kis rágcsálót vagy más, hasonlóan *éjjel élő* állatot tart, amelyik épp akkor kel fel és kezdi a maga napját, amikor gazdája hazaér a munkából – annak nagyon sok jóleső örömben lesz része. Az állatbarátok egyébként is érdemtelenül hanyagolják el a kis rágcsálókat, gondolom, tán azért, mert általában meglehetősen nehéz a beszerzésük. Az állatkereskedelemben ugyanis a domesztikált háziegerekre és vándorpatkányokra kívül legfeljebb a szintén domesztikált, következőképpen módfelett unalmas tengerimalac kerül úgy-ahogy rendszeresen forgalomba. Csak nemrégiben kezdtek tömegesen tenyészteni és forgalomba hozni egy újabb rágcsálófajt, amelynél jobb szórakozást aligha ajánlhatnék a magasabb rendű tevékenységre alkalmatlan, fáradt esti órákra: az aranyhőrcsögöt. Miközben e sorokat írom, az íróasztalom mellett álló jókora ládában épp a világ legmulatságosabb birkózóbajnokságát bonyolítja le hat darab háromhetes, szinte elképzelhetetlenül édes kis hőrcsögfi, aztán bukfacezni kezdenek ezek az alig eger nagyságú, duci kis jószágok, hangosan sivalkodva, borzasztó veszedelmes harapásokkal fenyegetik, vad szökdecseléssel üldözik egymást keresztül-kasul a ládán, s közben lépten-nyomon orra buknak, amilyen kis esetlenek, ügyetlenek. Nem ismerek egyetlen másik rágcsálót, amely olyan „intelligensen”, már-már kutya- vagy macskamódra játszanék, mint az aranyhőrcsög. Szívderítően kedves dolog, ha otthonunkban egy ilyen féktelenül jókedvű kis lény él, amely ráadásul végtelenül mókásan és bájosan juttatja kifejezésre jókedvét.

Azt hiszem, a Jóisten egyenesen a nagyvárosokban lakó, szegény állatbarátok kedvéért teremtette az aranyhörcsögöt. Legalábbis annyi biztos, hogy ebben a kis mesterműben egyesítette a szobaállatok minden kellemes tulajdonságát, és gondosan mellőzött minden kellemetlent. Az aranyhörcsög nem harap – vagy mindenestre sokkal kevésbé, mint a tengerimalac vagy a házinyúl. Csak a nagyon fiatal kölykök mamáját kell valamelyes óvatossággal kezelnünk, bár csupán ivadékainak közvetlen közelében; egy méterre a fészektől már nyugodtan megfoghatjuk. Milyen aranyos szobaállat lehetne például a mókus, ha nem akarna mindenre felmászni, és az összes, csak némileg is megrágható holmin otthagyni a fogacskája nyomát. Nos, az aranyhörcsög nem mászik, és olyan keveset rágcsál, hogy nyugodtan hagyhatjuk szabadon futkározni a szobában, nem okoz semmi kárt.

Ráadásul pusztán külsőre is a világ egyik legtakarosabb állatkája, azzal a vastag kis koponyájával, nagy szemével, amellyel olyan okosan néz a világba, hogy sokkal bölcsebbnek látszik, mint amilyen valójában, no meg bundájának csodálatosan izléses, vidáman tarkabarka, arany-fekete-fehér rajzolatával. De főként a mozgása olyan mulatságos és bájos, hogy az ember újra meg újra elmosolyodik a láttán, amikor például serény ügetéssel iramodik felénk kurtácska lábain, vagy váratlanul megtorpan és felegyenesedik, akárcsak egy padlóba vert, picike cövek, hogy égnek meredő füllel, még nagyobbra tágult szemmel holmi képzelt veszély után szimatoljon.

A szobám közepén álló asztalon, közel az íróasztalomhoz, egy egyszerű kis terrárium foglal helyet, aranyhörcsög-tenyészetem csírasedjéje, ahonnan naptári pontossággal minden hat hétben újabb aranyhörcsög-nemzedéket telepítek át valamelyik terjedelmes ládába, amelyektől rövidesen mozdulni sem lehet már a szobában. Ebben a terráriumban székel a „törzsanya”, a mindenkori legifjabb generációval. Felőlem nyugodtan gúnyolódhatnak a bonyolult gondozást igénylő, ritka állatok blazírt kedvelői, hogy engem ennyire megindít egy ilyen olcsó kis jószág, amelyet akármelyik ötéves gyerek is ellát. Csakhogy én fütyülök arra, hogy egy állat milyen drága és milyen nehéz tartani. Idegen és érthetetlen számomra az a becsvágy, amely igen sok madár- és díszhalkedvelőt arra ösztönöz, hogy éppen a legnehezebben tartható, legigényesebb fajtákat gondozza. Sokkal fontosabbnak vélem, mi mindent láthatunk mi az állatban; ezen a téren bizony e minden szobaállatok legszerényebbike sokszorosan túlszárnyal jó néhány közbecsülésnek örvendő kedvencet. S ezért van az, hogy a szemem jószerivel sűrűbben pihen meg gyönyörködő meditációban az aranyhörcsögök kis terráriumán, mint azon a kalitkán, amely kissé távolabb, de szintén azon a környéken áll, s amelyben szobám pillanatnyilag legértékesebb, legritkább kincsét tartom, nevezetesen a három tojásakáján kotló barkós cinegepárt.

Én ugyanis úgy *tarthatok* igényes állatokat, hogy teljes életciklusuk a szemem előtt, a hálószobámban peregjen le; és csak az merjen gúnyolódni szimplácska aranyhörcsögjeimen, meg azon, hogy micsoda örömet lelek bennük, akinek már sikerült szobában tenyészteni barkós cinegét – vagy boldogult valami ehhez hasonló feladattal. Ámbár addigra alighanem tanul is már annyit, hogy ilyesmi többé eszébe se jusson.

Mint mindenkit, aki *meztanulta* a maga szakmáját, az állattartás mestereit is izgatja, hogy olykor pusztán azért vállalkozzék egy-egy feladatra, mert az különösen nehéz és bonyolult. Az igazán hozzáértőnek az efféle „akadályverseny” persze rendkívül értékes a gyakorlatszerzés szempontjából, de a kezdő vegye jól fontolóra, hogy az ilyesfajta vállalkozás nagyon könnyen állatkínzássá válhat. És a nagyon érzékeny állatok tartására irányuló próbálgatásokból teljes mértékben hiányzik az az erkölcsi jogosultság, amit a tudományos kutatás kölcsönöz az ilyen jellegű kísérleteknek; mivel pusztán kedvtelésből művelik, mindig van bennük valami etikailag kétes elem. Sőt, a legtapasztaltabb állatgondozónak sem árt, ha elgondolkozik, mielőtt valamelyik igényesebb lény tartására vállalkoznék, mert nemcsak az írott, hanem a sokkal súlyosabb íratlan törvény is megköveteli, hogy az elfogott állattól semmit, de semmit a világon nem szabad megvonnunk, ami testi-lelki jólétéhez szükséges. Az új állat szépségén, kedvességén fellángoló első lelkesedésében az ember gyakran hajlamos meggondolatlanul vállalni ezt a súlyos kötelezettséget. A lelkesedés elpárolog, de a kötelezettség megmarad, s mielőtt észbe kaphatnánk, olyan teher szakad a nyakunkba, amelytől nem egykönnyen szabadulhatunk.

Jómagam például egyszer több mint egy évig ápolgattam télkertünk kicsi márványmedencéjében két hallatlanul érdekes viselkedésű, végtelen bájos, parányi vízimadarat: két törpe bukót. Ez a madárfaj olyannyira „specializálódott”, hogy szárazföldön egyszerűen még szabadon állni sem tud, és gyalogolni is csak nagyon ügyetlenül, szinte lépésenként. Normális körülmények között, a költési időszakot kivéve, egyáltalában nem mennek ki a partra, és éppen ezért voltak a télkertben olyan kedvesek. Miután megszokták a fogságot, és megszeliődtek, mindenféle rács nélkül, önszántukból és szabadon megmaradtak a medence vizén, és mondhatom, ritkán látni ilyen tüneményes szobadísz. Igen ám, de a szobamadarak e gyöngyei egy fölöttébb kellemetlen tulajdonsággal rendelkeznek, mégpedig, hogy kizárólag akkora halakat hajlandók fogyasztani, amelyek nem nagyobbak négy-öt centiméternél, viszont kettőnél nem is kisebbek. Az a kis ez-az, lisztkukac, zöldsféle, amit ráadásként becsemegéznek, fél napig sem óvja meg őket az éhség okozta ártalmaktól, ha egyszer történetesen hiánycikk az ilyen nagyságú hal. És bár az alagsorban egy hatalmas, állandóan friss vízzel ellátott haltartályt üzemeltettem két védencem kedvéért, és bár akkoriban a dolog pénzügyi része nem játszott szerepet, egyszerűen felőröltek a beszerzéssel járó szakadatlan gondok. Azon a télen bizony nemegyszer rohantam kétségbeesetten az egyik halszállítótól a másikig, és nemegyszer törtem fel – ugyanolyan kétségbeesetten – a közeli Duna-ág minden hallal kecsegtető tócsáján a jeget, hogy áthidaljam valamiképpen a bőjtös napokat, amelyek törpe bukóim halálát jelentették volna. S jóllehet, soha nem tudtam rászánni magam, hogy megváljak „szobahattyúimtól”, mégis kissé megkönnyebbülve sóhajtottam fel gyászom közepette, amikor egy szép nyári napon mégiscsak megtalálták a kivezető utat az ablakon át.

Nincs idegtépőbb élőlény, mint a félelmében verdeső madár. Vettél, tegyük fel, egy erdei pintyet, szép is, jó is, énekel is kiválóan. De mert nemcsak hallani, hanem látni is szeretnéd, eltávolítod a kalitkáról a vászonhuzatot, amelybe az előző tulajdonos, egy ismert bécsi pintyszakértő belevarrta. A madár oda sem hederít, nyugodtan énekel tovább – de csak addig, amíg mozdulatlanul ülsz. Az ő jelenlétében tudniillik csak egészen lassan és óvatosan moccanhatsz meg, különben, mint egy eszeveszett, teljes erővel nekirepül a rácsnak, úgyhogy már szinte félted a fejbőrét meg a tollazatát. Nos – gondolod –, majd csak beszokik, megszeliődül előbb-utóbb, végtére a „Brehm”-ben is benne van: „kerüljük a heves mozdulatokat”. Hát igen, Brehmnek az *Állatok világa* című műve minden családi könyvtár éke-dísz, nincs párja a világon, csak éppen ott mond csődöt, ahol arra vonatkozóan ad tanácsot, hogy melyik madár alkalmas lakótárs. A madárvilág iránt érzett lelkesedésében minden madarat ideális szobalénynek tekint, holott éppen ezen a téren óriási különbségek vannak az egyes fajok között. Magyarán: erdei pintyed nem fogja megszokni a fogságot, legalábbis nagyon ritkán találkoztam olyannal, amelyik hozzászokott a szabad emberi mozdulatokhoz. De van valami fogalmad arról, hogy mit jelent a tulajdon szobádban hétszámra kerülni minden hevesebb mozdulatot? Sejtjed egyáltalán, mit jelent, mikor az ember nem mer odébbraakni egy széket, mert ha igen, akkor az az ostoba jószág megint összevissza töri a fején az épp hogy csak kinőtt tollakat? Akármilyen bátortalanul téblábolsz, lépten-nyomon a kalitka felé kell sandítanod, és reszketsz a félelemtől, hogy megint rákezd az atkozott verdesést.

Brehm azt a sajnálatos tényt sem említi meg, hogy a vonulás időszakában nagyon sok költözőmadár verdes éjszakánként. Hiába van a kalitkának, mint szokásos, puha teteje, hogy a madár ne sérülhessen meg komolyabban, nemcsak az állatnak gyötrelmes ez az éjszakai verdesés, hanem az embernek is, aki ugyanabban a szobában alszik. A madár nem az ösztönös vonulási irányban repül neki a rácsnak, hanem csupán ébren van, nem tud aludni, és a mozgáskényszer újra meg újra arra készíti, hogy szálljon fel a rúdról; de mert a sötétben semmit sem lát, vaktában a rácsra verődik. Az ilyen éjszakai verdesés egyetlen ellenszere, ha egy kis villanyégőt szerelünk a kalitkába. Elég, ha csak halványan világít, mindössze annyira, hogy a madár láthassa ülőrúdját és a rácsot. Csupán azóta zavartalan az éjszakai nyugalom, valamint az örömem a posztátkban, mióta ezt sikerült kitalálnom.

Nem győzöm elég nyomatékosan inteni a jövő madárrajongókat, alá ne becsüljék a szabadban oly édesen, lágyan csengő madárdal *hangerejét!* Mert ha egy rigó- vagy csalogányhím benn a szobában rázendít, a szó szoros értelmében megremegnek az ablaktáblák, s az asztalkán halkan táncolni kezdenek a kávéscsészék. A posztáták, kerti gezek és a legtöbb pintyfaj a szobában sem túl hangos, legfeljebb az erdei pinty szaggatja meg

egy kissé az ember idegeit a maga csattogó strófájának örökös ismételtetésével. Az ideges embereket különben is nyomatékosan lebeszelném minden olyan madárról, amelynek csak egyetlen, soha nem variált strófája van. Szinte érthetetlen, hogy akadnak emberek, akik nemcsak hogy elviselik, hanem éppenséggel pitypalattyzása miatt tartják a fűrj kakast! Képzeljék csak el, hogy ebben a könyvben, innen kezdve három teljes oldalon át, semmi más nem állna, csak ez: pitypalatty, pitypalatty... és akkor lesz valami halvány sejtelmük a fűrj énekéről. Bármilyen kellemesen hangzik is a szabadban, benn, a négy fal között, kísértetiesen emlékeztet – engem legalábbis – egy repedt gramofonlemezre, amelyen elakadt a tű.

De nincs semmi, ami olyan keservesen nehezedne idegeinkre, mint az állatok szenvedése. Még ha mellőznénk is a többi, etikailag nyomósabb indokot, már pusztán emiatt is hangsúlyozni szeretném, hogy először olyan állattal kell próbálkoznunk, amelynek egészségét könnyen biztosíthatjuk. Egy tuberkulotikus papagáj olyan hangulatot teremt a házban, mintha valamelyik családtag haldokolnék. És ha az állat egyszer minden elővigyázatosságunk ellenére gyógyíthatatlanul megbetegszik, habozás és aggályok nélkül részeltessük abban a jótéteményben, amelyet hasonló körülmények között az orvos köteles emberpáciensétől megtagadni.

A szenvedés képessége minden élőlénynél egyenes arányban áll a szellemi fejlettség fokával, különösen, ami a lelki szenvedést illeti. Amilyen kevésbé sínyli meg pszichikailag a szorosabb fogságot az ostobább állat, például a csalogány, a poszáta vagy az aranyhörcsög, annyira szenvednek a szellemileg magasabb rangú lények, mint a varjűfélék, nagy papagájok vagy éppen a mungók, hogy a félmajmokról meg a majmokról ne is beszéljünk. Ha egy okos állatot igazán meg akarunk ismerni, engedjük szabadon időnként. Az efféle ideiglenes „szabadságolás” első pillantásra mintha nem eredményezne lényeges javulást az állat életében a tartós fogsághoz képest. És mégis felbecsülhetetlen az értéke pártfogoltunk pszichikus jóléte szempontjából. Az átmeneti szabadság, az örökös bezártságához viszonyítva, pontosan azonos azzal a mérhetetlen különbséggel, ami az állandóan „munkájához láncolt” dolgozó embert és a fegyencet elválasztja.

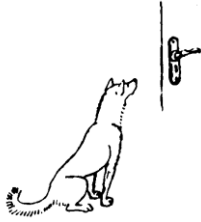
Szabadon engedni? No és ezek a „vadállatok” nem szaladnak el, nem repülnek tova egy pillanat alatt?

Nem bizony, mégpedig éppen azok az okos állatok nem, amelyeknek a szakadatlan ketrecélet lelki szenvedést okoz. A legalacsonyabb rendűeket kivéve, minden állat a „szokás rabja”, és a világ minden kincséért sem változtatna egyszer megszokott életmódján. Épp ezért minden hosszabb fogság után váratlanul szabadon engedett állat vissza is térne ketrecébe – *ha odatalálna*. Ehhez azonban a kis énekesmadarak többsége egyszerűen buta. Ha valamelyik kerti rozsdafarkúm vagy barkós cinegém a nyitott ablakon át kiröppenne a szabadba, holtbiztos, hogy nem találna vissza. Csupán a jelentős „tér-intelligenciával” rendelkező kis énekesmadarak, például a házi veréb vagy a partifecske tanulják meg azonnal házuk legkülönbözőbb ablakainak és ajtainak célirányos használatát. Sajnos, az ilyen szabadon repkedő, szelíd kis énekesmadaraknál meg amiatt kell aggódnunk, hogy – éppen bizalmasságuk folytán – sokkalta nagyobb veszélyben forognak, mint a vadon élő fajtársaik.

Téves emberközpontúság tehát az a hiedelem, hogy a valójában szelíd mungó, róka vagy majom okvetlenül megkísérel végleg visszajutni az „arany szabadságba”, mihelyt kiengedik ketrecéből. Az állatok nem megszökni akarnak, hanem csak kikerülni a ketrecből. Következésképpen nem gond meggátolni a szökésben a szelíd hollókat, mungókat, hamvas makikat, csuklyásmajmokat, de annál nehezebb úgy elrendezni a dolgokat, hogy az állatok ne zavarjanak *mindet* napi munkánkban vagy a munka utáni pihenésben. Nekem például már több évtizedes gyakorlatom van abban, hogy eleven állatok és még elevenebb gyerekek jelenlétében dolgozzam, de igenis idegesít, ha egy holló épp a kéziratom lapjait iparkodik elhurcolni, ha egy seregély szárnyának propellerszelével minden papírlapot lesöpör az íróasztalomról, avagy ha egy csuklyásmajom pont a hátam mögött kísérletezik valami törékeny dologgal, úgyhogy bármelyik pillanatban várhatom a csattanást, a csörömpölést.

Mármost, amint letelepedem az íróasztalom mellé dolgozni, minden, ami csak él és mozog körülöttem, marsol befelé a ketrecekbe. Éppen azokat az okos lényeket ugyanis, amelyeknek fontos, hogy olykor elhagyhassák ketrecüket, kitűnően beidomíthatjuk arra, hogy parancsszóra ismét visszamenjenek (kivéve a mungókat). Ámbár, alighogy kiadta az ember a rettegett parancsot, már bánja is, hiszen a mukkanás nélkül, illedelmesen ketrecébe bújó állat egyenesen csábít arra, hogy vonjuk vissza a parancsot – ami nevelési szempontból persze tökéletesen megvetendő dolog volna. De amikor aztán ez a szegény kis jószág megint ott kuksol a ketrecben, ahol halálra unja magát – szinte még jobban idegesíti az embert, mint az imént, amikor szabadon mászkált. Hát igen, pontosan úgy zajlik le az egész, mint amikor megengedjük kislányunknak, hogy benn maradjon a dolgozószobában, de szigorúan megtiltjuk neki, hogy megszólaljon, vagy más módon zavarjon. A belső harc az illedelmesség és a valami mindenáron kikívánczó kérdés között, amely drámai mimikával tükröződik az arccsokáján, a legtündéribb látványok egyike, amit az embernek kislánya csak nyújthat – de a munkámban

ezerszer jobban zavar, mint egy egész hordára való seregély, varjú meg majom.

Ilyen szempontból legszörnyűségesebben Tito nevű nőtény juhászkutyám tépázta meg az idegeimet. Tito azokhoz a túlzottan hűséges kutyákhoz tartozott, amelyek egyáltalán nem élnek semmiféle magánéletet, hanem egyedül és kizárólag gazdájukban, gazdájukkal képesek létezni. Tito ott feküdt mellettem, még ha órákig meg órákig ültem is íróasztalomnál. Sokkal tapintatosabb volt, semhogy nyüszítsen vagy valami más módon észrevétesse magát. Csak nézett! És a borostyánsárga szempárból csak egyetlen kérdés sugárzott: „Mikor viszel már el végre, végre sétálni?” De ez a tekintet fölért a leggyötrőbb lelkipurdalással, ez a tekintet könnyedén áthatolt a vastag falakon, ha netán kiutasítottam a szobámból, hiszen tudtam, hogy most kinn ül a kapu előtt, és ezúttal a kilincse szegezi borostyánszemét.

Most, hogy újraolvastam ezt a fejezetet, elfogott a rémület, különösen az utolsó oldalaknál, hogy talán túlságosan is hangsúlyoztam az állattartás negatív oldalait, s esetleg elriasztottalak attól, hogy állatot vegyél magadhoz. Értsd meg, amit mondani akarok, csakis azért hangoztattam annyit, hogy milyen állatot *nem szabad* tartani, mert féltelek, csalódás ér, s olyan idegőrlő élményekben lesz részed első pártfogoltaddal, amelyek megkeseríthetik, végképp megronthatják számodra ezt a szép, nemes és tanulságos kedvtelést. Márpedig én nagyon komolyan veszem feladatomat, és lehetőleg minél több emberben szeretnék mélyebb érdeklődést és megértést kelteni a természet imádatra méltó csodái iránt, fanatikusan igyekszem téríteni. És ha valaki, aki türelmesen elolvasta idáig ezt a könyvet, most kötélnek áll, és csakugyan berendez magának egy akváriumot, vagy vásárol néhány aranyhórcsógót, akkor alighanem hű tanítványt verbuváltam jó ügyünknek.

Melyiket sajnáljuk?

Ha valamelyik nagy állatkertben, mondjuk a schönbrunniban, figyelemmel kísérjük a közönség megnyilatkozásait, szinte törvényszerűen azt tapasztaljuk, hogy érzélgős részvétellel fordulnak olyan állatok felé, amelyek remekül érzik magukat a bőrükben, a valódi szenvedésről – pedig ez is akad bőven a legtöbb állatkertben – jóformán senki sem vesz tudomást. Kiváltképpen azokon az állatokon sajnálkoznak, amelyek valamiféle emocionális értékük miatt nagy szerepet játszanak a költészetben, mint például a csalogány, az oroszlán avagy a sas.

A csalogányra talán már fölösleges is több szót vesztegetnem. Mindaz, amit a többi, szellemileg nem túlzottan magasrendű kis énekesmadarokról elmondtam, érvényes rá is. A magányos, kalitkába zárt hím természetesen „szenved” bizonyos – nagyon is elviselhető – mértékben attól, hogy éneke nem vonz hozzá egyetlen hasonló fajú nőtényt sem, de hát ez megtörténhet akkor is, ha szabadon él.

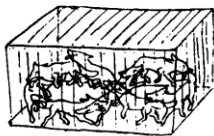
Ami a „sivatag királyát” illeti, nos, öfelsége jóval kevésbé szenved szűk ketrecében, mint a hasonlóan magas szellemi fejlettségű fokon álló többi ragadozó, mégpedig egyszerűen azért, mert sokkal kisebb a mozgásszükséglete. Hogy kissé kíméletlenebbül fejezzem ki magam: az oroszlán úgy körülbelül a leglustább valamennyi ragadozó között, az oroszlán már egyenesen irigylésre méltóan lusta. Igaz, szabad természetben vadászat közben olykor hatalmas távolságokat is megtesz, de nyilvánvalóan csak az éhség nyomására, korántsem belső kényszerből. Éppen ezért, szinte sohasem látjuk a ketrecbe zárt oroszlánt nyughatatlanul fel-alá rohangálni, mint a szegény rókák meg farkasok teszik óraszámra. Ha pedig már elég mozgásvágy halmozódott fel benne ahhoz, hogy elszánja magát némi fel-alá járkálásra, ami egyébként is csak a nagyon szűk ketrecekben fordul elő, akkor ez a mozgás holmi fölöttébb kedélyes egészségügyi séta jellegét viseli, és nyoma sincs benne annak a

tébolyult sietségnek, ahogyan a kutyafélék próbálják kiélni erős futási ösztönüket. A berlini állatkertben óriási szabad kifutót építettek az oroszlánoknak, valódi sivatagi homokkal, sárga sziklákkal, de ez a költséges építmény tökéletesen fölöslegesnek bizonyult. Ugyanígy megfelelt volna valami dioráma is, kitömött oroszlánokkal, amilyen megátalkodott lustasággal heverésztek a romantikus tájképben.

No és a sasok! Egyenesen rosszul érzem magam, hogy szét kell rombolnom a mesés illúziókat erről a nagyszerű madárról, ha ragaszkodni akarok az igazsághoz, de hát az énekesmadarakhoz vagy a papagájokhoz képest minden ragadozó madár határozottan buta állat, és éppen a szirti sas, hegycsúcsaink és költőink „sasmadara”, a legbutábbak egyike, sokkal butább, mint bármelyik tyúk!

Jól emlékszem még, micsoda csalódást okozott számomra életem első és egyetlen sasmadara, amelyet egy vándormenazséria adott bizományba Findeis állatkereskedőhöz, s amelyet kerek hatvan Schillingért szereztem meg. Csudálatos szép, csaknem teljesen kiszíneződött, vagyis több éves nőstény volt. Ráadásul tökéletesen szelíd is, gondozóját, később pedig engem furcsán gyöngéd mozdulattal köszöntött: fejbübját lefelé fordította, úgy hogy csőrének ijesztő horga függőlegesen felfelé mutatott. Közben olyan halk és szelíd hangokat hallatott, amelyek inkább illettek volna holmi kacagó gerléhez, ám sasom még a gerléhez képest is birka volt. Voltaképpen azért vettem meg, hogy vadászatra idomítsam, a kirgizek és más népek ősrégi szokása szerint. Persze, korántsem kecsegtettem magam olyasmivel, hogy kiváló sporteredményeket fogok majd elérni a nemes solymászat terén, azt azonban reméltem, hogy megfigyelhetem egy nagy ragadozó madár vadászatát, meg ahogyan elejti zsákmányát, lett légyen az csupán egy, e célra kitett házinyúl. Ez a terv füstbe ment, mert az én sasmadaram, még ha kiéheztem is, sohasem volt hajlandó hozzányúlni a kísérleti nyúlhoz.

Sőt, mint kiderült, repülni sem szeretett túlságosan, jóllehet egészséges volt, erős, kifogástalan evezőtollakkal. A hollók, kakaduk, ölyvek szórakozásból repülnek, játékosan élvezik képességeik gazdagságát. Nem úgy ez a sas. Egyáltalában csak akkor repült, ha kertünkben éppen kedvező emelőszel kerekedett, s a saját izmainak használata nélkül lebeghetett a levegőben, de még ilyenkor sem körözött fel igazán magasra. Ha meg aztán le akart ereszkedni, rendszerint nem talált haza. Tájékozatlanul keringek körbe-körbe, végül leszállt valahol a környéken. Ott kuksolt boldogtalanul és elanyátlanodva, várta, hogy érte menjek. Tán egyszer még haza is jött volna magától, de hát ez a hatalmas jószág nagyon feltűnő volt, és mindig igen hamar befutott valahonnan a telefonétesítés, hogy a sas itt meg itt ül a háztetőn. Ilyenkor aztán mehettem érte, mégpedig gyalog, mert az ostoba jószág éktelenül félt a biciklitől. Sok-sok kilométert kutyagoltam hazafelé ily módon, karomon sasmadarammal, és mivel nem akartam állandóan láncban tartani, végül is odaajándékoztam a schönbrunni állatkertnek.

A schönbrunni hatalmas, nemrég helyreállított ragadozómadár-röpdé bőségesen elegendő a sas mozgásigényéhez. És ha sikerülne valakinek interjút készíteni vele, arra a kérdésre, hogy mi az óhaja, avagy mi a panasz, hozzávetőleg ilyesformán nyilatkozna: „Főként a helyiség túlnépesedése miatt szenvedünk itt. Valahányszor például én vagy a feleségem viszünk egy-egy ágat tervezett fészeképítményünkhöz, rögtön ott terem valamelyik undok fakókeselyű, és elkaparintja. Az idegeinkre megy a réti sasok társasága is, sokkal erősebbek, mint mi vagyunk, és rémesen elbizakodottak. A nagy kondort, azt az undorító frátert már nem is említem. Az ellátás tűrhető, csak sok a lóhús, határozottan jobban kedvelem a kisebb állatokat, például a nyuszikat, de amúgy szőröstül-bőröstül”. És egy árva kukkot sem ejtene arról, hogy sóvárog az arany szabadság után.

Nos hát, melyik állat igazán szerencsétlen, igazán sajnálatra méltó a fogságban? Erre a kérdésre részben válaszolt már az előző fejezet: elsősorban azok az okos, magasrendű lények, amelyeknek élénk szelleme, tevékenységigénye a ketrechben nem nyer kielégülést. Továbbá általában mindazok az állatok, amelyek valamilyen erős ösztön uralma alatt állnak, amelyet a fogságban nem élhetnek ki. Azokon az állatokon, amelyek szabad életükben hatalmas távolságokat tesznek meg, s ennek megfelelően erős helyváltoztatási igény él bennük, mindez annyira feltűnő, hogy még avatatlan szemlélőnek is feltűnik. Az összes állatkerti állatok között körülbelül a legsajnálatraméltóbbak a rókák és farkasok, mert ezeket Schönbrunnban meg a többi elavult állatkertben túlságosan szűk ketrechben helyezik el, és soha nem élhetik ki felgyülemlett futásigényüket.

Alig akad ember, aki észrevenné, pedig a hozzáértőben mélységes részvétet ébreszt az énekes hattyúk tragédiája a vonulási időszakban. Az állatkertekben a hattyúknak, mint a vízimadarak többségének, amputálni szokták egyik szárnyuk végét, s ezzel életfogytiglan repülésképtelenné teszik őket. A madarak pedig soha nem

fogják fel igazán, hogy többé nem tudnak repülni, és újra meg újra kísérleteznek. Látni sem bírom az ilyen nyomorék vízimadarakat; szörnyű látvány ez a csonkaság, és még szörnyűbb, amikor a madár széttárja szárnyát – megmérgezi örömet bennük, még az olyan fajtákban is, amelyek lelkileg egy cseppet sem sínylik meg a megcsontítást. Sőt, általában az énekes hattyúk sem szenvednek miatta, és megfelelő gondozás mellett jó közérzetüket azzal juttatják kifejezésre, hogy minden további nélkül költenek, és fiókáikat fel is nevelik. Csupán a vonulás időszakában változik a helyzet. Ilyenkor a madarak újra meg újra nekivágnak, úszni kezdenek a tavon a széliránnyal szemben fekvő oldalra, hogy a lendületvételhez az egész vízfelületet igénybe vehessék, újra meg újra felhangzik panaszosan csengő repülés-szignáljuk, és a siralmasan verdeső másfél szárny újra meg újra megakasztja a nagy nekifutást. Ez bizony istenigazából szomorú látvány.

De a legrosszabb helyzetben – persze, az állatkerti tartás hagyományos formái mellett – azok a szellemileg fölöttébb aktív állatok vannak, amelyekről már szó esett az „idegesítő állatok” témakörében. Csakhogy ezek szegények szinte soha nem keltik fel a látogatók részvétét, a legkevésbé pedig akkor, ha az efféle, eredetileg igen fogékony szellemű állat a mérhetetlenül szigorú fogság hatására holmi szerencsétlen tébolyultá, önnön torzképévé alacsonyodik le. A nagy papagájok apró kalitkái előtt például még soha semmiféle állatkertben nem hallottam egyetlen részvétnyilvánítást sem a publikumtól. A szentimentális, idősebb hölgyek, az állatvédelem gondolatának legfanatikusabb élharcosai szerfölött ritkán ütköznek meg azon, ha egy szürke papagájt, amazonpapagájt vagy kakadut aránylag nagyon kicsiny harangkalitkában, vagy éppenséggel valami állványhoz láncolva látnak. Pedig hát, a nagy papagájok nemcsak hogy igen értelmesek, hanem szellemileg is, testileg is hallatlanul elevenek, s a nagy varjúfélék mellett szinte az egyedüli madarak, amelyek ismerik a fogságra ítélt emberek egyik legkínzóbb gyötrelmét: az unalmat. Ezeket az igazán szánalomra méltó állatokat a maguk harang vagy torony alakú kínzókamráiban senki sem szánja. És a részvétlen, többnyire nőnemű tulajdonos korlátoltságában azt hiszi, hogy a szakadatlanul aprókat hajlongó madár neki „hajbókol”, holott a szerencsétlen csupán azoknak a kétségbeesett mozdulatoknak sztereotíppá vált maradványát ismételteti, amelyekkel eredetileg a kivezető utat kereste, és újra meg újra megpróbált felrepülni, de mindhiába. És ha az ilyen boldogtalant kiszabadítod börtönéből, hetekbe, sőt hónapokba telik, míg újra összeszedi bátorságát, és csakugyan felszáll.

Ám a szűkre szabott ketrec fogságában még ezeknél is, sőt, minden állatnál sokkalta szerencsétlenebbek a majmok, közülük is főként az emberszabásúak. S egyúttal alighanem ők az egyedüli állatok, amelyeknek a fogság a lelki szenvedések miatt nagyon komolyan és észrevehetően árt testileg is. Az emberszabású majmok olykor a szó szoros értelmében halálra unják magukat, ha magányosan és túlságosan szűk ketrecben tartják őket. Ez, és nem más a magyarázata annak, hogy a majomkölykök ragyogóan élnek, virulnak, növekednek mindaddig, amíg privát tulajdonban, „családi körben” lehetnek, de azonnal sorvadozni kezdenek, mihamar – felnőtté és veszedelmessé válván – áttelepítik őket a legközelebbi állatkert ketreceibe. Így járt Glória is, az én csuklyásmajmom. Egyáltalán nem túlzás, ha azt állítom, hogy az emberszabású majmok tartása akkor vált csak igazán eredményessé, amikor az emberek rádöbbentek, hogy a fogság okozta lelki szenvedéseket meg kell szüntetni. Épp a minap olvastam a csimpánzok legkiválóbb ismerőjének, Róbert Yerkesnek csodálatos könyvét ezekről az emberszabású majmokról, s ebből a műből is kiderült, hogyha egészségben akarjuk tartani ezeket az állatokat, amelyek minden élőlény közül a leghasonlóbbak az emberhez, akkor ebben a szellemi higiénié (mentái higiénié) legalább akkora szerepet játszik, mint a testi. Emberszabású majmokat „magánzárkában”, ráadásul olyan szűk kis ketrecben tartani, mint amilyenek ez idő szerint a schönbrunni állatkert rendelkezésére állnak, irtózatos kegyetlenség, törvénnyel kellene megtiltani.

Yerkes a floridai Orange Parkban berendezett kísérleti állomásán évtizedek óta tart fenn egy csimpánzkolóniát, amely derekasan szaporodik, s ahol az állatok olyan boldogan élnek, mint az én kis kerti posztáim a maguk kalitkájában, sőt sokkal boldogabban, mint akár te, akár én.

Morál és fegyver

Március elején, egy szép vasárnapi reggelen, amikor egy kicsit már húsvéti nyuszi szaga van a világnak, sétáljunk el abba a pompás, magas törzsű bükkfaerdőbe, amely legfeljebb pár helyen lehet még olyan szép, mint éppen itt nálunk, a Bécsi-erdőben. Hamarosan egy tisztáshoz érünk. A vérbükkök magas, sima oszlopai átadják a helyet az erdőszél tövig lombos gyertyánfáinak, mi pedig lassabban, óvatosabban haladunk előre. S mielőtt átnyomakodnánk az utolsó bokrokon, kilépnénk fedezékünkől a tisztás nyílt terepére, úgy cselekszünk, mint minden vadállat és mint minden igazi állatszakértő, mint a vaddisznók, leopárdok, vadászok és zoológusok cselekednek hasonló esetben: mielőtt elhagynánk a fedezéket, neszelünk egy kicsit, és megpróbáljuk kihasználni azt az előnyt, amelyet üzőnek, üldözőnek egyaránt nyújthat: nézelődhet anélkül, hogy látnák.

S az ősi stratégia itt is beválik, csakugyan megpillantunk valakit, aki minket még nem vett észre, mivel a szél felőle fúj: az erdei tisztás kellős közepén egy jókora, kövér mezei nyúl üldögél. Háttal ül felénk, nagy V betűt csinál a füléből, szemel, és láthatóan a tisztás nem túl távol eső, szemközti szélén levő valamit lesi. Onnan meg csakhamar előbukkan egy másik, szintén jól megtermett nyúl, és lassan, méltóságteljesen az első felé ugrál. Először kimért üdvözlés következik, valamelyest a kutyák ceremóniáihoz hasonlatosan. Hanem ebből nagyon gyorsan valami fura keringelés bontakozik ki: mind a két nyúl a másik bokrétájára szorított orral rohan szűk kis körben-karikában. És a felgyült feszültségből kirobban a harc, már ahogyan a háború általában kezdődni szokott, pontosan abban a pillanatban, amikor az ember az ellenfelek hosszas, kölcsönös fenyegetőzéséből arra a következtetésre jut, hogy kettejük közül egyik sem mer tettelességre vetemedni. A szemben álló nyulak magasan felágaskodnak hátulsó lábukon, az elülsővel pedig páholják egymást, mint a kétfenekű dob. Aztán felszökkennek a magasba, és iszonyú morgás-visítás közepette valami irtózatossá válnak igen erélyesen a hátulsó lábukkal, ez azonban túlságosan is kutyafuttában történik ahhoz, hogy az ember – lassított felvétel hiányában – világosan lássa a dolog technikáját. Aztán átmenetileg megelégedik az egészettel, és megint kergetőzni kezdenek körbekergetve, de sokkal sebesebben, mint az imént. Majd újabb, még elkeseredettebb verekedés következik. A két bajnok úgy belemélyed, hogy kicsi lányommal együtt egészen a közelükbe tudunk lopakodni, noha ez nem megy minden zaj nélkül. Minden normális és értelmes mezei nyúl már réges-rég nesztét vette volna, de hát márciusban a nyúl közismerten, sőt az angol nyelvben közmondásosan örült: mad as a march hare (*Örült, mint a márciusi nyúl. – a ford.*). A nyúlviadal olyan elviselhetetlenül mulatságos, hogy kislányomból, minden erőfeszítése ellenére, kibuggyan a kacagás, pedig drákói szigorral neveltem arra, hogy az állatok megfigyelése közben püssennie sem szabad. Hát ez persze még a márciusi nyulaknak is sok, két villanás kétfelé, s a tisztás máris üres. A közepén azonban pehelykönnyen, mint a fűzfa magja, öklömnyi nyúlászócsomó lebeg a levegőben.

Nemcsak nevetséges, sőt, szinte megindító hatást kelt a fegyvertelenek párbaja, a jámbor lágyszívűek őrző dűhe. De vajon csakugyan olyan jámborak lennének? Aki már látott valaha állatkertben két sást, oroszlánt vagy farkast így egymásnak rontani, annak aligha támadt nevetetnékje. Pedig hát olyankor egyik „nagyúrnak” sem esik több bántódása, mint ezeknek a nyulaknak. Csak hogy az emberek többsége megszokta, hogy valami velejéig igazságtalan, moralizáló mértékkel mérje a ragadozó és növényevő állatokat egyaránt. Már a német mesevilág, például Goethe *Reinecke rókájában* is olyan közösségként ábrázolja „az állatokat”, amely összevethető lenne az emberi társadalommal, mintha bizony az állatok a maguk összességében ugyanúgy egyazon fajhoz tartozó élőlények volnának, mint az „emberek”. Következésképpen, ha egy állat megöl egy másik állatot, ugyanolyan gonosztettként könyvelik el, mint amikor egyik ember megöli a másikat. Ha róka nyulat ejt el, akkor ezt a cselekményt nála korántsem úgy bírálják el, mint a vadásznál, aki ugyanebből az indítékból lövi le a nyulat, hanem úgy, ahogyan a főerdész urat bírálják el, ha az, mondjuk, rendszeresen lövöldöznék és megsütné vacsorára a parasztokat. A „gonosz” ragadozót gyilkosnak bélyegzik. És egyáltalán, miért „ragadozó” állat, miért nem „vadászó” állat? Már maga ez a szó is hamisan moralizáló, antropomorf fogalom. Hisz a rablás, a gyilkosság fogalma kizárólag az embertársaink, fajtársaink ellen elkövetett bűncselekményekre vonatkozik. Fajtársaival szemben a ragadozó állatok többsége szakasztott olyan szociálisan és „tisztességesen” viselkedik, mint az ártalmatlan növényevők. Szakasztott úgy? Igazán? Nézzük csak meg ezt a dolgot egészen közelebbről.

De előbb hadd meséljek el még egy másik történetet.

A mezei nyulak verekedésénél is sokkal ártalmatlanabbnak tűnik két közönséges vagy kacagó gerle civakodása. A csőröcskék finom csipkedése, a puha szárnyacskák könnyed pacskolása egyenesen megható, és bizonyára nem is alkalmas arra, hogy komolyabb sérüléseket okozzon – vélné az ember! Történt egyszer, hogy bizonyos okokból az afrikai kacagó gerlét és a mi hazai, sokkal finomabb alkatú kis gerlénket kereszteszni akartam egymással, s evégett egy szelíd, fiatal korától nálam nevelt gerlehimet nagy kalitkában összezártam egy kacagó gerle tojóval. A jövődöbéli szerelmespár között mutatkozó kezdeti súrlódásokat nem vettem nagyon komolyan. Hogyan is bántalmazhatná egymást a szeretet s a jámborság e két példaképe?

Egyszóval nyugodtan elutaztam Bécsbe. Másnap, amikor hazaérkeztem, iszonyatos látvány tárult elém. A gerlehim a kalitka egyik sarkában hevert. Tarkója, nyaka, az egész háta a farka tövéig nemcsak hogy teljesen csupasz volt, mint akit megnyúztak, hanem egyetlen óriási sebfelület. A szörnyű seb kellős közepén, mint sas a zsákmányán, a másik békegalambocskára tiport. S azzal az ábrándos arckifejezéssel, amittől az emberközponitú szemlélő oly szimpatikusnak látja ezt a madarat, szünet nélkül, megállás nélkül csipkedte a szó szoros értelmében „alulmaradt” him sebeit. Ha pedig a szerencsétlen jószág feltápáskodott, hogy végső erejével menekülni próbáljon, máris utána eredt, puha szárnyacskájával lepacskolta a földre, és tovább folytatta az irgalmatlan, lassú gyilkolást, noha már maga is úgy belefáradt, hogy alig bírta nyitva tartani a szemét. Néhány halat kivéve, amelyek harc közben szintén a felhámot igyekeznek lenyúzni egymásról, még soha gerinces állaton nem láttam ilyen borzalmas sérüléseket, amelyeket *valamilyik fajtársától szenvedett volna el*.

Nos hát, akkor hogy pusztíthatják a magukfajta a ragadozók, hallom máris, azok a vérszomjas bestiák, amelyeket a természet olyan hatalmas fegyverekkel ruházott fel! Milyen rémséges lehet, tegyük fel, két farkas küzdelme, ha már a csaknem teljesen fegyvertelen növényevők is, mint például a galambok, halálra gyötrik egymást.

Hát igen, így képzelné az ember. Ám az olvasó talán sejti már, hogy helytelenül teszi, ha így képzeli, mivelhogy okosabb, ha az ember egyáltalán nem képzel semmit, mikor lehetősége nyílik arra, hogy egyszerűen utánanézzon az igazságnak. Hát akkor mint természetbúvárok, nézzünk csak utána, mi is történik, ha két farkas, két hatalmas, vad, ragadozó farkas, a kíméletlen kegyetlenség közismert mintaképe, komolyan verekszik egymással. Hogy ezt megnézhesd, fölösleges elutaznod Jack London eszkimó kutyáihoz meg farkasaihoz, sőt voltaképpen még a London melletti Whipsnade nagyszerű állatkertjébe sem kell követned engem, ahol hatalmas, fenyővel borított kifutójában úgy él egy hatalmas farkasfalka, mint a szabadban, s ahol egyszer alkalmam nyílt két kan véresen komoly párviadalát megfigyelnem – nos, hogy láthasd ezt, egyáltalán nem kell tenned semmit, mindössze próbálj visszaemlékezni valamire, amit kétségtelenül tucatszor láttál már: emlékezz a marakodó házikutyákra. Lévéen, hogy ezek máig is ugyanazt a megszeghetetlen illemkódexet használják párbajaikban, amelyet vad őseik, a farkasok és a sakálók használnak.

Egyszóval, két kutya, két idősebb kan összetalálkozik az utcán. Mervé léptekkel közelednek egymáshoz, a farkuk égne áll, nyakukon, vállukon enyhén felborzolódik a szőr. Minél közelebb érnek egymáshoz, annál merevebbnek, magasabbnak, borzasabbnak látszanak, annál lassabban vonulnak előre, és pedig nem homlokegyenest neki egymásnak, mint a kakasok szoktak, hanem csak amúgy oldalozva, hogy végül hát hát mellé, fej a fark mellé kerül. Ekkor, a szigorú szertartásrend előírása szerint, mindkettő köteles megszagolni a másik hátulsó fertályát. Ha valamelyiküket az események eme fejlődési stádiumában elfutná a félsz, hirtelen a lába közé kapja a farkát, s egy gyors, laza, száznolcvan fokos fordulattal megvonja a másiktól a szaglálódás lehetőségét. De ha mindkét kutya továbbra is imponáló tartásban marad, ha a két fark továbbra is zászlórúdként mered az égne, akkor a szaglászás rendszerint sokáig elhúzódik. Ilyenkor még megoldódhat minden közmegelegedésre is, ilyenkor még az is lehet, hogy előbb az egyik, aztán a másik kutya csóválni kezdi a farkát, sebesen, apró mozdulatokkal, s ebből az egész, a néző számára oly idegesítő és kínos helyzetből semmiféle szörnyűség nem alakul ki, mert a kutyák vidám játékba fognak.

Ha azonban nem így zárul a dolog, akkor a feszültség fokozódik, s a szituáció hovatovább már fenyegető. A két kutya orra kezd összeráncolódni, és valami utálatos, brutális kifejezéssel felhúzzák orrukat, majd ajkuk is feltüremlik, úgy, hogy láthatóvá válik szemfoguk, mégpedig mindkettőjüknek az ellenfél felé forduló oldalán, aztán karmukkal veszettül kaparni kezdenek, szügyükből mély morgás tör elő, majd egyszerre hirtelen fellángol

a harc, hangos, idegtépő vonítás közepette.

Hasonlóan zajlott le a két farkashím említett küzdelme is, amelyet Whipsnade-ban láttam. Az összecsapásra a farkasok szenvedélyesen fojtott morgása hívta fel a figyelmemet, bár sokkal halkabb volt, mint a kutyáké, mégis sokkal fenyegetőbb. Hatalmas, világosszürke, öreg farkas állt szemben egy alig valamivel kisebb, de láthatóan fiatalabb állattal, s bámulatra méltó „lábtechnikával” keringtek a lehető legszűkebb körben. Egy harapás ide, egy oda, villant, csattogott a két fogsor félelmetes zúzóollója, olyan sebesen, hogy a szem szinte követni sem tudta. Eddig voltaképpen még semmi komolyabb baj nem történt, valahányszor odakapott az egyik, a másik mindig kivédte a harapást fehérítő fogaival. Úgy látszott, a marakodók megússzák néhány sebbel az ajkukon. Hanem a kisebb farkas mindinkább visszaszorult, én pedig sejtettem: tapasztaltabb ellenfele azon iparkodik, hogy odamanőverezze a kerítés rácsához. A fiatalabbik farkas csakugyan nekivágódott a dróthálóknak, megtántorodott, s az öreg már rá is vetette magát. És ilyenkor valami érdekes történik, mármint pontosan az ellenkezője annak, amit várnánk.

A szürke testek vad forgataga egy csapásra lecsillapodik. A két állat mozdulatlanul, egészen mozdulatlanul áll, váll a vállhoz szorul, de ezúttal fordítva helyezkednek el, vagyis a két fej egy irányba kerül. Mindketten dühösen morognak, az öreg mély basszusban, a fiatalabb magas fejhangon. De figyeljük csak meg pontosan a két ragadozó elhelyezkedését: az öreg farkas szája közvetlenül a fiatalabb nyakánál van. A fiatalabb pedig *elfordítja* a fejét, és teste legsebezhetőbb pontját, nyakhajlatát védtelenül odatartja ellenségének. Az ellenfél gonoszul felhúzott ajka alól kivicsorodó tépőfogak alig három centire villognak a nyak feszülő ívétől, épp ott, ahol a nyaki véna közvetlenül a bőr alatt húzódik. Előzőleg, vagyis a párviadal közben mindketten arra törekedtek, hogy a másik legfeljebb csak a fogukhoz, azaz testük egyetlen sebezhetetlen részéhez férhessen hozzá, s éppen a nyakukat igyekeztek védelmezni a támadótól, most ellenben úgy látszik, mintha a vesztes fél *szánt szándékkal* kínálná fel azt a testrészt, ahol minden harapás a halált jelentené. És ez nem csak „úgy látszik”, hanem, bármilyen elképesztő, csakugyan így is van.

Mint mondtam, ugyanez a jelenet játszódik le az utcai kutyák marakodásánál mindig és mindenütt. Csupán azért választottam példaként a whipsnade-i farkasokat, mert a kegyetlenség jelképének tekintett vadállat esetében sokkal hatásosabban, meggyőzőbben ábrázolható ez a viselkedés, mint a túlságosan jól ismert és megszokott háziállatnál.

Két farkasunkat azonban módfelett izgalmas és izgató helyzetben hagytuk ott az imént. Ez nem stílári fogás, hisz a páratlan szituáció a valóságban is jó egynéhány másodpercig tart, s e másodpercek a néző szemében perceknek, a vesztes farkas számára azonban alighanem óráknak tűnnek. Az ember minden pillanatban azt várja, hogy az erősebbik harapni fog, hogy foga feltépi a legyőzött nyaki vénáját.

Csak hogy a győztes farkas vagy kutya ebben a helyzetben biztosan nem harap. Látni rajta, hogy voltaképpen szívesen harapna, de *nem tud!* Azt a kutyát vagy farkast, amely a fent vázolt módon ellensége elé tárja nyakát, soha nem éri komolyabb bántalom. A másik csak dühöng, morog, csattogtatja a fogát, sőt anélkül, hogy valósággal harapott volna, még a zsákmány halálra rázásának mozdulatát is elvégzi az üres levegőben. De az is igaz, hogy ez a furcsa gátlás csupán addig áll fenn, amíg a vesztes „behódolási pózban” marad. És mivel ez a póz igen hirtelen állítja le a küzdelmet, a győztes az adott pillanatban sokszor igen kényelmetlen tartásban feszeng a vesztes fölött. Az „erkölcsi győztes” – hisz odaharapni nem képes – lassanként megunja, hogy továbbra is így ácsorogjon, orrával a vesztes nyakánál. Mármost ha eltávolodik néhány lépésre, a legyőzött többnyire igyekszik gyorsan odébbállni. Ez azonban eleinte rendszerint nem sikerül neki, mert mihelyt kimozdul merev behódolási pózából, mint a vihar veti rá magát a másik, s a szerencsétlen vesztes újfent kénytelen elmozdítani a fejét, odanyújtani nyakát, beledermelni a megalázkodásba. A győztes mintha alig *várná*, hogy a másik kimozduljon ebből a tartásból, s ezzel lehetővé tegye számára azt, amire hő vágya sarkallja, hogy nekironthasson. A vesztes szerencsésjére a győztes a harc lezajlása után ellenállhatatlan szükségét érzi annak, hogy a párviadal színterén kifüggesse a maga „illatbárcáját”, mint afféle hatósági hirdetményt, amellyel a területet saját birtokának nyilvánítja, más szóval: kénytelen felemelni a lábát a legközelebbi függőlegesen elhelyezkedő tárgy mellett. És a birtokbavétel eme szertartását használja fel rendszerint a vesztes eb arra, hogy szép csöndben elpárologjon.

Mint ahogy sűrűn megtörténik, a véletlen megfigyelés itt is olyan rejtélyt fed fel előttünk, amellyel mindenütt és mindennap találkozunk, a legkülönfélébb köntösökben. A *szociális gátlások* tudniillik egyáltalán nem mennek ritkaságszámba, sőt, inkább olyan gyakoriak, hogy nagyon is természetesnek tűnő voltukon még töprengeni sem tartjuk érdemesnek. Az egyik banális közmondás-bölcsesség szerint holló a hollónak nem vájja ki a szemét; s a közmondásnak ezúttal kivételesen igaza van. És varjú meg a holló emberbarátja szemét is éppoly kevésbé vájja ki, mint fajtársaiét. Ha Roa nevű hollómat a karomra ültettem, és arcomat szándékosan odadugtam csőre mellé úgy, hogy nyitott szemem kis híján hozzáért veszedelmes, lefelé horgasodó hegyéhez, olyankor Roa szinte megrendítően viselkedett: a csőrét ideges, sőt csaknem elkinzott mozdulattal elrántotta szememtől, ahogy az apa rántja el borotválkozás közben a borotvát, ha kislánya ügyetlenül utána kapkod kezecskéjével.

Roa csupán egyetlen, szigorúan meghatározott esetben közelítette meg csőrével a szememet: az úgynevezett „társas testápolásnál”. Igen sok csoportosan élő, magasabb rendű madár, sőt emlősállat is, mégpedig elsősorban a majom, szíveségből magára vállalja a bőrápolás elvégzését fajtársa olyan testrészen, ahová az maga nem fér oda. A madarak például főként fejüknek és szemük tájékának tisztántartásában, ápolásában szorulnak rá fajtársaik segítségére. Amikor a csókáról beszéltem, már említettem, milyen tartással szólítja fel az egyik madár a másikat fejtozzatának megtisztogatására. Ha kicsit ferdén, félig behunyt szemmel nyújtottam a fejem Roa felé, vagyis ahogy a varjúfélék szokták egymás között, Roa, noha igazán nincs felborzolt fejtozzatom, azonnal megértette ezt a mozdulatot, és haladéktalanul tisztogatni kezdett. És soha, de soha nem csípte meg csupasz bőrömet. A varjúfélék bőre ugyanis roppant finom, nem bírja a durva bánásmódot. Ellenben meghökkentő precizitással huzigált át minden egyes elérhető hajszálat tisztogató csőrén. És komolysága, buzgó szorgalma semmivel sem maradt el a „tetvészkedő” majmoké, valamint az operáló sebészeké mögött. Nincs ebben semmi tréfa: az emberszabású majmok társas bőrápolása ugyanis korántsem arra irányul, hogy megfogdossák egymáson a férgeket – majmokon egyébként sem igen találni ilyesmit –, sőt nem korlátozódik csupán a bőr megtisztítására sem, hanem legalább ugyanolyan mértékben érdekes műtétek céljára is szolgál, mivel ilyenkor szokták – és egyáltalán nem ügyetlenül – kihuzigálni a tüskéket, eltávolítani a bőr apróbb tisztátalanságait.

Igaz, a hatalmas, gonoszul görbülő varjúcsőr manipulálása a nyitott emberi szempár körül szörnyen veszedelmesnek látszik, és persze azoktól, akik ezt látták, egyre-másra kaptam a figyelmeztetéseket, hogy vigyázat, mert nem lehessen tudni, a ragadozó mindig csak ragadozó marad, és hány efféle bölcsesség akad még! Én meg szokás szerint azzal a paradox állítással feleltem erre, hogy az, aki erre figyelmeztet, voltaképpen sokkal veszedelmesebb lehet, mint a holló. Lépten-nyomon megtörténik, hogy üldözési mániában szenvedő emberek egyszerre csak agyonlőnek valakit, hiszen az ilyen betegek gyakran veszedelmes ravaszsággal, művészi színleléssel képesek eltitkolni kényszerképzeteiket. S bár meg kell hagyni, hogy a valószínűsége vajmi csekély – mindazonáltal maga a tanácsadó is szenvedhet ebben a betegségben. Viszont az, hogy egy egészséges, kifejlett holló eddig ismeretlen okokból egyszerre csak elveszítse „szemkivájó”-gátlását, az egyszerűen szintiszta lehetetlenség, vagy mindenesetre hasonlíthatatlanul valószínűtlenebb, mint jóindulatú tanácsadóm váratlan támadása.

És vajon miért él a kutyában az a gátlás, hogy nem haraphatja át ellenfele torkát, miért nem vájja ki a varjú barátja szemét? És miért nincs a kacagó gerlének semmiféle „biztosítéka az aljas gyilkolás ellen”? Erre a „miért”-re igazán okozati választ adni nem tudunk. A felelet erre csupán a folyamat *történelmi* indokolása lehet, annak ábrázolása, ahogyan ezek a gátlások a törzs fejlődéstörténetében kialakultak az élő zsákmányra vadászó állatok veszedelmes fegyvereinek kialakulásával párhuzamosan. Hogy az állig felfegyverzett ragadozónál *mire* szolgálnak ezek a gátlások, az minden nehézség nélkül világosan érthető. Ha a holló olyan gátlástalanul vágna oda csőrével testvérei, párja vagy tulajdon ivadéka szemébe, ahogyan bármilyen egyéb mozgó, fényes tárgyat szokott csipkedni – nos, akkor bizony már régóta nem élne holló a földön. Hasonló volna a helyzet, ha a farkas vagy a kutya gátlások nélkül, kiszámíthatatlanul és váratlanul átharaphatná falkatársa torkát, és halálra rázhatná, ugyanúgy, amilyen szívesen teszi ezt minden más, harapdálásra alkalmas tárggyal, amilyen szívesen harapdálja, ráncigálja például a tascóköltyők a gazdája papucsát.

A kacagó gerlének *nincs szüksége* ilyesfajta gátlásra, részben, mert maga a madár csak igen csekély mértékben képes sebeket okozni, részben pedig fejlett menekülési készsége elegendő védelmet biztosít az olyan ellenséggel szemben, mely különb támadó fegyverekkel rendelkezik, mint a galambocska, és nem csupán egyetlen parányi tollacsakát csippent ki a csőröcskéjével, mert ha csak erről van szó, a veszét érző madár réges-rég elillant, mire a másodikra kerülne a sor. Csupán a szűk kalitkafogság természetellenes körülményei között, ahol a legyőzöttnek nincs módja a gyors menekülésre, egyedül csak itt derül ki, hogy a kacagó gerléből hiányzik minden gátlás, amely megakadályozná fajtársának megsebesítésében és kínzásában. Hasonlóképpen gátlástalannak bizonyul még számos „ártalmatlan” növényevő, ha többedmagával tartják szoros fogságban. S a leggátlástalanebb, legvérszomjasabb gyilkosok közé tartozik a jámborság másik, népszerűségben rögtön a galamb után következő szimbóluma, Félix Salten enyhe hányingerig magasztalt Bambija, az őzbak.

Ráadásul ennek a rosszindulatú jószágoknak még fegyvere is van, a szarva, és az ember átkozottul kevéssé veszi észre, hogy valami gátlás akadályozná meg a használatában. A faj ugyanis „megengedheti ezt magának”, hisz még a leggyengébb suta is könnyen elmenekülhet akár a legerősebb bak támadásai elől. De őzbakot csak szokatlanul nagy kifutóban tarthatunk együtt a sutákkal. Ha a kifutó szűk, végül minden fajtársát, a „hölgyeket” is behajszolja valamelyik sarokba, és irgalmatlanul megöli őket.

A suta egyetlen „biztosítéka” a gyilkosság ellen az, hogy a támadó őzbak aránylag sokára öklel. Az őzbak nem száguld vad ugrásokkal, leszegzett fejjel ellenfelének, mint például a kos, hanem úgyszólván óvatosan, tapogatózva keresgéli agancsával az ellenséget, s a halálosan komoly dőfésre csak akkor kerül sor, ha szilárd

ellenállást érez. Hornaday amerikai állatkerti igazgató statisztikai adatfelvételei szerint a szelíd őzbakok sokkal több szerencsétlenséget okoznak évente, mint ahányat a fogva tartott oroszlánok és tigrisek együttvéve, mégpedig feltehetőleg azért, mert a laikus az őzbak lassú közeledésében nem ismeri fel a komoly támadó szándékot, sőt gyakran még azt sem veszi komolyan, amikor az agancsával tapogatózó bak már veszélyesen bizalmassá válik.

És egyszerre csak a fegyver elképesztő erővel előrelendül, mint valami fűrő, és szerencséje van annak, aki még idejében meg tudja ragadni a tövénél. A birkózás, ami ezután következik, alaposan megizzasztja az embert, a kezéről is lenyúzza a bőrt, hisz ilyenkor egy izmos férfi sem igen boldogul a bakkal, még ha sikerülne is valahogy oldalt kapni a döngőt, és jó erősen hátrafeszíteni a nyakát. Segítségért persze nem kiabál az ember, mert az „zsenáns” – amíg csak az egyik agancság bele nem szalad a hasába.

Hogyha tehát a bűbajos, szelíd őzbak a maga sajátos díszlépéseivel, agancsát kecsesen himbálva, barátságos-játékosan egyre közelebb jön hozzád, akkor egy sétabottal vagy kövel, vagy a csupasz öklöddel vágj oda – de jó erősen – oldalt a pofájára (pardon, az orrára), mielőtt felnyársalhatna.

És most ítéljük meg igazságosan: voltaképpen *melyik* a „derék” állat, Roa barátom, amelynek szociális gátlásaira a legkisebb idegesség és aggály nélkül rábízhatom szemem világát, vagy a jámbor gerlice, amely több órás, megfeszített munkával halálra kínozza fajtársát? *Melyik* a „gonosz” állat, az őzbak, amely, ha nem tudnak elmenekülni előle, még a fajtájához tartozó nőstényeknek, kölyökállatoknak is feltépi a hasát, avagy a farkas, amely *még gyűlölt ellenségét* sem képes megharapni, ha az az irgalmára apellál?

Gondoljuk csak meg, hogy voltaképpen *miben* is nyilvánul meg a behódolási póz, a győztes szociális gátlására való hivatkozás: éppen abban, hogy *megkönnyíti* számára a vesztes megsebesítését, sőt megölését, továbbá abban, hogy egyszerre elhárul minden akadály, s az imént még kétségbeesetten védekező állat immár semmiben sem gátolja ellenfelét. A társasán élő állatok minden eddig ismeretes behódolási mozdulata vagy tartása ugyanazon az elven alapul. A kegyelemért könyörgő állat mindig testének *legsebezhetőbb* helyét, pontosabban fogalmazva: azt a pontját kínálja oda támadójának, amely ellen minden ölési szándékból eredő támadás irányul. A madarak többségénél ez a tarkón helyezkedik el. Ha például egy csóka kifejezésre akarja juttatni megalázkodását egy másik csókéval szemben, akkor egy kicsit meglapul, s a megengesztelendő fajtárs felé fordítja a tarkóját, szinte csábítva arra, hogy csipjen bele. A sirályok és a gémfélék a fejük búbját prezentálják a győztesnek, mégpedig oly módon, hogy nyakukat hosszan, laposan előrenyújtják, vagyis olyan tartással, amely az irgalmat kéri különösen védtelenné teszi.

A tyúkidomúak igen sok fajánál a kakasok harca úgy fejeződik be, hogy a győztes a vesztest a földhöz vágja, leszorítja, s – a kacagó gerlék szokásához hasonlóan – megskalpolja. Csupán egyetlen faj ismer irgalmat ebben az esetben: a pulyka. És ennek megfelelően csupán a pulykának van specifikus behódolási póza is, s ez náluk is annak vág elébe, amit a tetteges támadás elérni szándékozott. Ha az egyik pulykakakas a fajra jellemző vad és groteszk birkózás során alaposan megkapta a magáét, egészen váratlanul teljes hosszában, kinyújtott nyakkal elterül a földön. A győztes pedig szakasztott úgy viselkedik, ahogy az imént a kutyák meg a farkasok esetében láttuk, vagyis hogy szeretne, de nem tud támadni, csak járkál körbe-körbe a mozdulatlanul heverő vesztes körül, változatlanul fenyegető tartásban, ám hiába, nem képes még egyszer belecsípni vagy éppen beletaposni védtelen ellenfelébe.

Annál tragikusabb, ha pulyka és páva tűznek össze, ami korántsem ritka eset, hisz rokon létükre férfiasságukat kifejező mozdulataik is eléggé hasonlítanak ahhoz, hogy az ellenfél megértse őket. És hiába sokkal erősebb, sokkal nehezebb a pulyka, rendszerint alulmarad, mert a páva jobban tud repülni, és más a harcmodora. Mire a vörösbarna amerikai hozzákészülődne a birkózáshoz, a kék indiai már rég felszállt a levegőbe, s onnan ereszti belé borotvaéles sarkantyúit. Az indiánus a maga párbaj kódexének felrúgását joggal tekinti „unfair”-nek, s jóllehet még erői birtokában van, tehát nem volna szüksége rá, mégis „bedobja a törülközőt”, magyarul: a fent említett módon lefekszik a földre. És ekkor valami egészen csúnya dolog játszódik le: a páva *nem érti* a megadás pulykagesztusát, a póz nem mond neki semmit, szükségképpen gátlást sem vált ki belőle. Tovább csipkedi és rugdossa a védtelenül elterülő pulykát, s ha nem sietnek véletlenül segítségére, akkor bizony vége lesz a pulykának; hisz minél több csípés-rúgás éri, annál csöknyösebben ragaszkodik a maga behódolási pózához. És soha, de még véletlenül sem jutna eszébe, hogy felugorják és eliszkoljon.

Az ilyen behódolási gesztusok mereven ösztönszerű jellegére, ősi fejlődéstörténeti eredetére vall többek között az a tény is, hogy hatásának elősegítésére sok madárfaj különleges jelzőszerveket fejlesztett ki. A guvatfiókák tarkóján például csupasz, vörös folt van, és ha idősebb, erősebb guvat támad rájuk, rendkívül kifejező módon, szinte eléje tartják tarkójukat, sőt ráadásul a folt ilyenkor sötétvörösre is színeződik. Egyszóval e különös szertartások mindegyike végül is arra irányul, hogy épp azt a cselekvést *könnyítse meg* az ellenfélnek, amelyet gátolnia kell. A kutyának természetesen egyáltalán nem megy el a kedve a harapástól, mikor a másik kegyelemért esdve odatartja elé a nyakát. Ellenkezőleg, hiszen láttuk, nagyon is egyértelműen *szeretne* harapni, csak *nem tud*. Egyelőre teljesen közömbös számunkra, hogy ez a gátlás miféle, vakon reflexjellegű-e vagy sem. Mi csak leszögezzük szerényen és empirikusan: a küzdelemben alulmaradó állat erősebb fajtársának támadását gátlás alá képes helyezni azáltal, hogy teljesen védtelenül kiszolgáltatja magát a támadásnak.

És az emberi magatartásban talán bizony nem tudunk hasonlóról? A homéroszi harcos, ha meg akarja adni magát és kegyelmet kér, elhajtja pajzsát és sisakját, térdre hull, és meghajtja nyakát, vagyis csupa olyasmit művel, amivel az ellenfélnek voltaképpen megkönnyíti, hogy végezzen vele, a valóságban azonban ezt sokkal nehezebbé teszi. Az udvariasság bizonyos gesztusai máig is megőrizték az efféle behódolási mozdulatok szimbolikussá változott maradványait: a meghajlás, a kalapemelés, a katonaságnál pedig a fegyverrel való tisztelgés. Egyébként úgy látszik, a görög harcosoknál nem volt éppenséggel átütő hatása az irgalmat kérő mozdulatoknak; Homérosz hőseit vajmi kevéssé lehetett befolyásolni ilyesmivel, legalábbis ilyen szempontból nem bizonyultak olyan lágy szívűeknek, mint a farkasok. A dálnok bőségesen ad hírt olyan esetekről, amikor az irgalomért könyörgött minden szánalom nélkül – avagy esetleg szánalommal – mégiscsak megölték. A germán hősmondákban is elég sok példát olvashatunk arról, hogy a behódolás gesztusa egyszerűen hatástalan, csupán a Minnesängerek korának lovagvilága tette a harci erkölcs egyik parancsolatává, hogy aki megadja magát, annak meg kell kegyelmezni. Egyszóval csak a tradicionális és vallás erkölcsi alapon álló keresztény lovag olyan lovagias, amilyen – objektív szemmel – a farkas, a maga természetes ösztöneinek és gátlásainak mélysége révén. Meghökkentő paradoxon!

Természetesen az öröklött, ösztönjellegűen beidegződött gátlás, amely megakadályozza az állatot abban, hogy kíméletlenül felhasználja fegyvereit a maga fajtársaival szemben, csupán funkcionális megfelelője, legfeljebb halvány árnya, úgyszólván fejlődéstörténeti előfutára az ember társadalmi erkölcsének. Az összehasonlító viselkedés kutatója helyesen teszi, ha az állatok viselkedésére csak nagyon óvatosan alkalmaz erkölcsi értékítéleteket. De ezúttal hadd álljak ki mégis egy szívem szerinti értékítélettel: én bizony megrendítőnek és nagyszerűnek érzem, hogy az a farkas nem tudja átharapni a másik torkát, de még ennél is sokkalta nagyszerűbbnek, hogy a másik *bízik ebben!* Az egyik állat a másik lovagi becsületére bízza az életét! Volna mit tanulnunk ezekből nekünk, embereknek is. A magam részéről például innen merítettem egy új, s talán mélyebb értelmezését az Evangélium egyik szép, és gyakorta félreértett mondatának, amely mindaddig csak erős ellenérzést ébresztett bennem: „Aki téged jobbról arcul üt...” Egy farkas tanított meg: dehogyan azért tartsd oda bal felől is az arcodat, hogy ellenséged ismét megüssön, nem ám, hanem azért, hogy *ne is üthessen meg egyáltalán!*

Ha egy állatfaj a törzsfajlás során kifejleszt valamilyen fegyvert, amely alkalmas arra, hogy az állat egyetlen csapással megölhesse bármelyik fajtársát, akkor a fegyver kifejlesztésével párhuzamosan ki kell fejlesztenie azt a szociális gátlást, amely a fegyver használatát megakadályozza abban az esetben, mikor az a faj fennmaradását veszélyezteti. Néhány ragadozó él csak olyan társalanul, hogy általában nélkülözi az ilyesfajta gátlásokat. Ezek csupán a párzás időszakában találkoznak, s ilyenkor a nemi ösztön annyira elnyom minden mást, még a harciasságot is, hogy nincs feltétlenül szükség a szociális jellegű, különleges gátlásokra. Ilyen remete például a jegesmedve meg a jaguár, és említett tulajdonságukra jellemző, hogy schönbrunni állatkertünk történetében éppen e két fajta számláján szerepel egy-egy feleséggyilkosság. Egy bizonyos társasan élő állatfaj természetadta, faj specifikus, öröklött ösztöneinek, gátlásainak, valamint támadó szerveinek a rendszere gondosan kiegyensúlyozott, önmagát szabályozó egészet alkot. Hiszen minden lény a törzsfajlásnak ugyanabban a folyamatában nyerte el fegyverzetét, amely ösztöneit és gátlásait is kialakította, mert az egyes állatfajok testi felépítésének és a fajspecifikus viselkedési forma megvalósításának alapsémája *egy és ugyanaz*.

Csupán egyetlen lény rendelkezik a világon olyan fegyverekkel, amelyek nem nőttek a testéhez, következésképpen vele született, faj specifikus viselkedési formáinak az alapsémája sem tud róluk semmit, és felhasználásukat illetően sem alakult ki megfelelően hatékony gátlás; ez az élőlény: az ember. Fegyvereinek félelmetessége nőttön nő, néhány évtizeden belül eléri a sokszorosát. De az örökölhető ösztönök és gátlások létrejöttéhez olyan időmennyiség szükséges, mint a szervek kialakulásához általában, olyan időmennyiségek, amilyen nagyságrendekben geológusok, csillagászok szoktak számolni, és nem történészek. A fegyvereket nem a természettől kaptuk örökbe – mi csináltuk őket, szabad akaratunkból. És vajon mivel boldogulunk könnyebben, a fegyvergyártással, vagy a felelősségérzet, a gátlás megteremtésével, amely nélkül fajunkat tulajdon műve pusztítja el? És ezt a gátlást is szabad akaratunkból kell megteremtünk, hisz mi aztán éppenséggel nem *bizhatjuk* magunkat az ösztöneinkre.

Idestova tizennégy esztendeje, 1935 novemberében e szavakkal fejeztem be „Az állatok erkölce és fegyverei” című cikkemet: „Eljön majd a nap, amikor két hadviselő fél bármelyike tökéletesen megsemmisítheti a másikat. És el is jöhet ez a nap, hiszen ma az egész emberiség két ilyen táborra oszlik. És vajon akkor úgy viselkedünk majd, mint a nyulak, vagy úgy, mint a farkasok? Ezen múlik az emberiség sorsa.” A választ valóban feszülten várhatjuk.

A hűség nem üres szó

Valamikor, az ő- és az újkorszak határán, mint az első háziállat, felbukkan a *tőzegspicc*, ez az apró, egészen biztosan a sakáltól származó, félig domesztikált kutya. Mivel Északnyugat-Európában, ahonnan ez a lelet származik, abban az időben valószínűleg már nem éltek sakálok, s emellett a tőzegspiccen világosan megmutatkoznak a háziastítás jegyei, a kőkorszakbeli cölöpépítmények lakói tehát kétségtelenül magukkal hozták kutyáikat a Keleti-tenger partjára.

De vajon hogyan jutott a kőkorszakbeli ember a maga kutyájához? Bizonyára akaratlanul. A korai kőkorszak csatangoló vadászordait alighanem falkástól követték a sakálok, ott ólálkodhattak településeik körül, mint ahogyan ma is teszik Keleten a páriaebek, amelyekről senki sem tudja, hogy elvadult házikutyáknak, vagy pedig olyan vadkutyáknak kell tekinteni, amelyek az első lépéseket teszik a domesztikálódás útján. És a mi ősapáink nyilván éppoly kevésbé bántották ezeket a hulladék vadászokat, mint manapság a keletiek, hagyományos nemtörődömségükben. Igen, a kőkorszakbeli vadásznak a nagy ragadozók még veszedelmes ellenséget jelentettek, s ezért bizonyára nagyon kellemesnek érezték, hogy táborukat széles gyűrűben veszik körül a sakálok, amelyek egy-egy kardfogú tigris vagy barlangi medve közeledtére azonnal feltűnően nyugtalanul kezdtek viselkedni.

És az ör szerepéhez – egyszer, valamikor – hozzájárult még a vadász segítőtársnak szerepe is. Egyszer, valamikor a sakálok falkája, amely a zsákmány hulladékának reményében követte a vadászó embert, rátért arra, hogy többé ne a vadász *után*, hanem *előtte* fusson, s elkezdtek felhajtani, sőt, lehetőleg megállítani a vadat. Könnyen elképzelhető, hogy miután ezek az ősházikutyák rendszeresen megkapták a hulladékot a nagyvadakból, amelyeket saját erejükből, emberi segítség nélkül nem lettek volna képesek elejteni, érdeklődni kezdtek az ilyen állatfajok iránt: rákaptak arra, hogy kövessék nyomaikat, és felhívják rájuk az emberek figyelmét. A kutyák általában igen gyorsan észreveszik, hogy mikor van hátfedezetük, s a leggyávább kis korcs is nyomban vakmerő kötekedővé válik, ha érzi, hogy erős barátja támogatja. Azt hiszem, ha így spekulálok, még nem gyanúsítom

túlzott ravaszsággal az őskor aranysakálját.

A magam részéről különösen kellemes, sőt egyenesen felemelő gondolatnak találok, hogy az ember és a kutya ősi szövetségét a két szerződő fél önkéntesen, minden kényszer nélkül ratifikálta. Minden más háziállatunk a valódi rabság kerülőútján domesztikálódott – kivéve a macskát, de hát a macska még ma sem igazi háziállat. És minden háziállatunk jobbágy és rabszolga, egyedül a kutya barátunk. Igaz, odaadó, sőt *megadó* barátunk: tudniillik lassanként, az évezredek folyamán szokássá vált jobb kutyacsaládokban, hogy többé ne *kutyát* válasszanak bandavezérnek, mint a vadonban, hanem az emberhorda vezetőjét tekintsék annak. A kutyák, különösen a jellemes, „erős” egyéniségűek, csakugyan hajlamosak arra, hogy a mindenkori „páter familias”-t tekintsék gazdájuknak. A primitív kutyáknál pedig könnyen jön létre egy más jellegű, kevésbé közvetlen alávetettségi kapcsolat az emberrel szemben. Ha sok ilyen kutyát tartanak együtt, egyikük vezérkutyává küzd fel magát, s a többiek voltaképpen ehhez, nem pedig az emberhez hűségesek és odaadók. És csupán a vezérkutya a gazda kutyája a szó eredeti értelmében, a többi alapjában véve a vezérkutya kutyája. Aki tud a sorok között olvasni, felfedezheti Jack London egyértelműen élethű leírásaiban, hogy az alaszakai eszkimó kutya-fogatoknál ez a viszony egyenesen törvénytörő. Érdekes módon a magasabb fokon domesztikált kutyák mintha már nem érnék be egészen a „kutyaparancsnokkal”, hanem egy „ember-vezérkutyát” keresnek maguknak.

A legsodálatosabb, legtalányosabb folyamatok egyike, amikor a jó kutya gazdát választ magának. Hirtelen, néha alig pár nap leforgása alatt létrejön egy olyan kötelék, amely sokszorosan erősebb minden, de minden más, közöttünk, emberek között valaha is lehetséges köteléknél. Nincs hűség a világon, amelyet ne szegtek volna meg, kivéve az igazi kutyahűséget.

Minden kutya közül, ahányat csak ismertem életemben, azok a leghűségesebbek, amelyeknek ereiben az aranysakálók (*Canis aureus*) vérével együtt jókora adag farkasvér is csörgedezik. Az északi farkas (*Canis lupus*) alighanem csak közvetve, aureus-kutyákkal történt keresztezése révén vált háziállattá. Ezzel az elterjedt nézettel ellentétben, hogy a farkas jelentős szerepet játszik minden nagyobb kutyafajta őseinek sorában, az összehasonlító viselkedés-kutatás kiderítette, hogy az összes európai kutyafajta, még a legnagyobb termetűek, mint pl. a dog vagy a juhászkutyák is, tisztán aureus-ivadékok, legfeljebb egészen parányi lupus beütéssel. A létező legfajtisztább lupus-ivadékok az Amerika legészakibb részén élő indián kutyák bizonyos fajtái, elsősorban az úgynevezett Malemutes-fajta. Az eszkimó kutyáknál is csak nyomokban találunk aureusvért. Az óvilág északi kutyafajtaiban, a lapp kutyákban, az orosz lajkákban, a szamojéd kutyákban és a csau-csau kutyákban már valamiképp több az aureusvér, mint az észak-amerikai fajtákban. Mindazonáltal világosan felismerhető rajtuk a magas pofacsont, a ferdén metszett szemek, s az enyhén felálló orr, vagyis mindaz, ami a farkas ábrázatának specifikus kifejezését kölcsönzi. Másrészt azonban épp a csau-csau félreismerhetetlenül, letagadhatatlanul magán viseli aureus-származásának bélyegét pompás bundájának lángoló vörösében.

Rejtélyes dolog a „hűségeskü”, a kutya végleges csatlakozása *egyetlen* gazdához. Különösen a közös alomból kikerülő kölyökkutyáknál következik be ilyesmi nagyon hirtelenül, alig néhány nap alatt. A kutya egész életének talán éppen legfontosabb eseménye ez, s a „fogékony periódus” az aureus-kutyáknál körülbelül nyolctól tizenhét hónapos korukig tart, a lupus-kutyáknál mintegy fél éves korukra esik.

Az igazi nagy kutyaszeretet két fölöttébb különböző forrásból ered. Egyrészt nem egyéb, mint az a ragaszkodás, amelyet minden vadkutya is tanúsít a farkavezér iránt, s amelyet a házikutya a ragaszkodás jellegének lényegesebb megváltoztatása nélkül egyszerűen átvisz az emberre. Ehhez azonban a magasabb fokon domesztikált kutyáknál a ragaszkodásnak még egy egészen más természetű formája is járul. A háziállatokat a vadon élő törzsfajtól megkülönböztető bélyegek közül igen sok úgy alakult ki, hogy a testi felépítés és viselkedés bizonyos tulajdonságai, amelyek a törzsalakoknál csupán a gyorsan múló fejlődés egyes stádiumaira jellemzőek, a háziállatot megmaradnak: sok kutyafajtánál például ilyen jellegű bélyeg a rövid szőrzet, a gyűrűs farok, a lógó fül, a boltozatosabb koponya s a rövidebb orr. A *viselkedés* terén azonban főként abban jelentkezik a domesztikáció eredményezte elfiatalodás, hogy az a ragaszkodás, amelyet a vadkutyáknál csak a nagyon fiatal kölyökállat érez anyja iránt, a házikutyánál élethossziglan megmarad, és rendíthetetlen hűséggel köti urához.

Így tehát a kutyahűség két, egymástól meglehetősen független forrása egyrészt az önmagában változatlan, csupán emberre átvitt farka-ragaszkodás, másrészt a domesztikáció eredményezte, tartós kölyök-ragaszkodás. A lupus- és az aureus-kutya jellemének egyik alapvető különbsége pedig abban rejlik, hogy a két említett forrás más erővel bugyan fel az egyik, és más erővel a másik fajtában. A farkas számára a farka

összehasonlíthatatlanul többet jelent, mint a sakál számára. Míg a sakál alapjában állandó vad, és bizonyára csak alkalomadtán vadászik csapatosan, a farkasfalka úgy barangol Észak rengetegekben, mint szorosan összetartó, sőt emellett – biztos tudásunk szerint – *exkluzív* társaság, amely úgy összetart, mint a nap meg az árnyék, s tagjai pedig életre-halálra védelmezik egymást. Hogy egy falkába tartozó farkasok felfalnák egymást, ahogy gyakran mondják, azt egyszerűen kitalált mesének tartom, mégpedig azért, mert ilyesmire a szánvontató kutyák még akkor sem vetemednek, ha az éhhalál szélén állnak; és hogy ezt a szociális gátlást nem az emberek tenyésztették ki benne, annyi szent.

A farkastulajdonságok, a tartózkodó exkluzivitás és az életre-halálra szóló harcos összetartás rendkívül kedvező értelemben befolyásolja az összes erősen lupus-eredetű kutyafajtát, s igen előnyösen különbözteti meg őket az aureus-kutyáktól, amelyek többnyire „puszิปajtásai” mindenkinek, és voltaképpen bárkit követnek, aki a póráz másik végét megfogja. Ha ellenben a lupus-kutya egyszer letette a hűségesküt valakinek, akkor örökre ennek az egy embernek a kutyája marad, idegen kedvéért még bozontos farkát sem lesz hajlandó megcsóválni soha. És akinek valaha egy lupus-kutya letette ezt az egyetlen embert megillető hűségesküt, azt soha többé aureus-kutya nem fogja boldoggá tenni. E szép tulajdonság mellett azonban a lupus-fajtáknak jelentős hátrányai is vannak, sőt e hátrányok éppen az egyetlen gazdára koncentráló hűség közvetlen következményei. Hogy egy már kifejtett lupus-kutyából sohasem lesz a *te* kutyád, az eleve világos. De ami még ennél is rosszabb: ha történetesen el kell válnod kutyádtól, akkor az állat lelki egyensúlya teljesen felborul, nem engedelmeskedik sem a feleségnek, sem a gyerekeknek, fájdalmában rohamosan lezüllik erkölcsileg, holmi gazdátlan, kóbor kutya nivójára, már a szárnyasokat sem hagyja békén, és galádságot galádságra halmozva bitangol keresztül-kasul a környéken.

Ráadásul a túlnyomóan lupus-vérű kutya minden mérhetetlen hűsége és ragaszkodása ellenére sem alázatos. Belepusztul, ha elveszít, de ha beleszakadsz sem tudod engedelmessegre beidomítani. Én legalábbis sohasem vergődtem zöld ágra velük, lehet, hogy egy rátermettebb kutyaidomárnak talán sikerül. Épp ezért, szinte sohasem látni, hogy egy csau csak úgy szabadon, póráz nélkül sétáljon a gazdája mellett a városban.

A lupus-kutyának sok olyan tulajdonsága van, mint a nagy macskaféle ragadozóknak, a barátod ugyan mindhalálig, de soha nem lesz a rabszolgád. És bár egyszerűen nem tud nélküled élni, nagyon is határozott magánélete van.

Az aureus-kutya egészen más; benne az ősrégi domesztikáció folyamánként érintetlenül megmaradt az a szinte gyerekes ragaszkodás, amely kezes, engedelmes útitársunkká teszi. A lupus-kutya büszke férfihűsége helyett, amelynek bizony édeskevés köze van az engedelmesseghöz, az aureus mélységes odaadással viseltetik irántad, éjjel-nappal, minden órában, minden percben parancsodat, sőt ki nem mondott kívánságodat lesi. Az aureus többnyire „természettől” engedelmes, vagyis nemcsak akkor jön oda a neve hallatára, amikor éppen kedve szottyán, vagy ha becézve, játékosan szólítod, hanem jön mindig, mert tudja, hogy jönnie kell. És minél ingerültebben hívjuk, annál biztosabban jön, míg a lupus-kutya ilyen esetben egyáltalán nem jön, hanem tisztes távolból barátságos mozdulatokkal igyekszik kiengesztelni gazdáját. Az aureusoknak a jó és kellemes tulajdonságaik mellett, sajnos, más tulajdonságaik is vannak, s bár ezek szintén az állatok tartós „ifjontiságából” fakadnak, nem túlzottan örvendetesek a kutya gazdájának. Mivel bizonyos koron alul a kölyökkutyák minden fajtársuk számára „tabu” jelentenek, azaz szigorúan tilos megharapni őket, az efféle bébik kicsit nagyon is bizalmasak, sőt tolakodók mindenkivel szemben, s ugyanúgy nyaggatnak embert, állatot, hogy játsszanak velük,

mint némelyik elkényeztetett embergyerek, akinek minden felnőtt rögtön „bácsi”. Ha pedig a házikutyánál éppen ez a gyermek tulajdonság marad meg tartós bélyegként, akkor igen kellemetlen kutyajelleme lesz, illetőleg, pontosabban: teljesen jellemtelenné válik. A dologban az a legrosszabb, hogy ezek a mindenkit „bácsinak” tekintő kutyák a szó legszorosabb értelmében „kutyamódra” megalázkodnak bárki előtt, aki csak valamelyest energikusan lép fel velük szemben. A játékos kedvű, tolakodóan viharzó roham azonnal gyerekes, szolgálai alázatba csap át. Bizonyára ismered te is az ilyesfajta kutyákat, amelyek vagy azzal zaklatnak, hogy lépten-nyomon felugrálnak rád, vagy szolgálai megalázkodással „hanyatt vágódnak”, s a kettő között nem ismernek semmi átmenetet. Dacolva a veszéllyel, hogy magadra haragítod a háziasszonyt, ráüvöltesz a nyomorult kutyára, mert újra meg újra felugrál rád, és összevissza szőrözi ruhádat. Mire a kutya rémülten hanyatt vágja magát, és kegyelemért esdekel. Szólsz hozzá egy jó szót, már csak azért is, hogy megbékítsd a háziasszonyt, mire a dög abban a pillanatban újra rád ugrik, végignyálja a képedet, és a lehető legbuzgóbban iparkodik még több szőrt ragasztani a nadrágodra.

Az efféle mindenki kutyája persze könnyűszerrel elvész, hisz rögtön összebarátkozik akármilyen idegennel, aki barátságosan megszólítja. Hanem ha egy kutyát ellophatnak tőlem, lopják csak el nyugodtan! Én bizony még a megvesztegetően szép, nemes alkatú, lógófülű vadászkutya-fajtáktól is zokon veszem, hogy többnyire hajlandók követni bárkit, csak puska lógjon a vállán. Pedig hát ezek éppen azért alkalmasak feladatuk ellátására, mert bárkinek engedelmeskednek. És ha ez nem volna, nem lehetne kapni tökéletesen dresszírozott kutyákat sem, illetőleg saját kutyánkat sem adhatnánk nevelésre hivatásos kutyaidomítóhoz. De vajon nem világos-e, hogy egy kutyát egyedül egy ember idomíthat, az, akihez az engedelmesség és a hűség köti: a gazdája. És ha a kutyát átadjuk nevelésre egy idegennel, annyit jelent, hogy elvileg feltételezzük róla: megszegi hűségesküjét. *Egészen bizonyos*, hogy ilyenkor súlyos károsodás éri az úr és a kutya személyes kapcsolatát, még ha a kutya, az idomítás után hazatérve, visszazökken is úgy-ahogy a régi viszonyba gazdája iránt.

Ha lupus-kutyánál próbálkoznánk ilyesmivel, vagy nem tanulna meg az égvilágon semmit, csökönyös tartózkodásával és féltékenységével, esetleg éppenséggel agresszív rosszindulatával végső kétségbeesésbe taszítván az idomítót (mármint, ha tulajdonosának előzőleg már hűséget esküdött), vagy pedig, ha nagyon fiatalon adják oda nevelésre, még mielőtt rátalált volna hűségének egyedüli, megváltoztathatatlan tárgyára, akkor kétségtelen, hogy az oktatás befejeztével is idomítójához fog ragaszkodni. Még elképzelni is lehetetlen tehát, hogy egy túlnyomórészt lupus-eredetű kutyát teljesen idomított állapotban vegyünk meg. A gazdájától elszakított állat a legkisebb jelét sem adná annak, hogy idomították. A lupus-kutya vagy *egyetlen* emberhez hűséges mindörökké, vagy pedig – ha nem talál igazi urára, illetőleg elveszti urát – nem ragaszkodik senkihez. Ez esetben „macska lesz”, azaz minden mélyebb lelki kapcsolat nélkül éldegél az ember mellett. Ilyen állapotban él az észak-amerikai szánvontató kutyák túlnyomó többsége, mély lelki értékeiket nem használja fel senki, hacsak nem ismeri, nem tárja fel olykor egy-egy Jack London. Ugyanez vonatkozik a mi középeurópai csau-csau kutyánkra, s épp ezért nézi le igen sok kutyaszakértő. A csau-kutyákból is sűrűn lesz „macska”, a szó fent említett értelmében, mivel első, nagy szerelmük többnyire balul üt ki, másodikra pedig már nem képesek. A csau-kutyák sokkal korábban teszik le visszavonhatatlan hűségesküjüket, mint az aureus-kutyák általában. És nincs a földön aureus-kutya, ha mégoly jellemes és hűséges is, mint például a német juhász vagy az airdaile-terrier, amelynek szeretetét körülbelül egyesztendőskoráig ne hódíthatná meg másik, vadonatúj gazdája. Aki azonban a lupus-kutya teljes gazdahűségét magának akarja biztosítani, annak személyesen kell felnevelnie az állatot kicsi kölyökkorától. Sokesztendőskor tapasztalataim szerint, a csau-csau kutyákat négy-, legfőljebb öthónapos korában kell gondozásba venni. Ez korántsem olyan nagy áldozat, mint feltételeznénk, hisz a lupus-kutyák hajlama a szobatisztaságra sokkal korábban fejlődik ki, mint az aureusoké. A csaknem macskára emlékeztető tisztaságszeretet a fajta legvonzóbb tulajdonságai közé tartozik.

Nem, arról szó sincs, hogy jómagam kizárólag a lupus-kutyákra pazarolnám minden szeretetemet, mint ahogy ebből a kis kutya-karakterológiából következtethetné valaki. Egyelőre nincs az a lupus-kutya, amely olyan feltétlen engedelmességet tanúsítana gazdája iránt, de semmivel sem kevésbé nagyszerűek a lupus-kutyák nemes ragadozó tulajdonságai, a büszke tartózkodása idegenekkel szemben, elmondhatatlanul mély szeretete gazdája iránt, valamint, hogy ezt a mély szeretetet milyen kevés külsődleges jellel juttatja kifejezésre, ami ismét belső előkelőségre vall; mindezzel viszont az aureus-kutyák nem vehetik fel a versenyt. És, sajnos, ezt a kettőt nem találhatjuk meg egyszerre. De igazán nem? Hát persze, egy csöppet sem egyszerű elérni, hogy a lupus-kutyák egyetlen ugrással behozzák azt a néhány tízezer esztendőskor domesztikációt, amelynek az aureus-kutyák a maguk maradandó gyerekeségét, s ezzel ragaszkodásukat, engedelmességüket köszönhetik. De sikerülhet ez másként is.

Jó néhány esztendővel ezelőtt feleségemnek is, nekem is volt egy-egy nőstény kutyánk. Az enyém juhászkutya volt, a már említett Tito, a feleségem csauszukáját Pyginek hívták. Fajtiszta példányok voltak mindkettőn, a Canis aureus és a Canis lupus összes jellembeli sajátosságának klasszikus megtestesítői, olyannyira, hogy valóságos konfliktust okoztak házasságunkban. Hitvesem gúnyolódott rajtam, mivel Tito barátságosan üdvözölte házunk számos barátját, mivel meghempergett minden pocsoltyában, majd tapintatlanul, gyanútlanul és latyakosan besétált a lakásba, mivel a szobatisztaság terén egykettőre megesett nála a baj, ha elfelejtették kiengedni – és még ezernyi más apróság miatt, amelyeket egy lupus-kutya bezzeg a világért el nem követne. Ráadásul, hogy ennek a kutyának nincs semmi magánélete, meg hogy csak a gazdájának lélektelen árnyéka, és különben is, ki bírja azt idegekkel, hogy egy kutya egész áldott nap az íróasztal tövében heverésszen, és esengő pillantással másra se várjon, mint a következő sétára... Méghogy árnyék! Meg lélektelen! Tito, ez a csupalélek kutya. Elkéseredetten vágtam vissza, hogy a magam részéről fütyülök az olyan kutyára, amelyikkel még sétálni sem mehet az ember, a kutya arra való, hogy hűségesen kövesse gazdáját. Pygi meg az oly nagyra értékelt egy-ember-hűsége ellenére azonnal elrohant vadászni – avagy előfordult-e már, hogy feleségem öngyűlöltje erdei sétájáról akár csak egyetlenegyszer is a kutyával *együtt* tért volna vissza? Mi? Akkor már sokkal okosabb volna mindjárt egy szíami macskát beszerezni, az még tartózkodóbb, még tisztább, és ráadásul valóban az, amit öngyűlöltje elképzelt magának, vagyis macska, hiszen Pygi igazán minden, csak nem kutya. Tito meg pláne nem – hangzott a válasz –, Tito a legjobb esetben is csak holmi szentimentális Marlitt-regényfigura...

Ez a tréfás, de azért itt-ott komolyra váló civakodás az elképzelhető legtermészetesebben simult el: Tito Bubi nevezetű fia feleségül vette Pygit, a csau-hölgyet. Ez persze teljesen feleségem akarata ellenére történt, hisz ő, érthető módon, fajtiszta csau-kutyákat szándékozott tenyészteni. Csakhogy ekkor megismerkedtünk a lupus-kutyák egy újabb jellemvonásával, amely váratlan akadályt jelentett: a szuka monogám hűsége egy meghatározott kanhoz. Nejem elhurcolta a szukát csaknem valamennyi csau-csau kanhoz, ahány csak lakozott akkoriban Bécs területén, mert azt remélte, hogy valamelyiknek sikerül tán beférkőznie a hölgy kegyeibe. De mindhiába, a szuka dühödten marta el az összes udvarlót, egyedül az ő kis Bubiját akarta, s végül aztán meg is kapta, illetőleg Bubi kapta meg őt, éspedig olyképpen, hogy elemeire boncolt egy vastag deszkaajtót, amellyel bedutyizták szerelmesét.

Így kezdődött el nálunk a csau-csau kutyák és a juhászkutyák kereszteződésének tenyésztése. És mindez Pygi érdeme, amiért olyan hűségesen szerette a hatalmas termetű, jóindulatú Bubiját. Kérem az olvasót, erkölcsileg is értékelje azon eljárásomat, hogy a tényállást az igazságnak megfelelően ecseteltem. Mert mi tagadás, sokkal csábítóbb lett volna például így leírnom: „Miatán behatóan analizáltam a lupus- és az aureus-kutyák jellemének előnyös és hátrányos vonásait, nyilvánvalóvá vált, hogy kísérletet kell végeznem a két fajta kedvező adottságainak keresztezés révén történő egyesítésére. A kísérlet sikere felülmúlt minden várakozást. Míg egyébként a fajtakeresztezeseknél többnyire a szülők fajtájának rossz tulajdonságai egyesülnek, ebben az esetben határozottan az ellenkezője történt...” Ami az *eredményt* illeti, mindez tökéletesen megfelel az igazságnak, csak hát ez az eredmény, sajnos, minden tudatos szándék és terv nélkül született.

Tenyészállományunkban pillanatnyilag igen csekély a juhászkutya-vér, mert feleségem a háború idején, távollétemben kétszer is fajtiszta csau-csau kutyákkal keresztezett, egyébként merő kényszerből, mivel különben beltenyésztésre szorult volna. De pszichikum szempontjából még így is világosan észlelhető Tito öröksége: ezek a kutyák összehasonlíthatatlanul ragaszkodóbbak, és könnyebben nevelhetők, mint a fajtiszta csau-csau kutyák, holott külsejükön csak nagyon éles szem veszi észre az árnyalatnyi juhász-beütést. Most az a szándékom, hogy miután ez a keverék-tenyészállomány szerencsésen átvészelte a háborút, továbbfejlesztsem azzal a tudatos céllal, hogy kitenyésztek egy ideális jellemű kutyát.

Jogosult vagyok-e egyáltalán, hogy a ma élő nagyszámú kutyafajtát egy újabb létrehozásával szaporítsam? Azt hiszem, igen! Ha eltekintünk néhány foglalkozási ágtól, pl. a vadászok, rendőrök stb., manapság a kutya pusztán lelkileg jelent értéket az embereknek. A kutya körülbelül azt adja nekik, amit számomra a vadon élő állat jelent, amikor együtt sétálok vele az erdőn: a közvetlen kapcsolat helyreállítását a természet mindentudó valóságával, amelyet a civilizált ember eljátszott. De ehhez olyan kutya kell, amely nem holmi ostoba divatszeszély, hanem eleven állat, nem a formatenyésztői tudás művi terméke és diadala, hanem romlatlan lelkű, természetes lény. Fajkutyá azonban, sajnos, alig akad ilyen, a legkevésbé pedig azok a fajták, amelyek egyszer „divatba jöttek”, amelyeket éppen ezért hangsúlyozottan az ideális testalkat szempontjából tenyésztettek.

Ahány kutyafajtát csak alávetettek eddig efféle eljárásnak, valamennyit súlyos lelki károsodás érte. Én azonban homlokegyenest az ellenkezőjét akarom elérni, olyan kutyát szándékozom kitenyészteni, amely eszményien egyesíti a lupus- és az aureus-kutyák lelki tulajdonságait, vagyis olyan, amely speciálisan éppen azt képes adni, amit a szerencsétlen, civilizált, aszfalton élő ember vár és igényel a kutyától.

Mindezt nyugodtan bevallhatjuk, kár azt hazudnunk magunknak, hogy a kutyára azért van okvetlenül szükségünk, mert őrzi a házat vagy testi épségünket. A kutyára *szükségünk van, de nem ezért!* Nekem legalábbis világéletemben szükségem volt a kutyára, amely a komor, idegen városokban mögöttem bandukolt, és létezésének tényében erős támaszt találtam, ugyanúgy, mint ahogy olykor támaszt találunk valami gyermeki emlékből, a hazai erdők sűrű rengetegének képében, mint ahogy az ember támaszt keres valamiben, akármiben, ami filmek gyorsaságával pergő életében azt tanúsítja, hogy még az, aki volt: önmaga. És alig van valami a világon, ami olyan világosan, olyan megnyugtatóan biztosítana erről, mint kutyám hűsége.

Mulatságos állatok

Voltaképpen ritkán nevetek állaton, s ha olykor megtörténik, a behatóbb vizsgálatnál többnyire az derül ki, hogy önmagamon nevettem, az emberen, mert az állat csupán rólunk mutatott be többé-kevésbé könyörtelen karikatúrát. Mindig a majmok ketrece előtt nevetünk, csigán vagy hernyón nemigen, s az erejével hetvenkedő gúnár dürgése azért olyan hihetetlenül komikus, mert a fiatal emberek is nagyon hasonlóan viselkednek.

Hozzáértő ember általában nem mulat az állatok bizarrságán. Sokszor felbosszant, ha az állatkertekben, akváriumoknál a látogatók kinevetnek egy-egy állatot, amely a legmesszebbmenően alkalmazkodva valamilyen különleges életmódhoz, a megszokottól eltérő testalkatot fejlesztett ki. Az „avatatlan” ilyenkor ugyanis olyasvalamin nevet, ami előttem szent: a fajok átalakulásának, a teremtsnek és a teremtőnek a rejtélyén. A kaméleon, a gömbhal vagy a sörényes hangyász groteszk alakja engem hódolatteljes bámulatra indít, nem kacagásra.

No persze, váratlan bizarrságon már én is elnevettem magam, noha ez éppolyan ostobaság, mint a közönségé, amin bosszankodom. De amikor Hollandiából kaptam egy kúszógébet (*Periophthalmus koelreuteri*), és életemben először láttam, amint az állat a medencéjéből nem ki-, hanem felugrik annak peremére, majd „támaszülésben” letelepszik, felém fordítja a fejét, s azzal a mopszliképével, kidülledő, éles pillantású szemével rám bámészkodik – bizony, elnevettem magam. El tudják képzelni, hogyan hat egy hal – egy olyan igazi, hamisítatlan csontoshal – először: ha úgy üldögél, mint a kanárimadár a hintán; másodszer pedig: felém fordítja a fejét, mint holmi magasabb rendű szárazföldi állat, harmadszor: mind a két szemével fixíroz, ami pedig már a bagolynál is mulatságos, hisz a madarak sem használják ilyen embermódra a szemüket! De hát itt sem a váratlan, bizarr helyzet a komikus, hanem az, hogy az állat viselkedése annyira emlékeztet az emberre.

A legtöbb esetben azonban, amikor állatokon nevettem, mégiscsak főként az emberen mulattam, magamon, meg a nézőkön. A viselkedés-kutató tudós nemegyszer rémesen nevetséges figura, különösen, amikor magasabb rendű állatokkal érintkezik. Hiába, ez elkerülhetetlen. És elkerülhetetlen az is, hogy közvetlen, valamint távolabbi környezete bolondnak ne tartsa. És hogy engem például mindeddig nem szállítottak még be valamelyik elmeegógyászatra, pusztán annak a körülménynek köszönhetem, hogy Altenberg-szerte, a többi falubolondjával egyetemben, engem is megbízhatóan ártalmatlannak tartanak. És hogy igazoljam az altenbergieket, elmesélek néhány apró történetet.

Hajdanában tőkés récefiókákkal kísérleteztem, mert ki akartam deríteni, hogy a mesterségesen keltetett, napos vadkacsafiókák miért olyan félénkek és megközelíthetetlenek a hasonló módon keltetett nyári ludakkal ellentétben. A vadlibafiókák ugyanis minden további nélkül anyjuknak ismerik el, és hűségesen követik az embert, mármint, ha az ember volt az első élőlény, akivel életükben találkoztak. A kis tőkés récék azonban tudni sem akartak rólam. Már amikor kiszedtem őket a keltetőgépből – vagyis nem volt még semmiféle előzetes tapasztalatuk –, féltek tőlem, elfutottak, és meglapultak a legközelebbi sötét zugban. De honnan ered ez a különbség? Eszembe jutott, hogy egyszer egy fészekaljja tőkés récetojást kontyos récével keltettem ki, és a kiskacsák ezt a dadát sem fogadták el pótmamának. Mihelyt megszáradtak, rögtön megszöktek tőle, én meg vesződhettem, míg sikerült befognom és megmentenem a sírva kóborló kicsiket. Másrészt azonban, amikor egy kövér fehér házikacsa keltette ki a tőkés récetojásokat, a kis vadócok olyan illedelmesen szaladtak nevelőanyjuk után, mintha az igazi lett volna. Alkalmasint a vezető kacsa hívóhangján múlt a dolog, hisz a házikacsa külsőre sokkal jobban különbözik a tőkés récétől, mint a kontyos réce. A tőkés réce azonban a mi házikacsánk vadon élő törzsalakja, s így hangjeleik máig is közösek, mivel a domesztikációs folyamat során ezek jóformán semmit sem változtak. Amiből az következik: nekem is úgy kell hápognom, mint a tőkés récéknek, ha azt akarom, hogy a fiókák kövessenek. „Kolomppal a nyakán így kiabál: Mu! Mu! – És máris téhennek hiszi a kisborjú.” Wilhelm Busch az élet minden helyzetére alkalmazható...

S ahogyan gondoltam, úgy is tettem. Éppen pünkösöd előtt, szombaton történt, hogy egy fészekaljja fajtiszta vadkacsa kikelését vártam, beraktam a tojásokat a keltetőgépre, aztán kiszedtem a fiókákat, és amikor megszáradtak, a szárnyaik alá vettem őket, s a legkiválóbb tőkés réce nyelven előhápogtam nekik a hívóhangokat. Órákig vagy egy fél napig is hápogtam a fülükbe. A hápogás óriási sikert aratott. A kis rucák bizalomteljesen bámultak fel rám, ezúttal szemlátomást nem is féltek tőlem, s amikor folytatólagos hápogással lassan elindultam előttük, engedelmesen nekieredtek, és tömött kis csapatban olyan szépen követtek, mint a kiskacsák általában követni szokták a mamájukat. Elméletem tehát fényesen beigazolódott: a tojásból kibújó kiskacsák nem az anya optikai képére, hanem a hívóhangra reagálnak velük született módon. Bármilyen lényt anyjuknak tekintenek, ami tisztességesen, helyes kiejtéssel hápog, lehet akár az egy kövér, fehér pekingi kacsa, akár egy még annál is kövérebb ember. Csak túlságosan nagy ne legyen! Amikor elkezdtem ezeket a kísérleteket, leültem a fübe a fiókák közé, és ülve másztam tovább tőlük, ha ki akartam váltani a követés reakcióját. De mihelyt felálltam és kiegyenesedve próbáltam előttük járni, nem követtek tovább, szemlátomást kutatva nézelődtek mindenfelé, csak éppen *a magasba* nem, és csakhamar rázendítettek az elhagyatottság füttyjére, amit mi egyszerűen „sírásnak” szoktunk hívni. Arra, hogy pótmamájuk *ilyen* magas lehet, sehogyan sem tudtak ráállni. Ha azt akartam, hogy utánam jöjjenek, tetszett, nem tetszett, le kellett guggolnom. Hát ez nem volt valami kényelmes, de még ennél is kényelmetlenebb az a körülmény, hogy a vérbeli kacsamama *szakadatlanul* hápog. Ha csak egy fél percre abbahagytam a dallamos „kvékgegegeg”-ezést, a fiókák nyaka mind hosszabbra és hosszabbra nyúlt, ami pontosan megfelel az embergyerekek megnyúló arcocskájának, és ha nem kezdtem el íziben hápogni, rögtön kitért a fültépő sírás-rívás. Ha elhallgattam, valahogy úgy hitték, hogy meghaltam, vagy hogy már nem is szeretem többé őket; ez bőségesen elég ok volt a pityergésre. A kis tőkés récék tehát igencsak igényes és fárasztó fogadott gyerekek voltak, ellentétben a nyári libuskákkal; hiszen még elképzelni is rossz: kétórás séta, ilyen csemetékkal, állandóan guggolva, szakadatlan hápogással...

Mert a tudomány érdekében csakugyan órákig törtem magam velük! Pünkösöd vasárnapján is kinn csatangoltam guggolva, hápogva, egynapos kiskacsáimnál kertünk felső részében, az üde zöld réten, és azon örvendeztem, hogy milyen engedelmesen, milyen pontosan dőcög utánam a kis csapatom. De amint egyszer csak felpillantottam, észrevettem, hogy a kerítést elül sápadt ábrázatok sora szegélyezi: a palánknál egy kiránduló társaság állt, és döbönt iszonyattal meredek rám. Megbocsátható dolog! Hiszen az emberek csak egy bajszos, kövér urat láttak, aki a földre guggolva, a popsiját emelgetve csúszkál-mászkal a réten, közben állandóan hátrapislog a válla fölött, és szünet nélkül hápog – sajnos, a szegény potyanézók a magas májusi füben nem láthatták a kiskacsákat, a megoldást, a magyarázatot jelentő kiskacsákat!

Már meséltem arról, hogy a csókák hosszú időre megjegyzik maguknak azt a lényt, aki egyszer kiváltotta a gurrogó-reakciót, vagyis, aki egyszer egy csókát megtámadott. Ez pedig súlyos akadályt jelentett a kolóniában kikelt fiókák meggyűrűzésénél. Ha kivettem őket a fészkekből, hogy a lábukra erősítsem a rossítani alumínium gyűrűket, az öreg csókák elkerülhetetlenül észrevették, és zabolátlan gurrogó-koncertet csaptak. De hát mit tegyek, hogy a madarak ne féljenek tőlem örökre a gyűrűzés miatt, hisz ez a félelem mérhetetlenül hátráltatta volna munkámat. A megoldás fölöttébb egyszerű volt: álruha! De hát milyen? Ez is egyszerű. Ott hevert a padláson egy ládában, a kezem ügyében, és céljaimnak nagyon is megfelelt, jóllehet normális körülmények között csupán december hatodikán szoktuk használni: egy pompás, csupa szőr krampuszöltözék, hosszú nyelvű, szarvakkal ékesített álarccal, amely az egész fejet beborította, és hatalmas, bolyhos, mereven elálló ördögfarkok lógott rajta.

Te mit képzelnél, nyájas olvasóm, ha egy szép júniusi napon vad gurrogást hallanál az egyik magas, csúcsos háztető felől, s felpillantván, meglátnád magát az ördögöt, szarvakkal, farkkal és patákkal, amint nyilván a hőségétől lógó, hosszú nyelvvel, fülsiketítőén gurrogó fekete madarak rajának közepette kéménytől kéményhez mászik? Gondolom, az összbenyomás ezúttal elterelné figyelmedet arról, hogy a Sátán egy laposfogóval rossítani jelzőgyűrűket erősít a csókafiókák lábára, majd a kismadarakat gondosan visszahelyezi fészükbe. Én is csak a meggyűrűzés befejeztével vettem észre, hogy a falu főutcáján sűrű tömegbe verődtek az emberek, és éppolyan ájult rémülettel meredtek rám, mint annak idején a pünkösdi kirándulók a kerítés mögül. Csakhogy ha bemutatkozom, az egész testgyakorlás értelmét veszítette volna, miért is csupán barátságosan megcsóváltam feléjük ördögfarkamat, és elpárologtam a padlásablakon keresztül.

Amikor harmadszor fenyegetett az a veszély, hogy beszállítanak az elmeagyógyintézetbe, egyedül sárgabóbitás kakadum, Koka volt a bűnös. A gyönyörű, nagyon szelíd madarat valamivel húsvét előtt vásároltam, meglehetősen komoly pénzért. Hosszú hetekbe telt, mire a szerencsétlen fickó kigyógyult a fogság okozta károsodásokból. Eleinte fel sem tudta fogni, hogy már nem tartják láncon, szabadon mozoghat. Szánalmas és megindító látvány volt, amint a büszke madár egy faágon üldögélt, egyre készülődött repüléshez, de soha nem mert felszállni, mert egyszerűen „nem tudta elhinni”, hogy többé nincs láncra verve! Amikor végre legyőzte gátlásait, nagyon eleven, dévaj jószággá vált, és meghatóan ragaszkodott hozzám, csaknem úgy, mint egy kutya.

Mihelyt kiengedték abból a helyiségből, ahová akkoriban még bezártuk éjszakára, keresésemre indult, és ebben bámulatos intelligenciát tanúsított. Rövid idő alatt rájött arra, hogy melyek azok a helyek, ahol minden valószínűség szerint tartózkodhatom: először a hálósobám ablakához szállt, ha ott nem lelt meg, lerepült a kacsaszatatóhoz, röviden: bejárta azt az utat, amelyet én szoktam megtenni a „reggeli vizit” alkalmával, állomásunk különböző állatainak lakhelyénél. Ez a csökönyös keresgélés nem volt egészen veszélytelen, Koka több ízben is eltévedt ilyenkor. Ezért munkatársaim szigorú utasítást kaptak, hogy távollétemben ki ne eresszék a kakadut a szabadba.

Egy tündöklő júniusi szombaton, Bécsből megérkezve, kiszálltam az altenbergi pályaudvaron, egy sereg hétvégi fürdővendéggel egyetemben, akik szép ünnepnapokon szokták felkeresni szülőfalumat. Alig mentem néhány lépést, észrevettem, hogy a tömeg nem oszlik szét, mire felpillantottam és megláttam a magasban egy madarat, de nem tudtam rögtön megállapítani, hogy miféle. A madár egyenletes, lassú szárnycsapásokkal szállt, s ezt szabályos időközökben hosszabb siklórepülés szakította meg. Ölyv talán? Nem, a röpkép nagyobb felületre vall, s a madár is nehezkesebbnek látszik. Gólya? Ahhoz nem elég nagy, és bármilyen magasban van, látni kellene a nyakát és a lábát. Ekkor a madár kanyarodott egyet, s a lebukó nap sugarai egy pillanatig teljesen megvilágították alulról a hatalmas evezőtollakat, s a tollak úgy feltündököltek az égbolt kékjén, mint megannyi csillagocska. A madár fehér volt – istenemre mondom, ez nem lehet más, csak az én kakadum, az szárnyal ott fenn a magasban, egyenletes vándor-repüléssel, szemlátomást hosszabb útra készülve.

Most mit tegyek? Le kell hívni a madarat! De hallottad már valaha a nagy sárgabóbitás kakadu hívóhangját? Nem? De amolyan régimódi disznóölést már biztosan. Hát akkor képzeld el a legélesebb, lehangosabb disznóvisítást, de úgy, hogy egy jó mikrofonon felveszik és hangszórókkal sokszorosára erősítik. Gyengébben ugyan, de az ember is remekül utánozhatja ezt a hangot, elég, ha egyszerűen elbődül, amilyen hangosan csak tud. „Oééé, oééé!” Már kipróbáltam, a kakadu kitűnően megértette az utánzást, és rendszerint haladéktalanul oda is

jött hozzám. De vajon ilyen magasból is lejönne? A madarak általában sokkal nehezebben szánják el magukat arra, hogy leszálljanak, mint arra, hogy egyenesen vagy felfelé repüljenek. Bömböljek vagy ne bömböljek? Ha bömbölök és a madár leereszkedik, rendben van. De mi lesz, ha az oktan jóság ott fenn nyugodtan tovább vitorlázik? Hogy magyarázzam meg a tömegnek énekprodukciónkat?

Végül is *elbődültem*. Az emberek gutautóttan szédelegtek körülöttem. A kakadu egy másodpercig mozdulatlanul lebegett, majd összecukódtak a fehér szárnyak, a madár zuhanórepülésben alásüvített, és kikötött kinyújtott karomon. Ez egyszer sikerült megúsznom.

Egyszer azonban ugyanez a kakadu olyan csínytet követett el, hogy komolyan megrémültem. Apám, aki akkoriban már nagyon öreg volt, szokása szerint a ház délnyugati oldalán, a terasz tövében sziesztazott egy nyugágyon. Orvosi megfontolásokból nem tartottam különösebben helyesnek, hogy ott hever a tűző déli napon, de hiába, semmi pénzért nem hagyta eltántorítani magát régi szokásától. Egy szép napon, apám szokott napi pihenője idején, egyszerre csak iszonyatos káromkodást hallok arról a tájékról, rohanvást megkerülöm a ház sarkát, és látom, hogy az öregúr görcsösen összegörnyedve, karját gyomrához szorítva támoanyag fölfelé a lépcsőn.

Az isten szerelmére, csak nem vagy rosszul?

- Nem – jött az elkeseredett válasz –, rosszul nem vagyok, hanem az az átkozott dög leharapdálta az összes gombot a nadrágomról, míg aludtam.

És csakugyan ez történt. A megejtett helyszíni szemle során felfedeztük az udvari tanácsos úr teljes alakját – gombokkal kirakosgatva: itt volt a karja, emitt a mellény, s amott, ez kétségtelen, a nadrágsziccc. Az összkép emlékeztetett némelyest Max és Móríc borzadályos sorsára: „Ím, itt vannak, még láthatóan, finomra vágva, darabokban.”

De a kakadu egyik legszebb játéka, amely alkotó találékonyságban, célszerűségben már egyenesen a majmok és az embergyerekek játékaival vetekedett, abból származott, hogy a madár forrón szerette édesanyját, aki nyáron, ha a kertben üldögélt, megállás nélkül kötögetett. És a kakadu láthatólag tökéletesen ismerte a gombolyag szerkezetét, valamint a gyapjú alkalmazhatóságát. Mindig a szál szabad végét csipentette a csőrébe, majd teljes erővel felröppent a levegőbe a szépen legömbölyödő fonallal. Magasra szállt, mint egy hosszú farkú papírsárkány, aztán szabályszerűen körözni kezdett a házunk előtt álló hatalmas hárs körül. Egyszer történetesen senki sem zavarta meg tevékenységében, s oly szépen bepólyálta a színes gyapjúsálakkal a fát egészen a csúcsáig, hogy a fonalat egyszerűen nem tudtuk többé leszedni a fa hatalmas, szétágazó koronájáról. A látogatók aztán hűledezve ácsorogtak a hárs előtt, és sem azt nem értették, hogy voltaképpen miért díszítettük fel, sem azt, hogy hogyan boldogultunk a díszítéssel.

A kakadu tünelményes kedvességgel udvarolt édesanyámnak, groteszk táncokat lejtett körülötte, és állandóan követte mindenhová. Ha anyám távol volt, ugyanolyan izgalommal kereste, mint fiatal korában engem. Nos, édesanyámnak nem kevesebb, mint négy nővére volt. Egyszer az összes néni egybesereglett házunk verandáján ünnepi uzsonnára, néhány hasonlóan idős barátnőjünkkel egyetemben. Ott üldögéltek a hatalmas, kerek asztal körül. Mindegyikük előtt egy-egy tányérka állt, teli saját termésű, pompás ananászpeperrel, az asztal közepén pedig egy igen lapos, jókora zománcozott kerámiatál foglalt helyet, ez viszont a legfinomabb porcukorral volt teli. A kakadu, amint véletlenül vagy szándékosan elszállt a ház mellett, megpillantotta kintről az asztalfőn elnöklő anyámat. A következő másodpercben meredek zuhanórepüléssel ügyesen bemanőverezett a verandára, bár a széles ajtó jóval keskenyebb volt, mint szárnyának feszítávolsága, mégpedig azzal a szándékkal, hogy letelepedjék az asztal közepén, ott, ahol máskor is szokott üldögélni, ha társaságával szórakoztatta kötögető édesanyámat. Csakhogy ezúttal a leszállópályát mindenféle repüléstechnikai szempontból alkalmatlan holmi foglalta el, ráadásul az a sok idegen arc ott körös-körül! A kakadu tehát fontolóra vette a dolgot, egy másodpercig vibráló szárnyakkal lebegett az asztal fölött, majd mint egy helikopter, helyből megfordult, ismét teljes gázt adott, s a következő pillanatban kisuhant az ajtón, és nyomtalanul eltűnt. A porcukor szintén, mivel a lapos kerámiatálból a propellerszél maradéktalanul kisöpörte az egészet. Az asztal körül azonban hét hófehérre rizporozott néni, hét rokokódáma ült, csakhogy ezek a hölgyek *egészen* fehérek voltak, az arcuk is, és görcsösen behunyták a szemüket. Csodáás!

Utószó

(Az angol kiadás előszava.
© Methuen et Co Lts 1962)

A *Salamon király gyűrűje* joggal híres könyv. Népszerűségének bizonyításaként elegendő az első angol kiadás kilenc utánnomására utalni – hét év során. Az egyik legjobb és leginkább mélyreható ismeretterjesztő könyv, amelyet az állatokról és az állatok természetéről valaha is írtak. Egyaránt forgathatják madártenyésztők, akvaristák, farmerek, madár-, kutya- és macskabarátok – általában a természetkedvelők, de azok is, akiknek semmi közük e dolgokhoz, mégis képesek megítélni a kezükbe kerülő igazán jó könyvet. Olyan valakinek a szelleme süt át rajta, aki természetfilozófus – a szó legigazibb értelmében, de van benne valami a költőből is. Akkor hát – kérdezhetnénk – miért adták ki ismételtlen a könyvet az egyetemi paperback-sorozatban? Azért, mert nyelve ugyan egyszerű, s vonzereje a jó, világos meseszöveg tekintetében csaknem egyetemes, mégis – anélkül, hogy szakmai részletekbe mélyedne – illusztrálja a zoológiának ebben az ágában kutató úttörők gondolkodásmódját. Ez a tudományág az etológia. Ezért ajánlottam magam is gyakran e tárgyban bevezető olvasmányként az első éves egyetemi hallgatóknak. Valójában nem etológia ez a könyv, de élénk tár valamit abból a gondolkodás- és szemléletmódból, mely ezt a tudományt valóban létrehozta. Az etológia kifejezés csak mostanában vált általánosan használttá. Az angolul beszélő zoológusok körében az állati viselkedés tudományos tanulmányozását jelenti. De érdekes története van; s ha az etológia tudományának és e szó jelentésének a fejlődését röviden áttekintjük, könnyebben megérthetjük tárgyának mai jelentőségét. Megmutatja: miért fordítanak rá akkora figyelmet, nemcsak a zoológusok, hanem a fiziológusok és a pszichológusok is.

Az etológia szó eredetileg ezt jelentette: „a jellem értelmezése a taglejtés, a gesztus tanulmányozása tévén”; ám hamarosan kiterjesztették jelentését a mimika tanulmányozására is. Noha az etológiát ma joggal vonatkoztatják az állati viselkedés tudományos tanulmányozásának egészére, eredeti jelentése rávilágít, hogy miért volt különösen kisajátításra alkalmas kifejezés századunk húszas és harmincas éveinek zoológusai számára. Ezek a kutatók ugyanis szembeszálltak elődeiknek nyers és elemi behaviorista fiziológiájával és pszichológiájával, és elkerülték annak az anekdotizmusnak az ingoványát, amelyben (néhány figyelemre méltó kivétellel) a tizenkilencedik század természetbúvárai botorkáltak, amikor a viselkedésről beszéltek. Azt a meggyőződésüket hirdették, hogy bármely faj viselkedésének tudományos tanulmányozásában az első lépés a tanulmányozott egyedek viselkedés-repertoár-fát magában foglaló mozgások vagy „motoros sémák” szigorúan objektív tanulmányozása vagy lajstromozása. Amikor tehát a zoológusok körében az etológia kifejezés használata először vált általánossá, akkor még viszonylag korlátozott jelentése volt: az állatok ösztönös vagy sztereotíp mozgásainak összehasonlító tanulmányozását vagy elemzését jelentette. Az állati viselkedés tanulmányozásában ezért az új megközelítés huszadik századi úttörői számára az etológia szó tulajdonképpen a mozgásos megnyilvánulás összehasonlító anatómiáját jelentette.

De ha az új fejlődés teljes jelentőségét akarjuk felfogni, s az olyan úttörők, mint Konrád Lorenz közreműködésének az értékét akarjuk megérteni, akkor még messzebbre kell visszanyúlnunk. Tekintsük csak át az állati viselkedés tanulmányozásával kapcsolatban, a tudományos megközelítésnek milyen különböző útjai nyíltak meg a tizenkilencedik század és a huszadik század első két évtizedének a kutatói előtt.

Nézzük előbb a fiziológiát. A tizenkilencedik század végéig az egyetlen alapvető megfontolás, amelyet a fiziológia az állati viselkedés magyarázatának eszközéül kínált, a reflex volt. Ezt a szót használták, s használják ma is egyetlen szerv vagy szervrendszer (eszmeileg) egyetlen izom, egyszerű ingerre adott egyszerű és csaknem állandó reakciójának puszta leírására. Az így alkalmazott kifejezésnek természetesen nem kell magában foglalnia valamiféle különleges fiziológiai mechanizmust, noha a gyakorlatban csaknem mindig a reflex-ívre gondolunk; mert gyakorlatilag az egysejtűeknél és alacsonyabb rendű többsejtűeknél magasabb álló valamennyi állatban a test különböző részei különböző funkciókra specializálódtak úgy, hogy a test egyik részében levő sejt különleges ingerek felvételére specializálódott érző sejt, a test másik részében levő sejt pedig mozgásra specializálódott izomsejt. Amint ez így megtörtént, kialakult néhány mechanizmus az idegsejt vagy -sejtek formájában, hogy összekösse az érző sejt vagy receptor tevékenységét az izomsejt vagy effektor működésével, s így elérkeztünk az elemi-tankönyvek reflex-ív fogalmához. Ez a tankönyvbeli reflex-ív igen gyakran idealizáltan túlegyszerősítette vált, s ebben az fejeződik ki, hogy a fiziológiai gépezet abszolút minimumára inkább szükségünk van, mint az állat központi idegrendszerében ténylegesen megfigyelt egységre. Mindazonáltal – a maga határain belül – majdnem elegendő volt az igazsághoz, hogy a tizenkilencedik század nagy orosz fiziológusainak a kezében messze vezető tudományos elméletet adjon az állatok állandó vagy öröklött viselkedési sémájának eredetére és fejlődésére vonatkozóan.

A tizenkilencedik század vége felé az állati viselkedés fiziológiai nézőpontja így elsősorban az egyszerű, gyors izommozgások igen nagy számának a koordinációján alapult, amely az egyszerű környezeti ingerekre adott azonnali reakcióban és az összetettség különböző fokán álló ilyen ingerek kombinációjában valósult meg. S mindennek az alapját képező fiziológiai mechanizmus a reflex-ív volt. De noha ez a rendszer – úgy látszott – csaknem mindent pótol, amire az állandó és öröklött viselkedéssémák magyarázatához szükség volt, nem vette mindjárt figyelembe, hogy a viselkedést az egyedi szervezet célszerűen módosíthatja is – a változó feltételek

reakciójaként; vagyis a viselkedést az egyedi szervezet a tapasztalatok eredményeként megváltoztathatja – más szavakkal: tanulhat. E probléma fiziológiai megértésében Pavlov és az ő reflexszabályozási koncepciója jelentett igen sokat. Munkásságában – az első időkben – a reflex-elmélet látótávolságba hozta az állati viselkedés elfogadhatóan teljes fiziológiai magyarázatát. Úgy látszott tehát, hogy – egyrészt Sherringtonnak a reflexek integrációjával kapcsolatos munkájában, másrészt Pavlovnak a reflexek szabályozásával kapcsolatos munkájában – valamennyi fogalmi eszköz megvolt, amely az állati tevékenység területén való akadálytalan fiziológiai előrehaladáshoz szükséges volt. Valahogyan úgy gondolták, mintha a reflexet lehetne tekinteni annak az egységnek, amelyre az állati magatartás épül.

A tizenkilencedik század pszichológusai csaknem kizárólag az emberekkel foglalkoztak. Egész szemléletük és teljes törekvésük az emberi értelem problémáira, az ember érzéseire és emócióira összpontosult. Nyilvánvaló, hogy ez a megközelítés nem biztosíthatta az állati magatartás tudományos tanulmányozásához megkívánt eszközöket. Ugyanebben az időszakban azonban a pszichológusokat az asszociáció eszméje kezdte eltölteni, és az eszmék asszociációjának a tanulmányozása – amint az értelmetlen szótagok emberi megtanulása során kiderült – az emberi magatartásban kezd valami olyasfélét feltárni, ami nagyon is hasonló azokhoz a megfigyelésekhez, amelyeket később Pavlov tett a kutyák reflexeinek a módosítása során. Ebbinghaus, a tizenkilencedik század végi Németországban, mint pszichológus, úttörő munkásságot végzett az emberi magatartás és cselekvés tudományos és objektív tanulmányozásában. 1898-ban Thorndike Amerikában közzétette az első, állatokon végzett hasonló kutatásainak az eredményeit. E kísérletekben macskákat és kutyákat probléma-ketrecbe zártak, megfigyelték és feljegyezték azt a módot, ahogyan megtanulták a zár kinyitását a trükkjét, amellyel kimehettek és élelemhez jutottak. Ennek a kutatómunkának – valamint Lloyd Morgannak körülbelül ugyanebben az időben Angliában végzett munkájának – lett az eredménye az állati tanulás asszociációs elmélete, amelyet Lloyd Morgan a „*próbálkozás és tévedés*” módszereként (trial-and-error) írt le. Ezeket az elgondolásokat fejlesztette tovább Watson a magatartás alapvető asszociációs szemléletű általános elméletévé, amely mint behaviorizmus vált ismertté. Ez az iskola tiszta objektivitásával büszkélkedett, pedig merev mechanikus szemléletre hajlott, és minden bizonytalan és szükségtelen fogalmat elhagyott – beleértve a „lelki” fogalmát. Röviden: inkább fiziológiai, mint pszichológiai rendszer volt. A behaviorizmusnak nagy lendületet adott az a körülmény, hogy kezdeti időszakában ismerték meg először Pavlov munkásságát Oroszországon kívül, s ez végre olyan fiziológiai rendszernek látszott, amely részleteiben összefügg a behaviorista pszichológia hátterében levő felületesen fiziológiai elgondolásokkal.

Az egész idő alatt a természettudósok – vagyis a zoológusok, akiket a szabadon élő állatok jobban érdekelték, mint a laboratóriumi vagy a bonctermi állatok – alig jutottak előre az állati viselkedés tanulmányozásának terén. Az állattan bűvárai rendszertannal, az egyed életével, a földrajzi elterjedéssel stb. foglalkoztak. Az egyed életének a tanulmányozása természetesen magába foglalta az ösztönös viselkedés leírásának jó részét, mégpedig sok esetben elismerésre méltó módon. A rovarok életének néhány nagy megfigyelője – mint George és Elizabeth Peckham Amerikában, és egy kicsit később Adlerz Svédországban, akik a hernyóölő darazsakat tanulmányozták, Henri Fabre Franciaországban, és mindenekelőtt természetesen maga Charles Darwin, aki hatalmas biológiai területet járt be – igen finom és gondos leíró munkát végzett. De amikor specifikusan viselkedési problémákat kezdtek megvitatni, a természettudósok (néhány figyelemre méltó kivétellel, mint például Darwin) szinte vadul anekdotázókká váltak. Jól igazolja ezt Romanes, akit ugyan joggal tekintettek a maga korában hozzáértő összehasonlító fiziológusnak, mégis meglepően kritikátlanak bizonyult, amikor az állati viselkedést tanulmányozni kezdte.

Pavlov az állati viselkedés megértésének a fejlesztéséhez két irányban járult hozzá. Először: mihelyt megértették, hogyan lehet a reflexeket módosítani, nem látszott különösebben nehéznek, hogy egyúttal valamennyi olyan folyamatot is megmagyarázzanak, amelyekkel az állategyed sikerrel alkalmazkodik környezetéhez, és magatartását az egyedi élete folyamán tapasztalt változó feltételekhez igazítja. Másodsor – s ez talán még fontosabb –: nyálsipolyos kutyákon végzett kísérleteivel a magatartás egyetlen elemét sikerült kísérletileg elkülöníteni, ezt tetszés szerint bármikor megismételhette a laboratóriumban, ellenőrzött körülmények között, mérhette intenzitását, s mérhette a különböző befolyásoló ingerek erősségét. Ez az ún. feltételes reflex kísérlet ténylegesen megvilágította a magatartás dinamikáját, mert lehetővé tette, hogy az adaptív magatartás kifejezetten elemi formáját tetszés szerint létrehozhassuk és pontosan lemérhessük – röviden: a magatartást jóval hozzáférhetőbbé tette a tudományos elemzés számára, mint az valaha is lehetséges volt. Sőt, a feltételes reflex kísérlet hathatós eszköz volt az állatok érzékelésének a tanulmányozásában. Ha például egy kutyát arra tanították, hogy akkor várja az ételt, amikor egy kört mutatnak neki, és ne akkor, amikor egy ellipszist lát – vagyis a kör megpillantására adott reakció feltételes reflexként alakult ki –, akkor könnyen ellenőrizhették a kutya látásának az élességét is. Az ellipszis alakja egyre inkább közeledett a köréhez. Végül elért egy pontot, amelynél a kettőt már nem tudta pontosan megkülönböztetni. A két zenei hang megkülönböztetésére való képessége mértékét, vagy ténylegesen bármely két vagy több inger megkülönböztetésére való képességét ugyanígy lehetett vizsgálni.

Azt persze mindig tudták, hogy az egyszerű reflex nagyon is eltér azoktól az igen kifinomult és összetett cselekvésektől, amelyek a legtöbb állat járása, futása, zsákmányszerzése, párjával szemben tanúsított viselkedése

stb. során nyilvánulnak meg. Ennek az időszaknak a fiziológusai azonban azt állították, hogy ezek a kifinomult viselkedési sémák – azok a cselekvések, amelyeket a természetkutatók már régóta ösztönösnek neveztek – ténylegesen egyszerű lánc-reflexek. Vagyis a viselkedési sémában az első elemi cselekvést a környezetből származó inger váltotta ki, és ez az első cselekvés viszont azután a következő egyszerű cselekvés ingerül szolgálta, és így tovább, hogy kialakuljon a reakciólánc, míg a viselkedés teljes sémája megvalósult. Igaz, hogy az állatoknak sok összetett cselekvésük van, különösen helyváltoztató mozgások, s ezeknek a koordinációja kielégítően magyarázható ilyen elvek alapján. A viselkedésnek azonban igen sok olyan részlete van – akár koordináltak azok láncreflexekként, akár nem –, amelyeket nem valamely környezeti inger vált ki, hanem (mint például az állatok párzási viselkedésének nagy része) úgy látszik, erőteljes belső ösztönzés vagy készletés hatására történnek. Ilyenkor az állat, anélkül, hogy valamely környezeti inger egymagában aktiválná, cselekvően valamely inger vagy ingersorozat keresésére indul; szokatlan vadászterületet látogat meg, vagy szokatlan szaporodási territóriumba költözik, bizonyos régiót vagy környezet-típust jár be, amelyben a párja meglelése várható. Az ilyenféle viselkedés, amely szemmel láthatóan valamely belső ösztönzés vagy készletés hatása alatt áll, szolgáltatja az „ösztön” *par excellence* példáit, mert a tulajdonképpen szó, a maga eredeti jelentésében magában foglalta a „belülről való készletést”. Ebben a vonatkozásban tehát a huszadik század eleji behaviorizmus, úgy látszik, nem felel meg sok olyan előrelátó természettudósoknak, amilyen Lloyd Morgan, Edmund Selous és Julián Huxley volt Angliában, Heinroth és von Uexküll Németországban, Wallace Craig és C. O. Whitman Amerikában – hogy csak néhányat említsünk. A behaviorizmus ellenzése azonban nemcsak a természetkutatóktól származott. Hogy az állati viselkedés tanulmányozásának fennálló mechanikus-fiziológiai megközelítése nyilvánvalóan elégtelen, hamarosan világossá vált mindazon kutatók előtt, akik az állatok és az emberek magasabban fejlett érzékeléseit tanulmányozták. Így történt, hogy Wettheimer 1912-ben, amikor a mozgás vizuális észlelésén dolgozott, később pedig tanítványai, Wolfgang Köhler és Koffka is olyan fogalmak és elméletek hirdetéséhez jutottak el, amelyek annak idején a Gestaltpsychologie (alaklélektan) néven váltak ismertté. Ilyen körülmények között kezdtek meg munkájukat az etológiai megközelítés modern képviselői: Konrad Lorenz Ausztriában és alapjában véve Karl Lashley is Amerikában (noha Lashley idegfiziológusként vált híressé, s bizonyára sohasem tartotta magát etológusnak). Csak ha megértjük és emlékeztünkben tartjuk ezt a háttérrel, akkor értékelhetjük híven a mozgalom jelentőségét és fontosságát.

Ha azután egyelőre figyelmen kívül hagyjuk a Gestaltpsychologie képviselőit, és a természettudósokra koncentrálunk, akkor megértjük, hogy miért tűnt nekik olyan tetszetősnek az ösztön problémája. Az ösztön ugyanis az állati viselkedés legmeglepőbb jelensége, és értelmezése szempontjából – ahogyan azt még ma is látjuk – a fiziológiai magyarázat nem sokat jelent. Ezt ténylegesen maga Pavlov is felismerte. Követőit mint a soron következő fontos feladatra, az ösztön vizsgálatára sürgette. De egyikük sem figyelt rá; egyszerűen azért, mert nem voltak természettudósok, és a reflexnek, valamint célszerű módosításának az eszméje önmagában nem biztosította számukra a munkához szükséges fogalmakat. Ha Pavlovnak még egy élete lett volna, kétségtelenül eljutott volna az ösztön tanulmányozásához, friss értelemmel és új fogalmi eszközökkel, éppen úgy, mint a huszas évek etológusai.

Az etológiai megközelítés jegyében fogant új eszmék és új gondolkozásmód – amint az természetesen minden ilyen esetre áll – a természettudósok véleményének változó légkörét fejezték ki, amely a világ különböző részein itt is, ott is különböző mértékben megmutakozott. Az etológia néhány lényegi fogalmát megtalálhatjuk sok fent említett természettudós és zoológus írásaiban. De egyikük befolyása és fontossága sem vethető össze az osztrák Konrad Lorenzéval. Ő volt az egyetlen, aki úgy tudta ötvözni a fogalmait, hogy azok az állati viselkedés összefüggő és messzeágazó elméletét adják. Joggal tekinthetjük őt az új mozgalom alapítójának, amelynek ma is ő a legösztönzőbb vezetője, mint a bajorországi Seewisenben levő Max Planck Institut für Vergleichende Verhaltensforschung (az összehasonlító Viselkedéskutatási Intézet) igazgatója és a Münchener Egyetem rendkívüli tanára.

Mint mondtuk, Pavlov hangsúlyozta, hogy az ösztön tanulmányozása a soron következő feladat; de az etológusokra maradt, hogy tudományos módon kezdjenek hozzá. Persze nem azért tették, mert Pavlov értékes munkának tartotta, hiszen majdnem bizonyos, hogy nem is tudtak Pavlov ilyen irányú nyilatkozatáról. Azért tették, mert természettudósok lévén, kíváncsiak voltak a vadon élő állatok viselkedésformáira; s valamennyi ilyen természetkutató – amint ez a könyv is eléggé világosan mutatja – minduntalan az ösztön e rendkívüli problémájával találja magát szemközt. A huszas évek természetkutatói – mint láttuk – kevés segítséget találtak kollégáiknak, a fiziológusoknak és pszichológusoknak a tanulmányaiban. A fiziológusok belegabalyodtak a reflex és a lánc-reflex fogalmaiba, s a természettudósok számára hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a lánc-reflex eszméje mindazoknak a problémáknak, amelyek az ösztön jelenségének bármely elemzési kísérlete során felbukkannak, csak egy kis részét képes értelmezni. A feltételes reflex kialakítása valóban roppant előrehaladást jelentett, és uralni kezdte a pszichológiát; de ennek megint kevés haszna volt az ösztönös viselkedés tanulmányozásában, minthogy itt a kulcsprobléma a magatartási sémák megváltozhatatlansága, és nem plaszticitása volt. Éppen az a tény, hogy a pszichológusokat hatalmába kerítette a feltételes reflexek kialakulásának eszméje, azt eredményezte, hogy minden figyelmüket a tanulásra fordították, s így csaknem teljesen felhagytak az ösztön problémájának a fejtegetésével. De a régebbi természettudósok sem tudtak

segítséget nyújtani az etológusoknak. Ahol éppen nem váltak anekdotikussá, ott mindinkább meglehetősen értéktelen vitalista megközelítésbe bonyolódtak, ami – szélsőséges esetekben – az ösztönt úgy tekintette, mint valami készen adottat; elfogadták mint ilyent, és – meghatározásuk szerint – hozzáférhetetlennek tartották minden további elemzés számára. Sok ilyen kutató az ösztönöket úgy tekintette, mint amelyek valamiféle misztikus teleologikus módon a fajok és fajták számára elérni kívánatos célok felé irányulnak. Az ilyen maradi és improduktív megközelítést valló kutatók egy csoportjának tevékenysége után már eleve várható volt, hogy más, tudományosabb és egyben makacsabb kutatók élesen reagálnak majd. Valóban így is történt, s ennek eredményeként az ösztön valamiféle tisztátalan kifejezéssé lett, amely önmagában bizonyos gondolkodási iskolákat erősen ösztönzött annak hangoztatására, hogy ilyen dolog ténylegesen nem létezik, és minden csak lánc-reflex. Ebben a vonatkozásban az etológusoknak – hogy úgy mondjuk – előről kellett kezdeniük az ösztön problémáját. A *Salamon király gyűrűjének* egyik nagy érdeme, hogy egy nagy úttörő etológus szemünk láttára írja le: miképpen kezdett hozzá.

Minden természettudós tudja – különösen azok, akik a rovar- és madárcsoportok viselkedésével foglalkoznak –, hogy a különböző fajokat gyakran éppoly könnyen (ha nem könnyebben) lehet felismerni magatartásuk, mint testi szerkezetük alapján. S gyakran ez a jellegzetes, fajra jellemző viselkedés legjobban és legmeggyőzőbben akkor figyelhető meg, amikor az állat párjával szemben jellegzetesen, specifikusan csábítóan és „hivalkodóan” viselkedik, amikor a szaporodásához sajátos környezetet keres, vagy a maga fajára jellemző módon táplálékot keres, amitől az élete függ. A természettudós számára mindjárt világos, hogy az ilyen összetett viselkedési sémák éppoly részei és jellemzői a fajnak, mint bármely anatómiai vagy más morfológiai jellemvonása, amelyet az anatómus vagy rendszertanos ismerhet fel. Bármilyen legyen is az egyes nemzedékekben újra meg újra ismétlődő megjelenésük mechanizmusa, az állatok sok ilyen magatartási készségüket nem tanulhatják meg (már csak az alkalom hiánya miatt sem) minden egyed esetében újra meg újra, a tapasztalat eredményeként, úgy, mint az emberek tanulják készségeiket. Az alacsonyabb rendű állatok (különösen a rovarok és a pókok) rövid és korlátozott élete egyszerűen időt sem ad erre. Amint ezt megértettük, mindjárt nyilvánvaló, hogy evolúciós és rendszertani szempontból egy adott faj normális, természetes magatartási sémáinak lajstromozása céljából minden egyes részlet éppoly fontos az osztályozás megkísérlése előtt, mint anatómiájuk leírása. Ezért az etológus első dolga, hogy éppen olyan mélyrehatóan ismerje meg az adott faj magatartási repertoárját, mint – más célokból – az anatómiáját és fiziológiáját. Az ilyen természetű ismeret hiányából származó veszély példáit maga Konrád Lorenz hangsúlyozta igen szemléletesen 1950-ben írott tanulmányában: *összehasonlító módszer a vele született viselkedési sémák tanulmányozásában*. Két példát említett, az egyik a neves pszichológusról, William McDougallról szól, a másik pedig az ismert behavioristáról, J. B. Watsonról. „Ha William McDougall tudta volna mindazt – mondja –, amit H. Elliot Howard tudott azokról a reakciókról, amelyek a kellő intenzitás hiánya miatt befejezetlenek maradnak, akkor sohasem keverte volna össze a túlélési értéket (szervek értéke a létért való küzdelem szempontjából – *a ford.*) és a célt, a rendeltetést. Ha J. B. Watson csak egyszer nevelt volna elkülönítve egy fiatal madarat, akkor sohasem állította volna, hogy minden összetett viselkedési séma feltételes reflex jellegű. Valóban súlyos csapás volt dédelgetett eszmémre, amikor fiatal hallgató koromban első ízben eszméltem rá, hogy az ösztön nagy tekintélyei, olyanok, mint Lloyd Morgan és W. McDougall, *nem tudtak* a vele született magatartással kapcsolatban olyan lényeges tényekről, amelyekkel mint tudatlan ifjú én éppen akkor viaskodtam; reakciók, amelyek nem érik el céljukat a kellő intenzitás hiánya miatt, az üresjáratú cselekvések, és az a rendkívül sokféle lehetőség, amelyekben vele született viselkedési sémák meghiúsulhatnak – nyilvánvalóan ismeretlenek voltak a nagy teoretikusok előtt.”

A régebbi etológusok tehát először az ösztönrel foglalkoztak, s így szükségképpen idejük nagy részét arra fordították, hogy állataik viselkedési repertoárját leírják. Hogy ezt megtehesék, állataikat kénytelenek voltak egyrészt fogságban tartani, másrészt vadon tanulmányozni. Ezért foglalkozik a *Salamon király gyűrűje* oly sokat a szelídített állatokkal, s azzal, hogy miként lehet őket a lehetőségekhez képest a természetes legjobban megközelítő körülmények között tartani.

Lorenz fő érve, amelyet tudományos közleményeiben fejt ki, s amely a modern etológiai mozgalom alapját biztosítja, az, hogy a valóban ösztönös viselkedés valamennyi példájában megvan a viszonylag állandó és összetett automatizmus magva – mint egy vele született mozgásforma. Ez a korlátozott vele született mozgásforma magának az ösztönnek a lényege, és manapság rendszerint fixált cselekvésként vagy fixált cselekvési sémaként utalnak rá. Lorenz azt is hangsúlyozta, hogy ahol – amint sokszor megessik – ilyen nagyon merev cselekvési sémák képezik egy ösztönös cselekvés-sor végpontját vagy kiemelkedő pontját, gyakran bizonyos értelemben kielégítő jellegűek – mintha valamiféle feszültséget oldanak fel, amely addig a pontig aktiválta a kérdéses ösztönt. E kiegészítő konzummatorikus tulajdonságra vonatkozólag nagyon könnyen találhatunk bizonyítékot közismert állatok életéből is. Ha például egy fogságban levő mókusnak vagy más rágszónak főlegben nyújtunk táplálékot, akkor az adott esetben visszahúzódik vele a kalitka árkába, s végigcsinálja a drótpadlón az élelem elérésének valamennyi mozdulatát, a cselekvés szemmel láthatóan kielégíti, noha az élelem az szeme előtt marad. Mintha a cselekvés véghezvitele inkább lenne a magatartás célja, mint a táplálék tulajdonképpeni elejtése. Egy kanári tojón, amely tojni készült, megfigyelték, hogy elzárva minden fészekrakáshoz szükséges anyagtól, a kalitka egyik részéből újra meg újra a fészekserpenyőhöz repült, s

csőrében tartotta valamelyik mell- vagy oldaltollát (de nem tépte ki a testéből!), s amikor a fészek helyéhez ért, végigvitte azt a mozgást, amellyel az anyagot a fészekbe rakja, noha a toll még mindig a testében volt. Aztán ismét visszament, és megismételte a cselekvést hosszú ideig, vagy százszor. Egy vackot készítő patkányon – amelytől szintén megvonták a vacok építéséhez szükséges anyagokat – megfigyelték, hogy saját farkát vitte a ketrec egyik sarkából a vacokhoz, ott a vacokkészítés valamennyi mozdulatát végigcsinálta, ahogy mondjuk: *in vacuo*.

Ha valaki ilyesmit saját szemével végignézi, olyan hatással lesz rá, hogy sohasem fogja elfelejteni, s az állati viselkedés egyetlen elmélete sem lehet többé számára megfelelő, ha ezzel a körülménnyel nem számol. Valamilyen belső sürgetés, késztetés, motiváció – vagy bármilyen kifejezést használhatunk – mindent elsöprő impressziója alakul ki az ösztönös magatartás e példái nyomán; olyan belső késztetés, amely valami egészen más, mint ami a klasszikus időszak reflex-fiziológusainak egyszerű reflexeiben nyomon követhető. Ez a belső késztetés tehát valóban az ösztön szó jelentésének tulajdonképpeni lényege. A legtöbb kutató, aki 1935-ig komolyan foglalkozott a tárggyal (kivéve McDougallt, aki manapság nem kapja meg a megérdemelt hitelt), bizonytalan általánosításokat hangoztatott a feszültséggel, idegenergiával stb. kapcsolatban, amelyeknek nem sok hasznát vették – akár mint a jövőbeni kutatás magyarázó fogalmainak, akár mint irányelveknek. Konrad Lorenz 1935 és 1939 között megjelent írásaiban, valamint tőle függetlenül Karl Lashley 1938-ban Amerikában feltételezték, hogy ezek a késztetések nem többek, mint specifikus mechanizmusok működésének a kifejeződései, éppen úgy, mint ahogy a szokásmechanizmusoknak az embernél is lehet saját motivációjuk, melyet valamely sajátos belső késztetés (drive) gerjeszt. Az volt a feltételezésük, hogy mindkét esetben a viselkedési séma koordináló mechanizmusa maga hozhatja létre a belső késztetést. Az az általános elmélet, amelyet erre Lorenz épített, hamarosan átfogóbb vázat biztosított az ösztönös viselkedés leírásához és további tanulmányozásához, mint bármely megelőző. Lorenz elméletének másik érdeme ebben a szakaszban – amikor elsősorban a késztetések és állandó cselekvési sémák közötti viszonyt vizsgálta – az, hogy hasznos megkülönböztetést tett lehetővé az ösztönös viselkedési lánc végén levő viszonylag állandó cselekvési sémák és az oda vezető, viszonylag hajlékony *appetenciás* viselkedések között. Az appetenciás viselkedés – Lorenz megfogalmazásában – nagyon is hajlékony, és kondicionálással, valamint a tanulás más eszközeivel szabályozható; a végcselekedét viszonylag állandó.

Noha az ösztönt így egyfajta belső késztetésként jellemeztük, és nem egyszerűen a pillanatnyi külső ingerre adott közvetlen reakcióként, mégis nyilvánvaló, hogy az ösztönök mit sem érnek egy olyan megfelelő rendszer nélkül, amely biztosítja a külső helyzethez való ingadozást. Az állati viselkedés e részének az elemzése végett Lorenz elérkezett a vele született kiváltó mechanizmus fogalmáig. Eszerint a központi idegrendszerben a mechanizmusok egész sora létezik, és ezek a bonyolultabb felépítésű érzékszervekkel állnak kölcsönhatásban, ténylegesen gátolják vagy megszüntetik a cselekvés kibontakozását, mindaddig, imígy csak az állat nem találkozik a megfelelő környezeti helyzettel vagy ingerrel, amely megszünteti vagy feloldja a blokkot. Ezek a specializált külső ingerek tehát, amelyek – hogy úgy mondjuk – az ösztönös magatartás lefolyására engedélyt adnak, a kiváltók. A kiváltókra a *Salamon király gyűrűjének* a halakról szóló fejezete ad példákat, és sok más példa is található a madarak és emlősök világából a róluk írt fejezetekben. Természetesen látni kell, hogy amióta Lorenz ezeket az első megfigyeléseket tette, számos fejlett technikájú és alapos kutatást végeztek a különböző problémákkal kapcsolatban, amelyekre Lorenz elméleti terelték a figyelmet. Olyan kutatások ezek, hogy részletekbe menő összegezésük ezen a helyen nem lehetséges, sőt valójában lehetetlen is. Mindazonáltal a jelen fejlődés rövid és nagyon általános vázlatát megadhatjuk. Először kiderült, hogy az appetenciás magatartásra és végcselekedetre való felosztás – noha az ideiglenes munkahipotézisként értékes volt – korlátozottan alkalmazható. Néhány állat és a magatartásnak bizonyos részletei esetében ugyan nagyon jól alkalmazható, máskor viszont ez a megkülönböztetés egyáltalán nem szigorú; mindkettő bizonyítja valamelyest a belső aktivációt, mindkettő sztereotíppé válhat bizonyos mértékig és megmerevedhet, s bizonyos határokon belül mindkettő hajlékony lehet. Így tehát – amint a tudományos kutatásban mindig történni szokott – a Lorenz rajzolta eredeti kép, ez a maga világosságában és egyszerűségében oly vonzó kép, az azóta hozzáadódott részletek folytán bonyolulttá és valamelyest homályossá vált. Egy másik fontosabb fejlődés ebben a vonatkozásban annak a felismerése, hogy az ösztönös cselekvés láncai nem mindig szűnnek meg a belső késztetés megszűnésével vagy a kiváltó inger megszűntével. Éppen ellenkezőleg, vannak külső helyzetek, amelyek ahelyett, hogy – vagy ráadásul, hogy – a magatartás következő fázisának a kiváltójaként működnek, az előző fázis lezárására szolgálnak. Ez bizonyára vonatkozik néhány példára, legalábbis a cselekvések olyan összetett rendszerére, amilyen például egy madár jellegzetes fészeképítése. Itt kikapcsoló ingerek, kikapcsoló helyzetek, valamint végcselekedetek vannak jelen, s így a cél nem mindig valamely cselekvés véghezvitele, olykor, s talán egyre gyakrabban, a kulcskörnyezeti helyzet felfogása lehet a cél. Az ilyen helyzet vagy ilyen inger elérése ténylegesen oly hatásos lehet a magatartás sajátos részének befejezésére, mint egy fiziológiai szükséglet kielégítése vagy végcselekedet mögött rejlő feltételezett belső késztetés kimerítése.

A belső késztetés gondolata is beható fiziológiai és egyéb kutatás tárgya volt, s megint csak az derült ki, hogy az eredeti fogalmak túlságosan naivak és egyszerűek voltak. A késztetés fogalma nagyon elcsépelett lett; az ilyen fogalmak hasznosak, valóban lényegiek egy bizonyos szinten, egy másikon azonban akadályvá válnak. Így az,

ami látszólag belsőleg aktivált magatartási sémának látszik, mint a rovarok esetében gyakran előfordul, az sokkal inkább a külső ingerlés közvetlen és azonnali hatásának bizonyult, mint ahogy eredetileg gondolták. Aztán a külső ingerlés közvetve is hathat a hormontermelés megindítása vagy ellenőrzése révén, ami a tulajdonképpeni effektív készítés a viselkedési séma mögött. Harmadszor, már ma ismerünk olyan eseteket, különösen a madarak és az emlősök körében, amelyekben a készítési állapotok kétségtelenül a központi idegrendszer közvetlen, olykor teljesen spontán ellenőrzése alatt állnak. Ezek a példák a készítéseket pontosan olyan formában mutatják, ahogyan Lorenz eredetileg elképzelte.

Lorenznek a kiváltókra vonatkozó elgondolása és a kiváltó fogalmának a meghatározása még gyümölcsözőbb volt, s kiterjedt kutatómunkát indított meg. A modellek kísérleti felhasználásakor gyakran azt tapasztalták, hogy lehetséges valamely összetett kiváltó elemzése és jóval egyszerűbb alkotórészekre való bontása. E részek jelengerek; minden ilyen résznek megvan a maga független hatása a reagáló és a hatásokat egyszerű algebrai módon összegező állatra, hogy az intakt kiváltó teljes kiváltó hatása érvényesüljön. Egy másik – szintén modellekkel való – megközelítési vonal a szupernormális kiváltókként ismert kiváltók kutatása. Ezek a kiváltók „jobbak” (vagyis ingerlőbbek), mint a természet maga. Ennek jól ismert példái azok a kísérletek szolgáltatók, amelyekben kimutatják, hogy egyes sárnyok valóban szívesebben ülnek a normálisoknál nagyobb tojásokon, s végül oly nagy tojásokat fogadnak el, sőt a kiköltésüket is megpróbálják, amelyeknek a kiköltés során való befedése sem lehetséges. Hasonlóképpen, a normálisnál sötétebb tojásokat előnyben részesítik a normálisokkal szemben, s a normálisnál foltosabb vagy sötétebben foltos tojásokat szintén jobban kedvelik. Ilyen irányú kutatás – különböző technikával – a világ sok részén folyik, s nem kétséges, hogy a kép még sok további módosuláson megy majd át, és tovább fog fejlődni. A jelenlegi helyzet azonban, úgy látszik, az, hogy – amint az általam itt leírt kísérletek mutatják – az állat szelektív viselkedéséből kevesebb fogható fel a központi idegrendszer válaszáként valamely sajátos kiváltóra, mint azt Lorenz gondolta, és több múlik az érzékszerveknek a jellegzetességein. Az állat érzékszerveit (akár a látó-, halló- vagy szaglószervekről van szó) bizonyos értelemben valamiféle szűrőmechanizmusnak tekinthetjük a külső világ és a központi idegrendszer között. Az információt – hogy úgy mondjuk – maguk az érzékszervek vagy az érzékszerveket és a központot egymással összekötő idegpályákon elhelyezkedő szerkezetek szűrik ki; és mindkét folyamatnak természetesen hatása lesz arra, hogy milyen fajtájú ingerekre reagálhat az állat, s mik lesznek így a kiváltó mechanizmus alkotó részei. De bármilyen sok ilyen szűrés történjék is, bizonyos, hogy sok állatnál a központi mechanizmusok is igen fontos szerepet játszanak ezekben a folyamatokban, s talán ezek a központi mechanizmusok felelnek meg a vele született kiváltó mechanizmusok eredeti fogalmának, amint az Lorenz gondolatvilágában kialakult. Ma már az is világos, hogy bizonyos esetekben, de semmiképp sem mindig, a kiváltó mechanizmusok nem oly tökéletesen „vele születettek”, amint gondolták, hanem a tanulás vagy feltételes reflex kialakítása folytán nagyobb mértékben módosíthatók, mint az egy időben kézenfekvőnek látszott. Mindazonáltal a kiváltó fogalma jól megállta a helyét abban a koncentrált kutatásban, amelyet az elmúlt tizenöt év során az etológusok, a fiziológusok és a pszichológusok végeztek – és semmi kétség, hogy fontos eszköznek bizonyult az állati viselkedés kísérleti vizsgálatának megtervezésében.

Végül a *Salamon király gyűrűjének* olvasói sok elragadóan érdekes tényanyagot találnak majd arról, ahogyan az állatok saját fajtájuk felismerését megtanulják, s innen elindulva összebarátkoznak és hozzákötődnek egyes egyedekhez, legyen az a saját fajuk tagja, vagy ember-gazdáik közül való. Az ilyen természetű kutatómunka elsősorban az ún. imprinting (bevésés) fogalmából fakadt; ez az elképzelés legelőször egy angol természettudós és pszichológus, Spalding 1873-ban megjelent írásaiban és Williams James 1892-ből származó munkáiban merült fel. Az elnevezést eredetileg Heinroth német természettudós adta a tanulás ama típusára, amely olyan madarak, mint a liba meg a kacska kicsinyeinek esetében, az itt bemutatott reakciók fejlődésének a jellegzetességére vonatkozik. Heinroth azt tapasztalta, hogy a tojásból az anyaállattól elválasztva felnevelt fiatal libák úgy reagáltak gazdáikra, vagy a ténylegesen elsőként meglátott viszonylag nagy mozgó tárgyra, úgy követték azt, mintha szüleik lennének. Eközben megtanulták: milyen a maguk fajtája. Lorenz a fiatal libákban lezajló ilyen természetű folyamatok tanulmányozásának eredményeként feltételezte, hogy az ily módon való tanulás az egyedi élet korai szakaszában nagyon meghatározott és rövid időszakra korlátozódik, s ami egyszer létrejött, az gyakran nagyon állandó, sőt egyes ritka esetekben talán irreverzibilis. Olyan folyamatnak tekintette továbbá, amely ugyan korán befejeződik, a későbbi élet során mégis befolyásolja majd az állat különböző olyan specifikus reakcióit, amelyek még fejletlenek, mint a szexuális és szociális magatartásra vonatkozóak. Azt is gondolta, hogy általánosított tanulásról van szó, abban az értelemben, hogy az állat előbb a követett tárgy megjelenésének durva jellegzetességeire reagál, s később finomabb diszkriminációra is képessé válik. Valamennyi „klasszikus” etológiai fogalom közül ez az imprinting bizonyult talán a legfontosabbnak, s jobban kiállta a további vizsgálódás próbáját, mint bármelyik másik. Az elmúlt években nagy lendületet adott a kutatómunkának, minthogy hatással volt mind az állati, mind az emberi fiziológiára és pszichológiára. Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy az imprinting folyamatnak az egyed életének korai szakaszára való, meghatározott és rövid idejű korlátozódását és a tanulás általános természetén levő hangsúlyt, megkülönböztetésül speciális természetétől – ami következik belőle –, későbbi kutatók nagyon jól bizonyították. Az imprintingből következő tanulási folyamatok azonban gyakran nem olyan tartósak, mint azt Lorenz jósolta,

és olyan eseteket, amelyekben ezek a tanulási folyamatok az állat felnőtt szexuális és szociális magatartását a freudi fixációk (rögzítődések) mintájára uralják, sokkal nehezebben találtak, mint korábban gondolták.

A *Salamon király gyűrűje* természetesen sok más érdekes témát is érint; különösen olyanokat, amelyek az állati és emberi tanulás általános problémáira vonatkoznak. Ezeknek igen nagy jelentőségük van abban, ahogyan a pszichológus és a tanulás-kutató akár az emberi, akár az állati viselkedést megközelíti. A Gestaltpszichológusok fogalmainak és eszméinek a fontossága az állati magatartás problémái szempontjából – szintén világosan kidomborodik. De a *Salamon király gyűrűje* természetesen nem tudományos szakkönyv, s nem kell úgy olvasni, mint azt. Az olvasó még utalást sem talál benne a fiziológiai és pszichológiai módszerek tudományos és technikai kidolgozására, és olyan kísérleti elgondolásra, amely egyre növekvő fontosságú technikákat tesz lehetővé az etológia modern tudományában. Ezek a technikák az idegfiziológiából, az endokrinológiából, a statisztikából, az elektronikából és az információelméletből származnak. A könyv elsősorban a tiszta szórakozás céljából ajánlható, amint azt minden olvasó tapasztalhatja. De ha nyitva tartja a szemét és kutató gondolkodású, akkor a könyv mély tudományos témákba vezet be, s a biológia és a pszichológia néhány alapvető kérdésén is elcsodálkozhat és spekulálhat. A *Salamon király gyűrűje* – bizonyos értelemben – „gondtalan” etológia; páratlan bevezető e szakterület egyik legkiválóbb úttörőjének a gondolatvilágába, olyan gondolkodásmódba, amely mögött óriási mennyiségű munka áll, s hallatlan értékű azok számára, akik művelik ezt a tudományt. Sőt, azt hiszem, a téma iránt érdeklődő valamennyi olvasó egyetért majd abban, hogy ez a könyv éppen úgy a humanitás, a bölcsesség, a kiegyensúlyozottság műve, mint a szórakoztató humoré. S minél többet tűnődik majd az egyes fejezetekben felmerülő problémákon, annál inkább felfogja majd legtovábbjének mély jelentőségét.

W. H. Thorpe, Se. D., P. R. S.
Cambridge, 1961. április.

Tartalom

A gyártási hibákról (Bűnbánó előszó a második kiadáshoz) ...5
Előszó.....9
Állatok, károk, bosszúságok.....13
Ami sohasem okoz kárt: az akvárium22
Két ragadozó az akváriumban.....29
Halvér.....34
A kortalan cimborák.....53
Salamon király gyűrűje....100
Libalányom – Martina....118
Erdei pintyet pedig ne vegyé!....135
Melyiket sajnáljuk?....155
Morál és fegyver....162
A hűség nem üres szó.....181
Mulatságos állatok.....195
Utószó (W. H. Thorpe).....205

Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója
Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Fehér Imréné
Műszaki vezető: Kálmán Emil
Műszaki szerkesztő: Vaisz György
A borító- és kötéstervezés Árva Ilona munkája
Megjelent 32 000 példányban,
14,5 (A/5) ív terjedelemben
Ez a könyv az MSZ 5601-59 és 5602-55 szabványok szerint készült
76.1817.66-12-1 Alföldi Nyomda, Debrecen

Konrad Lorenz

Salamon király gyűrűje

Konrad Lorenz, az összehasonlító viselkedés-lélektan megalkotója, nemcsak rangos tudós, hanem sikeres író is. Könyvei, amelyekben az állatok szokásairól ír, évek óta világszerte bestsellerek. A nagy tudós see-wieseni háza Noé bárkájához hasonlít, mindenféle állat megtalálható ott, és ezek mélyesen ragaszkodnak gazdájukhoz, tanítójukhoz. Igaz, nem könnyen elviselhető egy „rendes” háztartásban ez az együttélés ennyiféle állattal: A hálósobában éjszakázó vadludai hajnalban nagy zajjal repülnek ki az ablakán, a kakadu minden hozzáférhető gombot letép, a bájos kis énekesmadarak nem sok tapintattal „kezelik” a szőnyeget és a bútorokat. Bizony rengeteg

bosszúság is akad tehát. Világhírű szerzőnk sok humorral és öniróniával ír a kellemetlenségekről – de mint állatbarát őszinte szeretettel, ragaszkodással mesél két- és négylábú „társairól”. Ezekben a történetekben természetesen ennél sokkal több is van: az olvasó megismerkedik az állatok nagyon is differenciált életmódjával, viselkedésformájával.

Gondolat